

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANABİLİM DALI

**KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDEN ÇAĞIMIZ
DÜNYASININ DENGELENMESİNDE İSLÂM
VE MÜSLÜMANLARIN ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Hüseyin ÇELİKARSLAN

ANKARA-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANABİLİM DALI

**KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDEN ÇAĞIMIZ
DÜNYASININ DENGELENMESİNDE İSLÂM
VE MÜSLÜMANLARIN ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Hüseyin ÇELİKARSLAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İdris ŞENGÜL

ANKARA-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANABİLİM DALI

**KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDEN ÇAĞIMIZ
DÜNYASININ DENGELENMESİNDE İSLÂM
VE MÜSLÜMANLARIN ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İdris ŞENGÜL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2012)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
A- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
B- ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

DENGE-GÜÇ İLİŞKİSİ VE BUNU OLUŞTURAN FAKTÖRLER

I- GENEL OLARAK DÜNYA DENGELERİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER.....	5
A- DÜNYANIN GÜÇ DENGELERİ.....	5
1- Sabit Dengeler: Stratejik Konum, Tarih, Nüfus ve Kültür.....	10
2- Değişken Dengeler: Ekonomik, Teknolojik, Askerî Kapasite.....	11
3- Kültürel Kimlik.....	11
4- Siyasi İrade.....	13
B- GÜÇ DENGELERİNİ OLUŞTURAN DIŞ POLİTİKA ARAÇLARI.....	13
1- NATO ve Konumu.....	14
2- AB ve Konumu.....	15
3- G8 (G20) ve Konumu.....	16
4- Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Konumu.....	18

II. GENEL OLARAK İSLÂM DÜNYASININ DENGELERİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER.....	18
A- İSLÂM DÜNYASININ GÜÇ DENGELERİ.....	18
1- Sabit Dengeler: Stratejik Konum, Tarih, Nüfus ve Kültür.....	20
2- Değişken Dengeler: Ekonomik, Teknolojik, Askerî Kapasite.....	22
3- Kültürel Kimlik.....	23
4- Siyasi İrade.....	27
B- İSLAM DÜNYASININ GÜÇ DENGELERİNİ OLUŞTURAN DIŞ POLİTİKA ARAÇLARI.....	31
1- İslâm İşbirliği Teşkilatı ve Konumu.....	33
2- İslâm Kalkınma Bankası ve Konumu.....	37
3- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ve Konumu.....	38
4- Arap Devletler Birliği/Ligi ve Konumu.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDEN ÇAĞIMIZ DÜNYASININ DENGELENMESİ	
I- KUR'ÂN'IN DÜNYA DENGELERİNDEKİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞKİLERDEKİ GENEL PRENSİPLERİ.....	43
A- ADALETİ SAĞLAMAK.....	43
1- Yönetim Unsuru Olarak Adalet.....	45
2- “Vasat Ümmet” Kavramı Doğrultusunda Adalet.....	48
3- Tebliğ Unsuru Olarak Adalet.....	50
4- Anlaşmazlığa Düşen İki Topluluk Arasında Adalet.....	52
5- Ticari Hayatın Unsuru Olarak Adalet.....	54

6- Denge Unsuru Olarak Adalet	55
B- İSTİŞARE ETMEK.....	56
1- Ortak Akıl Olarak Şûrâ.....	59
2- Bir Tebliğ Unsuru Olarak Müşâvere.....	60
C- EMANETİ/GÖREVİ EHLİNE VERMEK.....	63
1- Emaneti/Görevi Vermede Liyakat.....	64
2-Dînî Yükümlülüğün İnsana Verilmesi ve Emanet-Liyakat İlişkisi..	64
D- İYİLİĞİ AYAKTA TUTMAK VE KÖTÜLÜĞÜ ENGELLEMEK.....	65
1-Ümmetin Genel Özelliği Olarak Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i ani'l- Münker.....	67
2-Ehl-i Kitabın Özelliği Olarak Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i ani'l- Münker.....	70
E- TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ KORUMAK/ÇİĞNEMEMEK.....	70
1- İnanç ve Düşünce Özgürlüğünü Çiğnememek.....	71
2- Yaşama Hakkı ve Özgürlüğünü Çiğnememek.....	73
3- Aklın ve İnsan Onurunun Korunması.....	77
4- Neslin ve İffetin Korunması.....	79
5- Mülkiyet Hakkının Korunması.....	82
F- YARDIMLAŞMAK.....	86
1- İyilik Konusunda Yardımlaşmak.....	91
2- Uluslar arası İlişki Yöntemi Olarak Yardımlaşmak.....	94
3- Ensar-Muhacir Kardeşliği Bağlamında Yardımlaşmak.....	99

G- TOPLUM OLARAK BİLİNÇLİ OLMAK	102
1- Zulme Karşı Koymak.....	102
2- Zâlimleri Dost Edinmemek.....	106
3- Kendisini Değiştirmeyen Toplumu Allah'ın Değiştirmemesi.....	108
II- KUR'ÂN'IN GÜÇ DENGESİNİ KURMADA ÖNGÖRDÜĞÜ	
ULUSLAR ARASI İLİŞKİ MODELLERİ	111
A- DOSTLUĞA DAYALI İLİŞKİLER	112
1- Uluslar arası Barış.....	112
2- İnanmayanlarla Dostluk.....	115
3- Antlaşma Yapmak ve Yapılan Antlaşmalara Uymak.....	116
4- Eman Vermek/Güvence Sağlamak.....	118
5- Kültürel İlişkiler.....	120
6- Ekonomik/Ticârî İlişkiler.....	121
B- SAVAŞA DAYALI İLİŞKİLER	124
1- Savaş (Cihad).....	124
2- Savaşı Zorunlu Kılan Nedenler.....	126
3- Askerî ve Teknolojik Donanım Hazırlama.....	130
4- Savaş Esirleri ve Savaş Sonrası İlişkiler	134
C- TARAFSIZLIĞA DAYALI İLİŞKİLER	137
III- KUR'ÂN'IN DÜNYA DENGELERİNDE MÜSLÜMANLARA BİÇTİĞİ	
ROL VE ESAS ALINMASI GEREKEN İLKELER	139
A- DEVLET OLARAK YAPILMASI GEREKENLER	139

1- Uluslar arası Barışı Sağlamak/Korumak.....	139
2- Müslümanlar Arası İttifak (İttihâd-ı İslam).....	141
3- Müslümanlar Arası Şûrâ Oluşturmak (Yüksek İslam Adalet Divanı).....	143
4- Adalet, Eşitlik ve Yardımlaşmayı Sağlamak.....	146
5- Uluslar arası Yükümlülükleri Yerine Getirmek/Ahde Vefa.....	147
6- İlme ve Bilime Teşvik Etmek.....	150
7- Ayırt Edici Politikalardan Uzak Durmak.....	152
8- Düşmana Karşı Hazırlıklı Olmak.....	155
B- TOPLUM OLARAK YAPILMASI GEREKENLER.....	156
1- Hablullah Kavramı Doğrultusunda Birleşmek.....	156
2- Zulüm ve Haksızlık Karşısında Tek Ses Olmak.....	158
3- Biz ve Bizden Olmayanları Tanımak.....	159
4- İlmî/Bilimsel Çalışmalar Yapmak.....	161
SONUÇ.....	163
BİBLİYOGRAFYA.....	165
ÖZET.....	172
ABSTRACT.....	173

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim, nâzil olduğu günden bu yana muhataplarının sorularını yanıtlamada bir merci, sorunlarını çözmeye bir rehber ve hidayet kaynağı olmuştur. Gerek indiği dönemdeki insanların, gerekse günümüz insanının tüm insani ilişkilerinde doğruyu yanlıştan ayırt etmesi noktasında eşsiz bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Muhatabı tüm insanlık olmasının yanında, O'nu her okuyana ayrı ayrı seslenişi, düşünmeye sevk edişi, her dönemde muhatabına farklı şekillerde verdiği mesajlar, insanoğlunun aklına ve gönlüne seslenen bir hitap halini almasını sağlamıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in pek çok ayetinde, yukarıda da belirttiğimiz gibi, insanlar arasında var olan ilişki çeşitlerine dair ayetler vardır. Bu ayetler aynı zamanda insanların meydana getirdiği milletler arası ilişkileri de düzenleyen ayetlerdir. Bir kademe daha ilerlersek ve söz konusu ayetlere daha geniş perspektiften bakarsak, Kur'ân-ı Kerim günümüz insanının içinden çıkmakta en çok zorlandığı konulardan biri olan uluslar arası ilişkiler alanına dair mesajlar içermektedir. Pek tabii ki bu mesajlar, genel ilkeler boyutunda olup ayrıntıya girmeyen genel prensiplerdir.

Ancak günümüz uluslar arası ilişkiler arenasında ulus ve devletlerin, insani ve ahlaki ilişkilerinden öte, kendilerinde var olan güçleri ve bu güçleriyle hangi merkezi dengeleyecekleri daha fazla ön plana çıkmaktadır. Uluslar arası ilişkiler dünyasının bu denli güç odaklı oluşu, kavramın batılılar tarafından oluşturulmasından kaynaklanıyor olabilir. İşte tam bu noktada, çalışmamızda yanıtını aradığımız soru aklı gelmektedir. Kur'ân Perspektifinden, uluslar arası ilişkiler bağlamında ve dünyada oluşan kuvvetlerin dengelenmesinde İslâm ve Müslümanların rolü ne olmalıdır? Bu yüzden bu çalışmamıza "Kur'ân Perspektifinden Çağımız Dünyasının

Dengelenmesinde İslam ve Müslümanların Rolü” ismini verdik. Zira çalışmamızda ana referans kaynağımız Kur’ân-ı Kerim olacaktır. Çalışmamız bir uluslar arası ilişkiler konusu değildir. Çalışmamızdaki ana düşüncemiz, günümüzde oluşan AB, NATO, G8 (G20) gibi süreçleri inceleyerek bunların kurulma ve işleyiş düzenlerini, amaçlarını kısaca incelemek, daha sonra konuya Kur’ân açısından bakarak İslam’ın ve Müslümanların uluslar arası ilişkiler dünyasında hangi noktada olması gerektiğine ışık tutmaktır.

Son olarak çalışmamın başından sonuna kadar benden yardımlarını esirgemeyen, özellikle tezin temel ilkelerinin belirlenmesinde yardımcı olan, çok yoğun çalışma temposunda nezaket gösterip beni tekrar kabul eden danışman hocam Sayın Prof. Dr. İdris ŞENGÜL beyefendi’ye minnet ve teşekkürlerimi sunarım. Bunun yanında çalışmam esnasında büyük fedakârlık ve sabır gösteren eşime ve kızıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Hüseyin ÇELİKARSLAN

İstanbul, 2012

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.md.	adı geçen madde
a.mlf.	aynı müellif
AB	Avrupa Birliği
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
B.	Baskı, basım
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
C.	Cilt
Çev:	çeviren
Der.	Derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ECO	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
H.z.	Hazreti
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
İng.	İngilizce
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü
Nşr.	Neşreden
öl.	Ölüm tarihi
s.	sayfa
s.a.v.	Sallallâhu Aleyhi Ve sellem
Thk.	Tahkik
tsz.	Tarihsiz
ysz.	Yersiz

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'ân Perspektifinden, uluslar arası ilişkiler bağlamında ve dünyada oluşan kuvvetlerin dengelenmesinde İslâm ve Müslümanların rolü ne olmalıdır sorusunun cevabı, araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Çağımız İslâm dünyasının içinde bulunduğu kaos ortamına Kur'ân'ın getirdiği çözüm önerileri konunun neden problem olduğunu açıklamaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, tezimizin Kur'ânî bakış açısına sahip olmasıdır. Herhangi başka bir kaynağın söz konusu olmadığı bu Kur'ânî bakış, araştırmamızın ana referans noktası olacaktır. Dünya dengelerinin özellikle güç odaklı oluşuna, Kur'ân'ın getirmiş olduğu, ahlakî ve insânî yönün, günümüz uluslar arası ilişkiler dünyasını değiştireceğini düşünmekteyiz. Zira Kur'ân, insanlar arası ilişkilerde çıkarı ve menfaati değil, eşitliği, adaleti, iyilik yapmayı, haksızlığın giderilmesini amaçlamaktadır.

AB süreci, Amerika-Türkiye ilişkileri, Arap Baharı, Suriye-Türkiye ilişkileri ve birçok önemli olayın gerçekleştiği şu günlerde, İslâm'ın ve Müslümanların rolü tezimizin önemini belirtmektedir. Konunun güncel olması ve bu zamana kadar konuya hep farklı açılardan bakılması, konunun önemini daha da arttırmaktadır. Bizim buradaki amacımız konuya insanların dili, rengi, milliyeti, bayrağı yönlerinden değil, daha üst perdeden, insan olması hasebiyle bakmaktır. Yine konuya olaylar üzerinden değil, ilkeler üzerinden bir bakış açısı sunulmaya çalışılacaktır.

Ancak araştırmamızın temel önem maddesi, ana referansın Kur'ân oluşu ve başka hiçbir kaynağa bağlı kalınmayışıdır. Dolayısıyla tezimizde kuramsal ereve ve kullanılan terminoloji Kur'ân eksenli olacaktır. Bu bakış açısında da, zorlama yorumlar yapılmayacak, ayetlerin ifade etmek istediği mana, en yalın haliyle ele alınacaktır.

B- ARAşTIRMANIN AMACI VE METODU

Araştırmamızın temel olarak iki amacı vardır. Birincisi, ağımız dünyasının uluslar arası ilişkiler arenasında İslâmî duruşun hangi noktadan olması gerektiğine Kur'ân perspektifinden bakmaktır. Kur'ân'ın öngördüğü bakış açısı derken kastettiğimiz olgu, İslâm'ın devlet yapısında önem verdiği barış, kardeşlik, huzur, hoşgörü, demokrasi ve birlik gibi kavramların oluşturduğu terminolojidir.

İkinci amaç, bu perspektif sayesinde İslâm'ın ve Müslümanların rolünü ve konumunu belirtmektir. Burada Kur'ân'dan çıkan evrensel ilkeler ve prensipler kastedilmektedir.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmamıza giriş olması sadedinde denge-g ilişkisi ve bunu oluşturan faktörleri işledik. Buradaki amacımız uluslar arası ilişkiler arenasında referans alınan değerlerin neler olduğunu anlamaktı. Genel olarak dünyanın ve özelde de İslam dünyasının güç dengelerini oluşturan parametreleri inceledikten sonra bunu oluşturan dış politika araçlarından bahsettik. Buradaki amacımız dünyada var olan uluslar arası ilişkilere dair fotoğrafı genel hatlarıyla belirlemektir. Bunu yaparken de daha çok uluslar arası ilişkiler alanına dair kaynaklardan yararlandık.

İkinci bölüm ise araştırmamızın esas bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümü üç kısma ayırdık. Birinci kısımda Kur'ân'ın Uluslar arası ilişkilere dair getirmiş olduğu genel prensipler üzerine durmaya çalıştık. İkinci kısımda ise yine Kur'ân'ın uluslar arası ilişkilere dair öngördüğü ilişki modellerini işledik. Üçüncü ve son kısım olarak bu ayetler çerçevesinde Kur'ân perspektifinden acaba Müslümanlar devlet ve toplum bazında neler yapabilir? Bu sorunun cevabını bulmaya çalıştık. Bu bölümde ilkeler belirlerken ayetlerin verdiği mesajdan yola çıkmaya çalıştık. Ayetlere göz atarken de ilk önce ayetlerde geçen kelimelerin semantik analizini yapmaya gayret ettik. Bunu yaparken birincil kaynağımız Arap diline dair yazılmış lügatler olmuştur. Bunlar arasında el-Cevherî (ö.393/1003)'nin *es-Sihâh*'ını, er-Râgıb el-İsfahânî'nin (v.503/1109) *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*'ını, İbn Manzûr (ö.711/1311)'un *Lisânu'l-'Arab*'ını, Fîrûzâbâdî (ö.817/1414)'nin *el- Kâmûsu'l-Muhît*'ini, ez-Zemahşerî'nin (ö.538/1143) *Esâsu'l-Belâga*'sını kullandık. Ayetlerde semantik tahlillerden sonra açıklamalara geçtik. Açıklamalarda fazla ayrıntıya girilmeden ana tefsir kaynaklarından faydalanmaya çalıştık. Bunlar arasında et-Taberî (ö.310/922)'nin *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*'ı, el-Cessâs (ö. 370/992)'in *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, ez-Zemahşerî (ö. 538/1143)'nin *el-Keşşâf An Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil*'i, Fahrüddîn er-Râzî (ö.606/1209)'nin *et-Tefsîru'l-Kebîr*'i, el-Kurtûbî (ö.671/1272)'nin *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, el-Beyzâvî (ö. 685/1286)'nin *Envaru't-Tenzil*'i, İbn Kesîr (ö.774/1372)'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*'i, es-Suyutî (ö. 911/1505)'nin *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*'u, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942)'in *HakDini Kur'ân Dili*'i, Seyyid Kutub (ö. 1966)'un *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'ı, İzzet Derveze (ö.1977)'nin *et-Tefsîu'l-Hadîs*'i, Mevdûdî (ö.1979)'nin *Tefhîmü'l-Kur'ân*'ı, Muhammed Esed (ö.1992)'in *Kur'ân*

Mesajı Meal-Tefsir'i, Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* ve Hayrettin Karaman başkanlığındaki komisyon tarafından telif edilen *Kur'ân Yolu* isimli çalışmalar sayılabilir. Konuyla ilgili diğer disiplinlere dair kaynaklardan yeri geldikçe faydalandık. Tüm bunların neticesinde çalışmamızda elde edilenler sonuç kısmında ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

DENGE-GÜÇ İLİŞKİSİ VE BUNU OLUŞTURAN FAKTÖRLER

I- GENEL OLARAK DÜNYA DENGELERİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER

A- DÜNYANIN GÜÇ DENGELERİ

İnsanoğlu yaratılışı itibariyle her zaman güçlü olmayı sevmiş ve istemiştir. İnsan bu güçlü olma hedefini ve arzusunu bazen kendisinin referans kaynağı olan değerlerden (din, ahlak, kutsal metinler) ilham alarak barış, adalet ve eşitlik kavramları çerçevesinde gerçekleştirmiş, bazen de Kuran-ı Kerim’de de belirtilen kan dökücü özelliği¹ dolayısıyla zorbaca yapmıştır. Tabii ki güçlü olmak ancak karşıdakinin gücüyle anlaşılabilceğinden dolayı güçlünün karşısında var olmanın mücadelesini de dengeleyerek yapmaya çalışmıştır.

Bundan dolayı insanlık tarihi boyunca güç-denge ilişkisi hangi parametreler çerçevesinde şekillenmiştir sorusu her zaman gündemde olmuş ve bu soruya farklı cevaplar verilmiştir. Örneğin Farâbî el-Medînetü’l Fâzıla’sında bu güç dengesini değer boyutuyla ele alırken, İbn Haldun asabiyet kavramını kullanmış, Kınalızâde ise Ahlâk-ı Alâî’inde Osmanlı toplumunun ahlaki boyutuyla cevaplandırmaya çalışmıştır.² Konuya uluslar arası ilişkiler çerçevesinden baktığımızda güç-denge ilişkisi her zaman tartışılmış, bazıları tüm ilişki modellerini güce endekslemiş, bazıları ise güç ve işbirliği kavramlarını kullanarak uluslar arası arenada adalet, ahlak gibi kavramları önemsemiş ve barışa, istikrara katkı sağlayacak ilişki biçimlerini

---

¹ el-Bakara, 2/30.

² Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, 15.B., Küre Yayınları, İstanbul 2004, s.15.

kavramın merkezine yerleştirmiştir. Ancak uluslar arası ilişkiler dünyasında barış, ahlak ve adalet ortamına dayalı bir güç anlayışı her zaman ütöpik görülmüştür.³ Uluslar arası ilişkiler alanının bu denli güç odaklı oluşunu kavramın, batılı toplumlar tarafından kullanıla geldiğine bağlamak gerekir. Ancak batılı toplumların unuttuğu bir şey vardır ki o da ütöpik olarak görülen ahlaka, adalete ve barışa dayalı güç-denge ilişkisinin Peygamberimizin kurduğu Medine Şehir devletinde uygulanmış olduğudur. Zira Hz. Muhammed (s.a.v.) Medine'ye hicreti akabinde yaptığı ilk iş, Medine Vesikasını imzalamak ve ileride oluşabilecek bir iç karışıklığa karşı tedbirini almak olmuştur.

Güç-denge politikası üzerine yapılan tezlerin tarih boyunca bu kadar yoğun ve farklı oluşunun sebebi de, her tez kaynağının değişik referans noktalarından gücünü almasından kaynaklanmaktadır. Bu tezlerin referans noktalarını ele alırsak şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Barış ve kardeşlik dini olan İslâm dinine adını veren “İslam” kelimesi köken itibariyle “silm” kökünden gelmektedir ve sözlükte kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak, teslim etmek, barış, anlaşma, itaat etme, ihlas, samimiyet gibi anlamlara gelmektedir.⁴ Böylesi bir kökten gelen dinin uluslar arası ilişkiler alanında çıkış noktası da tabii ki barış olmuştur. İslam tarihine baktığımızda bunun sayısız örneklerini görmekteyiz. Ayrıca Kuran-ı Kerim'deki pek çok ayette Allah katında dinin adının İslam olduğu⁵ ve bütün peygamberlerin ortak noktasının tevhid inancına

³ Arı, Tayyar, *Uluslar arası İlişkiler ve Dış Politika*, 3.B., Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.43.

⁴ el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (thk: Ahmed Abdülgafûr Atâr), I-VII, 4.B., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1990, V,1951-1952; İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisanu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut tsz., II, 295-301; İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, (Nşr: Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 479; er-Râgıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Buzer Cemheri Mustavfi, Tahran 1373, s. 315-318.

⁵ Âl-i İmrân, 3/19.

sahip olmaları olduđu⁶ belirtilmektedir. Böylesi bir referans kaynağına sahip olan İslam müellifleri de İslam'ın uluslar arası ilişkiler kuramını kurarlarken dinin bu birleştirici unsuruna vurgu yapmışlar ve güç-denge ilişkisini tamamen siyasi birlik, barış ve kardeşlik temeli üzerine kurmuşlardır. Özellikle 17. Yüzyılın sonuna kadar İslam medeniyeti (özelde Osmanlı İmparatorluğu) diğer medeniyetleri kuşatıcı ve onlara yön verici olmuştur. Bu durum İslam'ın özünde bulunan eşitlikçi, barışa dayalı esnek yapıdan kaynaklanıyordu. Bu yönüyle İslam medeniyeti dil, ırk ve coğrafya sınırlandırmalarını aşarak çeşitliliği ön plana çıkaran küreselleşmenin de ilk örneğini sundu. İşte Fas'tan Sumatra'ya, Doğu Afrika'nın Swahili kıyılarından Volga nehri üzerindeki Kazan şehrine kadar, hiçbir ortak tarih mirasına sahip olmayan birçok insanı bir araya getiren; İslam dininin sunduğu bu ortak sembol ve kavramlar dünyasıydı.

Günümüz Batı toplumunun referans kaynağı ise pagan kültürünün hâkim olduğu Grek medeniyeti ve bu medeniyetin en önemli unsuru olan Roma İmparatorluğudur. Grek medeniyeti sahip olduğu düşünce altyapısıyla güç-denge politikasını demokrasi temeline oturtmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır. Meclis yapısı ve çoğulculuğa önem veren politika anlayışı, aristokrasinin ve gücün ayakları altında ezilmiştir. Bundan dolayı da karanlık orta çağ diye adlandırılan dönemde dünyada kaos hakim olmuştur. İşte bu kaynaktan neşet eden günümüz Batı toplumunda da bunların izlerini görmek mümkündür. Özellikle ekonomik bir altyapıya sahip Batı toplumları, “öteki”leştirdiği dünyayı kapitalizm ve emperyalizm akımları ile gücünün hâkim olduğu bir dünya haline getirmiştir.

---

⁶ el-Bakara, 2/133, 135-136, 213; el-Enbiyâ, 21/25.

İşte tam bu noktada akla Batı toplumlarının kaynaklarını kendine referans edinmiş iki isim olan F. Fukuyama ve Samuel P. Huntington'ın karşılıklı tezleri gelmektedir. Fukuyama "Tarihin Sonu mu?" adlı makale olarak ortaya çıkan daha sonra kitaba dönüşen eserinde Batı'nın liberal, demokratik ve ekonomik sistemini evrensel bir değer olarak tek ve kusursuz olarak göstermiş, ülkelerin bu sisteme geçmesinin zorunlu ve gerekli olduğunu belirtmiştir. Fukuyama'ya göre İslam'ın sunduğu din menşeli devlet modeli sadece Müslüman toplumlara hitap edebilir. Evrensel bir değer olarak insanlık tarihinde bir değişikliğe yol açmaz. Dolayısıyla Fukuyama İslam'ı bir tehdit olarak görmez.⁷ Fukuyama'nın İslam'ın sunduğu modele rağbet etmemesi, belki de Müslümanların günümüz meselelerine İslam'ın bakış açısıyla çözümler bulamamalarından kaynaklanıyor olabilir.

Bu tez üzerine Samuel P. Huntington "Medeniyetler Çatışması" tezini ortaya koymuştur. Huntington'a göre liberal, demokrat Batı'nın ekonomik yönden rakipsiz oluşu, kültürel ve sosyal farklılıkların ortaya çıkmasına neden olacak ve Batı güç olarak "evrenselcilik taslaması" nedeniyle karşıt güçle karşı karşıya kalacaktır. Bu karanlık güç de İslam'dır.⁸

Karşılıklı tez ve makale yayınlamalarından sonra meydana gelen önemli bir olay Fukuyama'nın, Huntington karşısında yenilgiye uğramasına neden olacaktır. O da 11 Eylül saldırılarıdır. ABD başkanı Bush'un da bu saldırılara karşılık olarak yapılan operasyonları "Haçlı Seferleri" olarak değerlendirmesi, Amerika'nın etnik ve kimlik yönünden çok çeşitlilik içeren yapısının bir anda belirginleşmesine, ulusal kimlik anlayışının sertleşmesine ve dolayısıyla Huntington'ın İslam'ı hedef gösteren

---

⁷ Fukuyama, Francis, *Tarihin Sonu mu?*, (der: Mustafa Aydın), Vadi Yayınları, Ankara 2003, s.41-42.

⁸ Huntington, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, (çev: Mehmet Turhan, Cem Soydemir), Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2006, s.23.

tezine güç kazandırmıştır.⁹ Yine Huntington bu tezini güçlendirmek adına şu can alıcı soruyu da sorar: “Amerikalılar tehdit altında olmadıkları zamanda aynı başarıyı sürdürebilecekler mi?”¹⁰ Bu soruyla beraber Huntington ve birçok Batı’lı düşünürün medeniyet anlayışının ne olduğu ortaya çıkmaktadır. O da “öteki” olarak kabul ettikleri (bazen İslam, bazen komünizm) karşısında her zaman çatışmacı olmak.

Fukuyama, insanoğlunun en iyiyi keşfettiği iddiasıyla tarihin sonunu ilan etmektedir. Ancak kendimizi kötünden nasıl koruyacağımız hususunu unutmaktadır. Bugün Batılı liberal demokrasinin açıklık, demokratik katılım ve yüksek ekonomik verimlilik konularında başarılı olduğu açıktır. Fakat Batılı çoğulculuğun ırkçılık, Nazizm, sömürü ve soykırım için zemin hazırladığı da bilinen bir gerçektir. Tarih, insan tabiatındaki kötünün kontrolü mevzuunda İslam ile istişare etmelidir. İslam alkolden ırkçılığa, materyalizmden uyuşturucu bağımlılığına ve hatta AIDS’e kadar 20. Yüzyılın felaketlerine karşı en dirençli unsur olmuştur. İslam’a yakın olan toplumların niçin bu felaketlere uzak olduğunu sormak lazımdır.¹¹

Buraya kadar görüldüğü gibi dünyanın güç dengelerini kuran tezleri ortaya koymada referans noktası çok önemlidir.

Barışa dayalı güç dengesi politikası sebep-sonuç bağlamında incelendiğinde, bu politikanın savaflara neden olmadığı, olmasının da mümkün gözümediği anlaşılmaktadır. Savafların gerçek nedeni, büyük devletler ve aç gözlülükleridir. Güç dengesi politikası, savafları önleyemese bile en azından azaltır. Avrupa tarihini

---

⁹ Öz, İsmail, “Fukuyama ve Huntington’da İslam”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, cilt: XII, sayı: 2, s. 158-159.

¹⁰ Huntington, Samuel P., *Biz Kimiz? Amerika’nın Ulusal Kimlik Anlayışı*, (çev: Aytül Özer), CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul 2004, s.12.

¹¹ Mazrui, Ali A., “Tarihin Sonu ve İslâm”, (çev: Kenan Çayır), *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, 1994, cilt: II, sayı: 1, s. 130.

incelediğimiz zaman, Avrupa'ya ardında da tüm dünyaya egemen olma amacıyla olan tüm devletlerin, güçler dengesinde buharlaştıklarını görürüz.¹²

Nasıl cevaplanırsa cevaplansın toplumlar ve devletler bu güç dengesini her zaman ellerinde tutmaya çalışmışlar ve bunu yaparken de bazı parametreler kullanmışlardır.

Bir ülkenin güç-denge ilişkisindeki dengeler, sabit dengeler (tarih, coğrafya, nüfus, kültür) ve potansiyel dengeler (ekonomik, teknolojik ve askeri kapasite) olarak ikiye ayrılmaktadır.¹³ Bu parametreler arasındaki ilişki güç-denge ilişkisini şekillendirmede çok önemlidir. Şimdi bu denge unsurlarını kısaca görelim.

1- Sabit Dengeler: Stratejik Konum, Tarih, Nüfus ve Kültür

Coğrafya, topografya özellikleri ya da stratejik konum olarak ifade edilen bir ülkenin dünya üzerindeki yeri, konumu güç-denge ilişkisinde ele alınmaktadır. Bu konuda bazı yazarlar bir ülkenin karasal olarak stratejik konumunun önemine işaret ederken, bazıları da büyük denizlere ve ulaşım yollarına ulaşmanın ülkelerin dünya gücü olabileceği konusundaki öneminden bahsetmiştir.¹⁴

Bunun yanında ortak zaman ve mekân idrakinden kaynaklanan güçlü bir kimlik ve aidiyet hissine sahip olan ve bu his ile psikolojik, sosyolojik, siyasi ve ekonomik unsurları harekete geçirebilen kültürel yapısı oturmuş toplumlar sürekli yenilenebilen stratejik açılımlar gerçekleştirme imkanına sahiptir. Buna karşılık

---

¹² Musa, Muhammed, *Devletlerarası İlişkiler ve Dünya Düzeni*, (çev:Muhammed Hanifi Yağmur), Ta-ha Yayınları, Ankara 1997, s.154.

¹³ Davutoğlu, a.g.e., s.17.

¹⁴ Arı, a.g.e., s.49-50.

kimlik bunalımı yaşıyan ve kültürel yönden de buhran yaşıyan toplumlar stratejik bir açmaz içine düşerler.¹⁵

2- Değişken Dengeler: Ekonomik, Teknolojik, Askerî Kapasite

Bir ülkenin zengin ve önemli kaynaklara sahip olması, bunun yanında ekonomik kapasitesinin yani günümüzdeki endüstriyel durumunun yüksek olması o ülkenin değişken denge unsurlarındandır. Ancak burada “etkin olmak” kavramı da devreye girmektedir. Örneğin Kongo’nun uranyuma sahip olması ile Amerika’nın sahip olması arasında etkinlik bakımından fark bulunmaktadır.¹⁶

Stratejik konuma, doğal kaynaklara ve endüstriyel kapasiteye bir ulusun fiili gücü açısından önem kazandıran askeri alanda hazır olma durumudur. Bu öğeyi diğer tüm güç öğelerine göre daha fazla dikkate alınan ve bu nedenle ulusal gücün daha belirgin bir öğesi olduğunu kabul etmek gerekir. Günümüz yazarları gücü ön plana aldıkları için bir ülkenin kültürel ve tarihi arka planı onlar için herhangi bir şey ifade etmemektedir.¹⁷

3- Kültürel Kimlik

Ulusal güç ve kapasitenin öğelerinden biri de kültürel kimlik veya ulusal karakterdir. Kültürel kimlik veya ulusal karakter deyince ilgi alanını bir ulusun yapısında sık sık ortaya çıkan entellektüel ve karakteristik nitelikler oluşturmaktadır. Bu nitelikler bir ulusun diğerlerinden farklı olmasının nedenidir ve bu nitelikler belli

---

¹⁵ Davutoğlu, a.g.e., s.23.

¹⁶ Arı, a.g.e., s.52.

¹⁷ Arı, a.g.e., s.52-53.

felaketlerden sonra bile ayakta kalma gücüne sahiptirler. Güç-denge ilişkisini kavramak isteyenler bu unsuru da göz önünde tutmak zorundadırlar.¹⁸

Uluslararası dünyada güvenlik, saygınlık ve önem kazanmak kolay bir hedef değildir. Bunun arka planında güç yanında haklı bir statü ve iyi tespit edilmiş bir konum gibi değerler vardır. Kendi konumuna uygun misyonlara sahip ülkeler dünya politikasında da hem itibar kazanırlar hem de etkili olurlar. Yoksa hiç kimse kimseye durup dururken ne saygı gösterir ne de haklarına riayet eder. Uluslar arası ilişkilerin kanunu güçtür. Ancak güç sadece teknoloji veya askeri imkân ve donanımdan ibaret değildir. Duruma göre sosyal, kültürel ve tarihi faktörler de birer kuvvet olabilir ve politikayı etkiler.¹⁹

Çağdaş Batı uygarlığı, Avrupa ortaçağında Rönesans'la beraber kendi asıl köklerine dönmüş, sanayi devriminden sonra da yayılma ve gelişme safhasına geçmiştir. Ancak Batı uygarlığının temel problemi de bununla beraber başlamıştır. Zira Rönesans'la beraber başlayan köklere dönüş, halkları kilise baskısından kurtarmış olmasına rağmen onları dine ve dini değerlere soğutmuş, bu da bir kültürel ve dini bunalıma sebep olmuştur. Teknoloji uygarlığı haline gelen Batı, kaybolan bu dini değerler yerine ahlaki değerleri koymaya çalışmış, ancak bunda da başarılı olamamıştır.²⁰

Çağımız insanına erişilmesi en gerekli uygarlık göstergesi olarak bol ve hızlı tüketimi, erdem ölçüsü olarak parayı gösteren Batı uygarlığı, bu güçle insanlığı para, lüks ve eğlenceye tapmaya yöneltmiştir.²¹ Bu yüzden Batı toplumlarının ve çağımız

---

¹⁸ Arı, a.g.e., s.56.

¹⁹ Bulaç, Ali, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Eylül Yayınları, İstanbul 2001, s.38.

²⁰ Işık, İhsan, *Uluslar arası Sorunlar, İslam Dünyası ve Türkiye*, Girişim Yayınları, İstanbul 1987, s.62-65.

²¹ Işık, a.g.e., s.66.

bunalımlarının temelinde dinin ihmal edilmesinin yattığını söylersek yanlış bir tespit yapmış olmayız.

4- Siyasi İrade

Dış politika ne kadar kusursuz çizilmiş ve uygulanmış, ne kadar kusursuz yönetilmiş, ne kadar zengin kaynaklara dayanmış olursa olsun temelinde iyi bir yönetim, nitelikli bir hükümet olmadığı takdirde hiçbir işe yaramayabilir. Nitelikli bir hükümetten beklenen üç önemli nokta vardır. Bunlar, ulusal gücü meydana getiren maddi ve beşeri kaynaklarla izlenmekte olan dış politika arasında denge, bu kaynakların arasında denge ve izlenecek dış politika konusunda halkın desteğini kazanmış olmasıdır.²² Günümüz dünyasında özellikle dış politika konusunda halkın desteğini kazanmış olma çok ön plana çıkmaktadır. Buna yakın zamanda en somut örnek, Fransa'nın sözde Ermeni soykırımını kabul eden yasayı meclisten geçirmesi ve bunun akabinde Türkiye'de ciddi tepkilerin meydana gelmesini gösterebiliriz. Bunun sonucunda da Fransa Anayasa Mahkemesi bu yasayı yürürlükten kaldırmıştır.

Buraya kadar gördüğümüz veriler, dünyanın güç dengelerini belirleyen ve bu dengelerin hangi parametrelerce yürütüleceğini gösteren verileridir.

B- GÜÇ DENGELERİNİ OLUŞTURAN DIŞ POLİTİKA ARAÇLARI

Çeşitli referans kaynaklarından alınan dünyadaki uluslar arası ilişki modellerine dair tezler, tabii ki belli vasıtalar ile icra edilmesi gerekmektedir. Bu vasıtaların da uluslar arası ilişkiler arenasında meşruluğunun sorgulanmaması için birtakım evrensel ilkeler (mesela yardımlaşma, eşitlik, demokrasi vb.) doğrultusunda

---

²² Arı, a.g.e., s.58.

çalışmaları zorunludur. Ancak bu güç dengelerini oluşturan dış politika vasıtaları, tamamen bu uluslar arası ilişki modelini ortaya atan ülke veya düşüncenin/akımın emelleri doğrultusunda çalışmamaktadır. Örneğin Bosna-Hersek'te yaşanan soykırıma NATO'nun çok geç müdahale etmesi, Avrupa'daki güç dengesini kurmada NATO'nun kendisine biçtiği rollerden birinin somut göstergesidir. Dolayısıyla dünyadaki güç dengelerini kurmada önemli vasıtalar, politika araçları değil; kullanılan tezin kaynağı ve düşünce sisteminin sonuca ulaşmasıdır. Bu sonuç da güçlünün güçsüzü ezdiği bir dünya modelidir.

Şimdi dünyadaki bu güç dengelerini oluşturan ve düşünce sistemini somutlaştıran dış politika araçlarından bazılarını incelemek istiyoruz.

1- NATO ve Konumu

Kısaca NATO olarak anılan Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü Nisan 1949 tarihinde kurulmuş uluslar arası güvenlik paktıdır. Amacı BM anlaşmaları çerçevesinde, üye ülkelerin güvenliğini sağlamak, bunu yaparken aradaki işbirliğini güçlendirmektir. Merkezi Brüksel'de bulunan NATO'nun ondokuz üyesi vardır.²³

Ancak NATO pek çok yorumcunun da ifade ettiği gibi güvenlik ve işbirliği kavramlarını karşılamaktan çok, güç ve denge politikaları üzerine kurulmuş bir işleyiş biçimiyle günümüze kadar gelmiştir. Özellikle de soğuk savaş döneminde artan kutuplaşma sonucunda NATO, Rusya tehdidini bertaraf etmek için kurulmuştur. Tabii ki bu kutuplaşmanın en çok zarar gören tarafı yine İslam Dünyası olmuştur. Bu duruma gelinmesinde Batı'nın "öteki" kavramını tanımlamada kullandığı parametreler önem kazanmaktadır. Greklerden bu yana Batı, meşruiyet

---

²³ Dağ, Ahmet Emin, *Uluslar arası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004, s.319.

çerçevesini “dış düşman” tanımına göre yapmaktadır. Batı, tarihsel olarak düşmansız var olamaz. Batı için varoluşun mümkün olan tek yolu “düşman” olarak tanımladığı ötekini ya asimile etmek ya da arındırmaya tabi tutmak veya yok edip imha etmekten geçer. 1990’lardan sonra NATO’ya yeni bir fonksiyon arayışına çıkanlar, bu geleneksel reflekslerini harekete geçirerek yeni bir düşman bulmaya çalıştılar ve bu da tabii ki “İslam Dünyası” olarak gösterildi.²⁴ Bu durumun en bariz örneğini 90’larda Bosna Savaşında görmekteyiz. NATO “öteki” olarak tanımladığı İslam Dünya’sının en genç ülkelerinden biri olan Bosna-Hersek’i, sırf güç ve denge düzenini sağlamak adına Sırp’ların eline bırakmıştır. İşte burada da gördüğümüz gibi günümüz güç-denge politikaları her zaman güçlünün yanında yer almaktadır.

2- AB ve Konumu

En kısa tanımıyla AB, ortak amacı paylaşan ve ortak değerler etrafında toplanan ülkelerin kendi aralarında meydana getirdiği büyük bir birliktir. Bu birliğin teşekkülünde ekonomik piyasaların entegrasyonu kadar siyasi ve sosyal bütünleşme hedefi de vardır. Bu birliğin amacı üye ülkelerin önce ekonomik ve sonuçta da siyasi birlik içinde bütünleşmesini sağlamaktır. Ancak böylece ortaya çıkacak olan büyük bir pazarın yaratacağı imkânlardan yararlanarak Avrupa’ya eski gücünü kazandırmak, Birliğe katılan üye halkların refah seviyesini yükseltmektir. Ekonomiden eğitime sosyal hayattan uluslararası ilişkilere kadar Avrupa Birliği birleşik, kendine özgü ve yeni büyük bir organizasyon olarak ortaya çıkmış bulunuyor. Kuşkusuz bu olay, dünyamızdaki gelişmelere açısından oldukça önemlidir ve şimdiden bir çok ülke bu yeni entegrasyon karşısında kendi durumunun

---

²⁴ Bulaç, a.g.e., s.77-78.

nasıl olması gerektiği yolunda bazı teşebbüslerde bulunmaktadır. Son tahlilde bugünkü üye Avrupa ülkelerini topluluk içinde birer eyalet durumuna düşürecek olan bu önemli organizasyona bir yönüyle Birleşik Avrupa devletleri de diyebiliriz.²⁵

AB'nin tarihi arka planına ve mirasına baktığımızda Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun külleri üzerinde ortaya çıktığını görmekteyiz. Tabii ki böylesine kanlı ve savaş-güç ikilemi üzerine kurulu bir birliğin günümüz politikaları da tamamen o yöndedir. Aynı zamanda etki alanına baktığımızda AB, özellikle Osmanlı mirası üzerinde söz sahibi olma ve onun etkilerini silme amacına hizmet ettiğini görmekteyiz. Bundan dolayıdır ki AB, her zaman bir Hıristiyan birliği olarak görülmüş ve evrensel ilkeler doğrultusunda çalışan bir vasıta olamamıştır.

3- G-8 (G-20) ve Konumu

Soğuk Savaş sonrası dönemde önemi gittikçe artan ve uluslar arası ilişkiler ağının merkezine yerleşmeye başlayan G-8'in önce G-7 şeklinde doğuşu, aslında II. Dünya Savaşından sonra kurulan ve Soğuk Savaşın sona ermesine kadar etkisini sürdüren uluslar arası meşruiyet yapılanması ile reel güç yapılanması arasındaki farkın giderilmesi çabasının bir sonucudur. II. Dünya Savaşının suçlu mağlupları olan Almanya ve Japonya'nın ulaştıkları ekonomik-politik güç, başta ABD olmak üzere sistemin güçlü devletlerini içine alacak ekonomik-politik nitelikli yeni örgütler kurmaya itmiştir. Bu süreçte maliyetleri gittikçe artan uluslar arası operasyonların finanse edilmesi ihtiyacı G-8'in doğuşunda etkili olmuştur.²⁶

Sanayileşmiş G-7 ekonomi bakanlarının ve daha sonra da Rusya'nın Eylül 1999 tarihinde oluşturdukları bir ekonomik istişare forumu olan G-8, amacı gelişmiş

---

²⁵ Bulaç, a.g.e., s.20-26.

²⁶ Davutoğlu, a.g.e., s.283.

ekonomiler ile gelişmekte olan pazarlar arasında doğrudan işbirliği mekanizması kurmaktır.²⁷ Bu oluşum içinde Türkiye'nin bulunduğu 12 ülkeyi daha içine alarak günümüzde G-20 ismini almıştır.

Zenginlik ve refahın ancak birkaç ülkeyle sınırlandığı, yoksulluk ve sefaletin çoğunluğu bunalttığı bir dünyada yüzden fazla devlet kâğıt üzerinde doğal zenginliklerin %80'ine sahip iken, bunlardan fiilen ve en fazla yararlananlar dünya nüfusunun %20'sini bile bulmamaktadır. Afrika'nın tümü, Asya, Ortadoğu ve Güney Amerika'da milyarlarca insan, yoksulluk ve ekonomik krizler girdabında bırakılmıştır. G-8 ülkeleri, "geri kalmış ülkeler", "az gelişmiş ülkeler", "gelişmekte olan ülkeler" gibi terimler üreterek sömürdükleri milletleri kendilerine bağımlı hale getirmek, kendilerine muhtaç olduklarına onları inandırmaya çalışmaktadırlar. Bir yandan onların sanayileşme çabalarını kösteklemekte, diğer yandan bu ülkelerin sahip oldukları hammaddeleri en ucuz şekilde temin etmekte ve bu hammaddeden ürettikleri ürünleri yine onlara satmaktadırlar.²⁸

Bundan dolayı diyebiliriz ki, G-20 gibi bir oluşum kuruluşundaki temel amaç, emperyalizmin ve kapitalizmin en önemli ögesi olan sermaye ihtiyacını sona erdirmektir. Ayrıca Uzak Doğu devi olan Çin ve diğer devletlerin baş döndürücü hızı, tabii ki bu oluşumun hızlanmasını sağlamıştır. Bu oluşumda da görüldüğü üzere, güç ve denge ilişkisi her zaman devletlerin politikalarında etkili olmuştur.

---

²⁷ Dağ, a.g.e., s.224.

²⁸ Işık, a.g.e., s.23-24.

4- Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Konumu

AGİT, Avrupa kıtasında soğuk savaş sonrası oluşan yeni dengeler çerçevesinde güvenlik sorunlarını çözümlmek ve kıta çapında bir işbirliği zemini oluşturmak amacıyla 4 Aralık 1994 tarihinde kurulan uluslar arası örgüttür.²⁹

Bu tip bir örgütün kurulma fikri ilk defa yetmişli yılların başında Rusya (o dönem SSCB) tarafından gündeme getirilmiştir. Ancak ABD ve NATO, kendi güç-denge ilişkilerini etkileneceğini düşünerek ilk başlarda karşı çıksa da daha sonraları bu örgütün kurulmasına uzlaşa ile karşılık vermiştir.³⁰ Bu yapılanma Soğuk Savaş döneminin bittiğinin bir işareti olarak kabul edilse de, böylesi oluşumlarda her devlet kendi menfaatini düşünerek hareket etmektedir.

II. GENEL OLARAK İSLÂM DÜNYASININ DENGELERİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER

A- İSLÂM DÜNYASININ GÜÇ DENGELERİ

İslam dünyasındaki güç-denge ilişkileri incelenirken pek tabii ki Müslümanların müracaat ettikleri iki ana kaynak vardır. Bunlar Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünnetidir. Peygamberimiz Medine'ye göç ettikten sonra bu şehrin adını değiştirmesi ve medeniyet kökünden gelen "Medine" olarak isimlendirmesi bize bazı ipuçları vermektedir. Zira Hz. Peygamber İslamî bir hayat tarzının ilk önce şehrin yapısından, devletin tekâmülünden geçtiğini biliyordu. Yine uluslar arası sahnede meşruiyeti kabul edilen bir devlet ve yönetim olabilmek için komşu ülkelere elçiler göndermesi bunun en güzel kanıtıdır. Ancak Müslümanlar bu güç-denge ilişkisini tam kavrayamamış olacaklar ki özellikle Hulefâ-i Râşidin döneminin

---

²⁹ Dağ, a.g.e., s.330.

³⁰ Davutoğlu, a.g.e., s.241.

sonlarında ve sonrasında İslam dünyasında çatışma eksik olmamış, bu çatışmanın sebebi kimi zaman dış unsurlar iken, kimi zaman da asabiyet kavramının öne çıkmasıyla iç unsurlar olmuştur.

İslam ülkeleri arasındaki dayanışma ve işbirliğinin güç-denge ilişkisinin felsefi temelini “ümme” kavramı oluşturmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de 64 yerde³¹ geçmekte olan ümme kavramı farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamlar sayısal olarak az (grup)³² veya çok (toplum)³³ insanların oluşturdukları topluluklar ile cinler³⁴ ve değişik türden hayvanlar³⁵ için kullanılmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre ümme, “bazı ortak vasıf veya özelliklere sahip bir canlı varlıklar topluluğunu gösterir.”³⁶

Burada konumuzla bağlantılı olan kısım ümme kavramı ile ulus-devlet arasındaki farktır. Ümme kavramında topluluğu oluşturan unsur dini bağ iken, ulus-devlet kavramında daha çok milliyet ve asabiyet bağları ön planda tutulmuştur. İşte Hz. Peygamberin kurduğu ümme bilinci bu yüzden daha uzun soluklu ve daha kapsayıcı olmuştur. Burada vurgulanması gereken bir diğer husus da Peygamberimiz dönemindeki ümme kavramı ile ileriki dönemlerde kullanılan ümme kavramı arasındaki farktır. Peygamberimiz döneminde ümme kavramı Kur’ânî bir bakış açısı ile dini alt yapısı güçlü bir kavram olarak göze çarpmaktadır. Örneğin Âl-i İmrân Suresi 110. ayette belirtilen “insanlar içinden çıkarılan hayırlı bir ümme” (خَيْرَ أُمَّةٍ) kavramı tam da Hz. Peygamberin kurduğu ümme bilinciyle eşdeğerdir.

³¹ Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *Mu’cemü’l-Müfrehes li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Matbaatü Dâri’l-Kütübü’l-Mısriyye, Kahire 1364, s.80.

³² el-Bakara, 2/128,134,141,143; Âl-i İmrân, 3/110, en-Nisâ, 4/41; el-En’âm, 6/42; el-A’râf, 7/34,181.

³³ Âl-i İmrân, 3/104,113; el-Mâide, 5/66; el-A’râf, 7/159,160,164,168; Hûd,11/48; en-Nahl,16/92; el-Kasas,28/23.

³⁴ el-A’râf,7/38; Fussilet,41/25.

³⁵ el-En’âm,6/38.

³⁶ Esed, Muhammed, *Kur’ân Mesajı Meal-Tefsir*, (çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), I-III, 5.B., İşaret Yayınları, ysz. 1420/1999, I, 232.

Ancak daha sonraki dönemlerde kavram daha çok siyasi ve asabiyet üzerine kurulu bir toplum modeli haline gelmiş, birleştirici unsur olan ümmet kavramı siyasi malzeme olarak kullanılarak kapsamı daraltılmıştır. Ayrıca ümmet kavramını Hz. Peygamberin sadece İslam dini ümmeti ile sınırlamadığı, diğer dinlere ait gruplarında bu çatı altında birleştiğini görmekteyiz. Bunun en güzel örneği Medine Vesikasıdır. Söz konusu vesikanın 25. maddesine göre “Beni Avf Yahudileri müminlerle birlikte bir ümmet (camia) teşkil ederler”.³⁷ Dolayısıyla İslam “ümmet bilinci” oluştururken dünya ve ahiret mutluluğunu esas almıştır. Hz. Peygamber’in Müslüman toplumunda ümmet bilincini oluştururken kullandığı temel kavramlar birlik ve barış olmuştur. Ancak kendisinin vefatının hemen akabinde çıkan daha çok siyasi ve asabiyete dayalı tartışmalar ümmet kavramının temel taşlarını yerinden oynatmıştır. Bu dönemden sonra ümmet kavramı ikinci plana itilmiş olan kabile asabiyeti yeniden öne geçmeye başlamış ve siyasi gelişmeleri yeniden belirleme istidâtı göstermiştir.³⁸

Şimdi özellikle bu ümmet bilinci kavramı çerçevesinde meydana gelen gelişmeleri, güç-denge ilişkisini anlamak için kullandığımız parametreler çerçevesinde izah etmeye çalışalım.

1- Sabit Dengeler: Stratejik Konum, Tarih, Nüfus ve Kültür

İslam dünyası tarih boyunca Afro-Avrasya'nın hem jeopolitik hem de jeo-ekonomik merkezinde yer aldı. Haritada bulunduğu konuma göz attığımızda, bu coğrafyanın gerek jeopolitik, gerekse jeo-ekonomik açıdan değer ifade eden bir konuma sahip olduğu görülür. Eski dönemlerde ticaret yollarının geçiş ve kesişme noktaları üzerinde bulunan bu stratejik bölge zamanla, başta petrol olmak üzere,

³⁷ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (çev: Salih Tuğ), I-II, İrfan Yayınevi, Ankara 2003, I, 197.

³⁸ Dursun, Davut, *İslam Dünyasında Entegrasyon Hareketleri*, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, s.20-31

sahip olduğu doğal kaynaklarıyla da dũnyanın jeo-ekonomik merkezi haline geldi. Bugũn de, hem ticaret geçiş yollarının pek çoğu Mũslũman ũlkelerin sınırlarından geçmekte, hem de enerji ve su kaynaklarıyla yeryũzũnũn stratejik doğal kaynağı olan petrol rezervlerinin bũyũk bir kısmı Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya'daki İslam ũlkelerinin topraklarında bulunmaktadır. Afro-Avrasya ana kıtası içindeki hemen hemen bũtũn ulaşım ve ticaret yolları gũnũmũzde Orta Doğu olarak isimlendirilen bũlgeyle ilişkilidir. Doğu-Batı, Kuzey-Gũney bloklarının tam merkezinde olan bu bũlgenin zaman içerisinde ekonomi-politik bir eksen haline dũnũřmemesi dũřũnũlemezdi. İpek Yolu ve Baharat Yolu ile bağlantılı olarak Akdeniz, Anadolu, Karadeniz, Kızıldeniz ve Basra sahillerindeki limanlar tarihĩ seyir içerisinde bu bũlgede aktarım hatları oldular. Gũnũmũzde de bir taraftan Hazar Havzası'nın ve Orta Doğu'nun jeo-ekonomik kaynakları aynı gũzergãhlar ũzerinden aktarılırken, diğer taraftan dũnya ticaretinin işleyişinde kilit noktaları olan ticari su yolları da İslam dũnyasında bulunmaktadır.

Uluslararası alanda dengeleri etkileme kapasitesine sahip jeopolitik unsurlardan biri olan su geçiş yolları, kũresel ticaretin ve bu bağlamda hammadde akışının sağlanmasında en temel noktaları oluşturur. İslam coğrafyası, Afro-Avrasya'nın en önemli boğazlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bunlar arasında, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazları; Akdeniz'i Hint Okyanusu'na bağlayan Sũveyř Kanalı ve Bãbu'l-Mendeb Boğazı; Basra Kũrfezi'ni Hint Okyanusu'na bağlayan Hũrmũz Boğazı; Hint ve Pasifik Okyanusları arasında geçişi sağlayan Malakka, Sunda, Lombok ve Mataram Boğazları sayılabilir. Sũz konusu geçiş alanları, başta petrol ve doğal gaz olmak ũzere, hammadde ve

mineraller gibi stratejik öneme sahip kaynakların uluslararası pazarlara aktarılmasında merkezî konumda bulunmaktadır.

İslam dünyasının, bulunduğu coğrafya dolayısıyla sahip olduğu bu önem, stratejik değer taşıyan doğal kaynaklarla daha da artmaktadır. Bu açıdan, Orta Doğu öncelikle ele alınması gereken bir bölgedir.³⁹

İslam dünyasındaki güç dengelerinin sabit parametrelerinden bir diğeri de tarih ve nüfus-kültür ilişkisidir. İslam dünyası günümüz 1,3 milyarlık nüfusu ve on dört asırlık medeniyet geçmişi ile batının her zaman tam karşısında yer almaktadır. Ancak bu medeniyet geçmişi batı tarafından çok sık şekilde tacize ve zalim uygulamalara maruz kalmıştır. Bunun en belirginini Haçlı Seferleri olmuştur. Bir diğeri olan Moğol İstilasası esnasında İslam Dünyasının yaşadığı kültürel ve sosyal yıkım ise çok acı sonuçlar doğurmuştur. Her şeye rağmen İslam Dünyası bu sabit değerleri ile uluslar arası ilişkiler arenasında hep ön planda olmuştur.

2- Değişken Dengeler: Ekonomik, Teknolojik, Askerî Kapasite

İslam dünyası ve ekonomi denilince akla gelen ilk değerlerden bir tanesi petroldür. Ortadoğu'da ilk defa 1913 yılında çıkarılmaya başlanan petrol, o tarihten itibaren İslam dünyası ve Müslümanlar için bir nimet olması gerekirken, tam bir felaket olmuştur. Osmanlı devletinin yıkılışı ve parçalanmasıyla beraber gözünü petrol yataklarına dikmiş olan Batılı güçler bölge Müslümanları üzerinde tam bir baskı kurarak bu ekonomik değeri sömürmeye başladılar. Tabii ki bunda Müslüman toplumunun ve İslam dünyasının büyük payı vardır. Zira petrolü bir siyasi koz ve bir silah olarak kullanabilen bir İslam dünyası, batının bu sömürüsüne elbette izin

---

³⁹ Şanlı, Barış, "İslam Dünyasının Jeo-Ekonomik Önemi", *Anlayış Dergisi*, İstanbul 2003, Sayı:6/Kasım, s.61-63.

vermezdi. Maalesef bu sömürüye izin veren, İslami hedefleri olmayan, Müslümanların geleceği için ileriye görüp gerekli önlemleri alma çabalarından aciz kalan gölge liderler, sadece saltanatlarını ve aile çıkarlarını önemseme gibi ihanetle eşanlımlı hatalar işlediler. Bunun sonucunda da İslam dünyası işgaller, ambargolar ve krizlerden başını kaldıramadı.

Petrolün dışında İslam ülkeleri arasında üretim bakımından potansiyel ve kaynak olmasına rağmen, fiiliyatta üretim maalesef çok az durumdadır. İslam ülkeleri dünya yüzölçümünün altıda birini, nüfus olarak da beşte birini kapsamalarına rağmen, dünya üretiminin %5'ini, ihracatın ise %10'unu gerçekleştirebiliyorlar. Dünyadaki 49 az gelişmiş ülkeden 22'si İKÖ'ye mensup yani Müslüman ülkelerdir. Bu bakımdan İslam dünyasının güç dengelemede söz sahibi olması mümkün görünmemektedir. Zira ekonomik bakımdan güçlü olmayan ülkelerin uluslar arası ilişkiler alanında söz sahibi olamadığı aşikârdır.

3- Kültürel Kimlik

Kültür, insanların tarihsel süreç içinde ürettiği, kuşaktan kuşağa aktardığı maddi ve manevi değerlerin bütününe ve bu değerleri anlamlandırmada gösterdiği tefekkür ve kavrayış birliğine denir. Kültürü anlamlandıran ve ona genişlik kazandıran en önemli etken de dindir. Din, insanların saadet ve mutluluğu için gönderilmiş, vahye dayalı, değişmeyen ve değiştirilemez kurallar bütünüdür. Bütün dinlerin, müntesiplerine kimlik kazandırma vasfı vardır. İslam dinî kimlik kazandırma hususunda öne çıkan bir dindir. Çünkü İslam, doğumundan ölümüne kadar insana bir hayat tarzı önerir ve bunlara uyulmasını ister. Ayrıca İslam, "insan" olma noktasında, inanmayana da bir değer atfeder, onu da muhatap kabul eder.

Ayrıca, İslâm, evrensel bir dindir. Tarihin hiçbir döneminde din, özellikle İslam dinî, sadece Allah'la kul arasında özel bir ilişkiden ibaret kalmamıştır; böylesine dar bir role indirgenmemiştir. İslâm dini, ferdi ve içtimai hayatın her veçhesini kucaklayıcı bir şümule sahiptir. Getirdiği tevhidi anlayış ve insan hayatının maddi ve manevî yönlerini bütünü ile ihata eden karakteri sayesinde, yayıldığı ve gittiği her coğrafyada toplumsal kültür alanını yalnız etkilemekle kalmamış, bu alanı çepeçevre kuşatmıştır. Benimsendiği toplumda hiçbir zaman folklorik bir pozisyona düşmemiştir. Müslümanlık bir toplumda varsa, canlı ve köklü bir şekilde yaşanan hayat tarzı ve üslubu olarak vardır; dünya görüşü, hayat felsefesi ve gündelik hayatın ayrılmaz bir rüknü olarak vardır. Birçok kavramın tanımlanmasında da dinin ona yüklediği anlam önem arz etmektedir. Esasen dini sadece "Allah-kul ilişkisine indirgemek, dini, toplumsal alana taşıyan boyutlarıyla anlamamak, dini tezahürleri görememek, toplum kültürünün temellerine inememek olur. Müslüman toplumların, dinleri İslamiyet'le kurduğu ilişkinin tarihi ve şekli, örneğin Batı toplumunun Hıristiyanlıkla kurduğu ilişkinin tarihi ve şekline göre farklılıklar arz eder. Hıristiyanlık zamanla folklorik bir çehreye bürünerek bir "ritüel dini" olma özelliğine bürünürken İslam için böyle bir gerileme ve daralma söz konusu olmamıştır.⁴⁰ Bu anlamda İslam dini, müslümanın kültürel kimliğini oluşturmada büyük etkisi bulunmaktadır. Bu konuda Kuran-ı Kerim'in kullandığı temel kavramlardan biri ümmet kavramıdır. Bu kavramla Kur'ân, hiçbir etnik, siyasi, dilsel ve kültürel bakımdan ayrıştırmaya tabi tutmadığı kendi içinde heterojen ama hayatı ve insanı anlamlandırmada homojen bir toplum kurmayı hedeflemiştir. Kur'ân-ı Kerim'de insanların kabilelere, milletlere dolayısıyla da kültürlere ayrılmasının sebebinin bir

---

⁴⁰ Bulut, Mehmet, "Din ve Kimlik", *Diyanet Aylık Dergi*, Temmuz 2000, sayı:151, s.43-50.

teâruf⁴¹ yani tanıyabilme ve bunun sonucunda da bütün sınıfsal özelliklerinden sıyrılabilme olduğu ifade edilmektedir. Yani, bu ifade “hepinizin birbiriniz üzerinde hiçbir kalıtımsal özelliğe sahip olmadan tek bir insanlık ailesine mensup olduğunuzu bilesiniz” şeklinde kullanılmıştır. İnsanların kavimler ve kabilelere dönüşmesi, görünürdeki farklılıklarının ardındaki temel insanî birliği/birlikteliği anlama ve takdir etme eğilimini azaltmayı değil, tersine bu eğilimi arttırmayı amaçlamaktadır. Ve bunun karşılığında da bütün ırkçı, milliyetçi/kavmiyetçi veya kabilevî önyargılar (asabiyye) kınanmıştır.⁴² Dolayısıyla Kur’ân, kültürel kimlik konusunda tartışılan üst-kimlik, alt-kimlik ayırımına girmemiş, tek kimlik olarak insanlığı seçmiştir.

Kültürel kimlik konusunda en çarpıcı örnekler tabii ki Osmanlı toplumunda kendini göstermiştir. “Osmanlı” adı altındaki bütün dinler, diller, ırklar ve kimlikler kendini güvende hissetmiştir. 1492 yılında İspanya’dan kovulan Yahudilerin Osmanlı topraklarına sığınmaları bunun en güzel örneğidir. Bu yüzden kültürel kimliğin meydana gelmesinde en önemli kavramlar eşitlik ve adalettir. Eşitlik ve adaletin olmadığı toplumlarda kültürel kimlikler varlıklarını sürdürememişlerdir. Bu yüzden Osmanlı devleti XIX. Yüzyıla kadar halifelik makamını siyasi otoriteyi güçlendirmek için kullanmamışlardır. Ancak bu tarihlerden sonra yayılan milliyetçilik akımları sebebiyle özellikle II. Abdülhamit döneminde halifelik makamı etkin bir şekilde kullanılmıştır. Böylelikle, Osmanlı, bir taraftan kendi yönetimi altındaki Müslümanlar üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmaya çalışırken, diğer taraftan kendi hâkimiyet sınırları dışında kalmakla beraber, Müslüman milletlerin temsilcisi konumunda görünmek istemiştir. Fakat hemen ifade etmeliyiz ki, dağılma

---

⁴¹ el-Hucurât, 49/13.

⁴² Esed, a.g.e., III, 1057-1058.

döneminin bu manevrası Müslüman Arap, Arnavut ve Boşnaklar tarafından fazla ciddiye alınmamış, söz konusu milletler birer birer imparatorluktan ayrılmışlardır.

Müslüman toplumlardaki ilk ciddi kimlik bunalımı sömürgeciliğin doğuşuyla birlikte hız kazandı. İslâm dünyası XIX. yüzyıl boyunca Batı karşısında askeri, ekonomik ve en sonunda siyasal açılardan yenik düştü. Bunun sonucu olarak ise, İslâm ve Müslümanlık çeşitli açılardan sorgulanmaya, tartışılmaya başlandı. Müslümanların bu duruma gelmelerinde dinlerinin rolü ve etkisi nedir? Vahiyle akıl, dinle bilim ve teknoloji arasında herhangi bir çelişki var mıdır? İslâmi hayat tarzı, çağın gereklerini karşılayabilecek, modern insanın ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek özellikte midir? Bu ve benzeri sorulara aranan cevaplar İslâmi modernizmin de doğuşuna zemin hazırlamıştır. Esasında, Batı karşısındaki gerileme Müslümanları bir yandan kimlik bunalıma iterken, diğer yandan onlara, ileriye yönelik olarak siyasal-toplumsal vaziyet alışları için hedef sağlamaktaydı. XX. yüzyıl, Müslümanların bağımsızlık hareketleri sonucunda sömürgecilerin tek tek bağımsızlıklarını kazanmaları ve bütün İslâm dünyasında birbirinden ayrı birçok ulusal devletin ortaya çıkmasına sahne olmuştur. Bağımsızlık hareketlerinde İslâm çoğu zaman en önemli rolü oynamıştır. Ancak, bağımsız Müslüman devletlerin kurulması yahut sömürgeciliğin sona ermesi bu toplumlarda yaşanan kimlik krizinin de aşıldığı anlamına gelmiyordu. Esasen İslâmi kimlik problemi dinin devlet ve toplumsal hayat üzerindeki etkisi çerçevesinde yeniden değerlendirilmeye çalışılmaktaydı. Ancak bu etki, değişik oranlarda kendini hissettirmişse de, başta Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere çoğu İslâm ülkesinde görülen Batıcı-laik temayüllerle birlikte İslâm, toplum hayatındaki yerini kaybetmeye başlamış, İslâmi kimlik arayışlarının getirdiği sorunlar çözümsüz kalmıştır. Bu durum, özellikle

İslâm'ın devlet dini olması konusundaki anayasal tartışmalarda, eğitim, hukuk alanındaki düzenlemeler, kadın ve ailenin toplumdaki konularının yeniden düzenlenmesi gibi konularda kendini göstermiştir. İslâmi kimlikle ilgili çözümlenemeyen gerilim, “İslâmi diriliş”, “öze dönüşçülük”, “İslâm Rönesans'ı”, “İslâmi Fundamentalizm” gibi isimler altında İslâmi bir devlet ve hayat tarzı isteğini yansıtan ifade şekillerinde somutlaşmaktadır.⁴³

Günümüzde Batı'nın kültürel, ekonomik ve sosyal alanlardaki baskısından dolayı Müslümanlar buna mukavemet gösterememişlerdir. Kapitalist Batı bunu yaparken ilkönce kendisini ve “ötekini” isimlendirmekle işe başlamıştır. Batı şuanda kendisini “gelişmiş”, kendisine yakın hissettiği ülkeleri “gelişmekte olan”, kendisine aidiyet bakımından da uzak gördüğü ülkeleri “gelişmemiş” olarak tanımlamaktadır. Diğer bir tanımlamaya göre Birinci (kendileri), İkinci (eski doğu bloğu, Rusya ve bazı uzak doğu ülkeleri) ve Üçüncü (İslam ülkeleri başta olmak üzere sömürülen diğer ülkeler) Dünya Ülkeleri şeklinde dünyayı parsellemeleri söz konusudur. Dolayısıyla kendisini gelişmemiş veya üçüncü dünya ülkesi olarak gören Müslüman toplumlar, bu kültürel baskıda psikolojik olarak yenilmişlerdir. İşte bu yüzden Müslüman toplumlar, ilk önce kendi kimlik tanımlamalarını yapmalı ve bunu yaparken de referans olarak Kur'ân-ı Kerim'i almalıdırlar.

4- Siyasi İrade

Kur'ân, yönetime ilişkin (siyasi) meseleleri insana bırakmıştır. Ancak bu, dinle siyaset arasında hiçbir ilginin olmadığı anlamına gelmez. Din, birey ve toplumun olduğu her yerde etkin olan bir olgudur. Ancak siyasi irade konusunda

---

⁴³ Alperen, Abdullah, “Türkiye’de Kimlik Arayışları ve İslam”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, cilt: VIII, sayı: 2, s. 71-74.

Kur'ân, temel prensipler belirlemiş, yönetime ilişkin hususları insana bırakmıştır. Kur'ân'ın yönetime ilişkin konuları insana bırakmış olması, Müslümanların gerek kendi aralarında, gerekse uluslar arası ilişkilerinde sosyal değişme olgusuna paralel olarak, insanların insanca yaşabilecekleri ahlakın, adaletin, eşitliğin, hukukun, ahde vefanın, hoşgörünün, yardımlaşmanın, barışın, emniyet ve güvenin hâkim olduğu bir toplum ve bu toplumun diğer uluslarla iyi ilişkiler meydana getirebilmesi için, kendi siyasi yapılarını kendilerinin inşa etmeleri gerektiği anlamına gelmektedir.⁴⁴

Hz. Muhammed (s.a.v.), bir peygamber ve aynı zamanda Kur'ân'dan sonra dinin ikinci kaynağı olması sebebiyle bir dini lider, Müslümanların siyasi ve sosyal işlerinde kendilerine öncülük etmesi sebebiyle de bir devlet başkanıydı. Dolayısıyla bir siyasi irade merkeziydi. Allah'ın kendisine verdiği bu hükümlerlik ve siyasi irade, Müslümanlar tarafından hiçbir zaman sorgulanmamış ve kendisine koşulsuz itaat edilmiştir.

Peygamberimizin vefatından sonra halifelik makamına gelen Raşid halifeler döneminde de, bu durum kısmen devam etmiştir. Müslümanların dört halifeyi de (Hz. Osman döneminde kısmen) siyasi irade merkezi olarak kabul etmeleri, hem Peygamberimizle olan yakın dostlukları ve akrabalık bağları, hem de İslam dinini iyi bir şekilde bilmeleri ve uygulamalarından kaynaklanıyordu.

Ancak daha sonraki dönemlerde özellikle Emevi hükümdarlarının yürüttükleri siyasi anlayış (asabiyet anlayışı) sebebiyle Müslümanlar arasında siyasi iradeyi kullanma noktasında sıkıntılar çıkmaya başladı. Emevi hükümdarları Müslümanların devlet başkanı olarak “Emîru'l-Mü'minîn” sıfatını kullanıyorlar, otoritelerinin kaynağını ise “sizden olan emir sahiplerine itaat edin” hükmünden

---

⁴⁴ Durmuş, Zülfikar, *Kur'ân-ı Kerim'de Ulus ve Uluslar arası İlişkiler*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2006, s.21-22.

çıkartıyorlardı.⁴⁵ Halifelik bir aile mirası haline geldiğinden dolayı, İslam'ın siyasi irade konusunda koymuş olduğu genel prensiplerin çiğnenmesi Müslümanların şiddetli tepkisiyle karşılaşılıyordu. Bunun sonucunda Abbasi hükümdarları siyasi iradeyi ellerine aldılar.

Ancak halifeliğin ve dolayısıyla da dini ve siyasi liderliğin Abbasiler tarafından belli bir müddet Müslümanların aleyhine işlenmesi Abbasi devletinin yıkılması ve Abbasi halifesinin Memlûk sultanlarının eline geçmesiyle son bulmuştur. İşte bu tarihten sonra Müslümanların siyasi liderliğini yapacak yeni güç doğmuştur. O da Osmanlı İmparatorluğudur. 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi sonucunda halifelik makamı da Osmanlıların eline geçmiş, böylece Osmanlılar Müslümanların hem siyasi liderliğini, hem de dini liderliğini tek elde toplamış oluyorlardı. Tabii ki bu gücün hoşgörü, barış ve eşitlik kavramları ile yoğrulması sonucunda özellikle 16 ve 17. Yüzyıllarda İslam hâkimiyeti neredeyse bütün dünyayı etkiler konuma gelmiştir. Halifelik makamı dolayısıyla Osmanlı imparatorluğu içindeki bütün unsurlar kendilerini İslam dairesi içinde görüyorlar ve siyasi iradeye karşı bağılıklarını gösteriyorlardı. Osmanlı toplum yapısı çok kozmopolit olduğu halde, insanlar arasındaki din, renk, ırk ve dil farklılıkları ayrılık unsuru olmuyor, aksine bir zenginlik olarak görülüyordu.

19. yüzyıl sonlarında ilk defa Batılı devletler tarafından Müslüman unsurların Osmanlı aleyhine tahrik ve teşvik edilmeye başlandığı ve devletin bunlara karşı başka yollardan karşılık verme imkânı kalmadığı zamanlarda Osmanlı devleti halifelik makamını etkin bir şekilde kullanmıştır. II. Abdülhamit'in yürüttüğü Pan-

---

⁴⁵ Güngör, Erol, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s.132.

İslamizm veya İttihâd-ı İslam hareketi de, bu gidişi yavaşlatmasına rağmen Müslümanların siyasi bakımdan tükenmesine engel olamamıştır.

Kısa bir panoramasını sunduğumuz Müslümanların siyasi irade kullanım serüvenlerinde göze çarpan şu olmuştur. İslam'ın siyasi iradeyi kullanma konusunda insana verdiği temel prensipler çiğnendiği/uygulanmadığı dönemlerde, Müslümanlar siyasi bir istikrarsızlığa sürüklenmişlerdir.

Buradan günümüze gelecek olursak; 20. yüzyılın sonlarında yaşanan ideolojik değişimler sonucunda Sovyetler çökmüş, hegemonyası altındaki büyük bir dünya parçasının hüviyeti değişmiştir. Sosyo-ekonomik değişmeler ve ideolojik yapıdaki farklılıkların giderilmesi sonucunda İslam ülkelerinin haritalarında ve sayılarında bazı gelişmeler olmuştur. Ancak İslam dünyasında siyasi irade anlamında fazla bir gelişme olmamıştır. Ortadoğu'da ve Arap ülkelerinde baskıcı yönetimler ve diktatörlükler aynen devam etmekte, Filistin meselesi hala çözülemeden bir yara olarak durmakta, Lübnan'ın parçalı hali, Suriye'de yaşanan gelişmeler, Irak ve Libya'daki ABD ve AB hükümlerliği, Kuzey Afrika'daki istikrarsız yönetimler İslam Dünyasını yeniden silkinip kendine gelmesini engellemektedirler. Özetlersek; dünyadaki sosyo-ekonomik ve politik transformasyona rağmen İslam dünyasındaki ülkelerin yapısında henüz bir değişme yoktur. Bunun sebebi bu siyasi, politik ve sosyo-ekonomik yapının Müslümanlarca oluşturulmayışıdır.⁴⁶

İslam dünyasında hâkim olan siyasi kadrolar eski baskıcı yapıyı devam ettirdikleri için istenilen sonuca ulaşamamaktadır. Demokratikleşemeyen ve çok partili sistemin hâkim olmadığı İslam dünyasının büyük bölümü, bu sisteme

---

⁴⁶ Zaim, Sabahaddin, *Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması*, 2.B., Nil Yayınları, İzmir 1997, s.117-119.

geçmediği sürece siyasi iradenin güç-denge ilişkisinde önemli etkenlerden biri olması söz konusu olamaz.

Aynı zamanda İslami hayat tarzına aykırı biçimde halkını ezen yönetimler, İslam dünyasının sıhhatli gelişimine engel olmaktadır. Dolayısıyla hem İslam'a hem de demokrasiye aykırı otoriter yönetimlerin tedricen değişmesi gerekir. İslam ülkelerinde insan hürriyetine değer veren yönetimlerin işbaşına gelme süreci hızlandığında İslâmî şuurlanma ve bu şuurun işbaşına getirdiği yönetimler arasında birlik sağlanacaktır. Şu anda halktan kopuk yönetimler yabancı güçler tarafından çok kolay bloke edilmekte ve kendi menfaatlerine uygun şekilde yönlendirilmektedir. İslam ülkeleri birleşememekte, yabancı güçler tarafından kontrol altında tutulmaktadır.⁴⁷

B- İSLAM DÜNYASININ GÜÇ DENGELERİNİ OLUŞTURAN DIŞ POLİTİKA ARAÇLARI

İki dünya savaşı arasındaki dönem İslam dünyası açısından tam bir parçalanmışlık ve batı egemenliği altında bulunma şeklinde gelişmiştir. Bağımsız olan Türkiye, İran, Arnavutluk, Yemen ve Afganistan dışında bütün İslam dünyası Hristiyan batı devletlerinin egemenliği altında bulunuyordu. II. Dünya savaşı, I. Dünya Savaşı sonucunda kurulan ve iki dünya savaşında varlığını sürdüren dünya düzeninin sonunu getirirken yeni bir döneme girilmesini de sağlamıştır. Savaş bir bakıma sömürge imparatorluklarının çözülme sürecini başlatarak, genelde Batılı

---

⁴⁷ Zaim, a.g.e., s.121-122.

sömürgeci devletlerin egemenliği altındaki Üçüncü dünya'nın ve aynı zamanda İslam dünyasının bağımsızlık sürecini başlattı.⁴⁸

Bu bağımsızlık sürecinden sonra XXI. Yüzyıl dünyasında İslam devletleri her ne kadar etnik, dilsel ve bölgesel ayrılıklar yaşasa da çeşitli düzeylerde ve farklı platformlarda bir araya gelme sürecini hızlandırmışlardır.

İslam birliği (İttihâd-ı İslam) düşüncesi II. Abdülhamid'in Pan-İslamizm siyasetiyle başlamış olsa da, gelişmesini Müslüman münevverlerin çabaları ile gerçekleştirmiştir. Namık Kemal (öl.1888) ve Ziya Paşa (öl.1880) gibi münevverler İttihâd-ı İslam düşüncesini geliştirdiler. Ancak bunların arasında Cemaleddin Afgani'nin (öl.1897) katkısı çok daha fazla olmuştur. Onun başlattığı bu hareket ve öğrencisi Muhammed Abduh (öl.1905) 'la beraber çıkardıkları Urvetul-Vuskâ dergisi İslam dünyasındaki sömürgeciliğe karşı mücadele etmekteydi.⁴⁹

İki savaş arasındaki dönemde Müslümanlar arasındaki birlik, işbirliği ve dayanışma amacına yönelik en önemli gelişme muhtelif tarih ve yerlerde yapılan toplantı ve kongrelerdir. Bu kongreler sıra ile Mekke (1924), Kahire (1926), Mekke (1926), Kudüs (1931) ve Cenevre (1935)'de gerçekleşmiştir. Bu kongreler Müslümanlar arasında hala bir birlik düşüncesinin var olduğunu göstermekteyse de hem batılı güçlerin yaptığı bilimsel, teknolojik, askeri çalışmalar hem de Müslümanlar arasında bulunan yerel ve ulusal düşünceler, bu düşüncenin yeşermesine imkan vermemiştir. Örneğin batılı bilim adamlarının yaptığı arkeolojik çalışmalarla İslam öncesi eserlere önem verilmeye çalışılıyor, böylece bütün İslam ülkelerinde temelde ulusal ve bölgesel değere dayalı mahalli bir hayat biçimi diriltmek isteniyordu. Bunun sonucunda İslam'ın evrensel değeriyle oluşturmaya

---

⁴⁸ Dursun, a.g.e., s.53-54.

⁴⁹ Dursun, a.g.e., s.59.

çalıştığı toplumsal hayat, ulusal ve yerel değerlere dayalı hayata dönmekle yıkılmış olacaktır. İdeal planda düşüncede mevcut İslam birliğini yıkmak ve İslam'ı belirleyici ve etkileyici olmaktan uzaklaştırmak hedeflenen temel amaç idi.⁵⁰

XX. yüzyılın ikinci yarısında (II. Dünya Savaşından sonra) Müslümanlar arasında gözlemlenen entegrasyon hareketleri, ümmet felsefesinin gerekli kıldığı İslam kardeşliğini öne alan evrensel Müslüman davranışı olmayıp daha çok belli bir etnik ögeye dayanan bölgesel nitelikli siyasal, ekonomik veya askeri işbirliğine yönelik çabalar şeklinde gelişmiştir.⁵¹

Şimdi bu birleşme çabaları sonucunda oluşan Müslüman devletler arasındaki entegrasyon hareketlerini tanıtmaya çalışacağız.

1- İslâm İşbirliği Teşkilatı (İslam Konferansı Örgütü-İKÖ) ve Konumu

Bütün Müslümanları bir çatı altında toplama fikri ciddi bir şekilde ilk defa 1965 yılında atılmış, ancak 1967'de patlak veren Arap-İsrail savaşı nedeniyle ertelenmek zorunda kalmıştır. Ancak 22 Ağustos 1969'da bir Yahudi tarafından Kudüs'teki el-Aksâ camininin yakılmak istenmesi Müslüman ülkelerini harekete geçirmiş ve İslam Birliği fikri iyice ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda 22 Eylül 1969'da Rabat'ta 24 ülkeden gelen katılımcı ile ilk İslam Zirve Konferansı gerçekleştirilmiştir. 25 Eylül'e kadar devam toplantılarda ana gündem maddesi Filistin olmuştur. Üç gün devam eden toplantılar sonucunda bütün fikir ayrılıklarına rağmen, bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride İslamiyet'in manevi, ahlaki, sosyal ve ekonomik değerlerinin mutlak surette korunacağı ve bu konuda Müslüman ülkeler arasında sıkı işbirliği ve yardımlaşmanın gerçekleşeceği bütün dünya kamuoyuna duyurulmuştur.

---

⁵⁰ Dursun, a.g.e., s.69-81.

⁵¹ Dursun, a.g.e., s.87.

1970 yılında Karaçi'de gerçekleştirilen İkinci İslam Dışışleri Bakanları Konferansında Örgüt'e bir Genel Sekreter atanmış, 1972 yılında Cidde'de yapılan Üçüncü İslam Dışışleri Bakanları Konferansında ise, "İslam Konferansı Şartı" kabul edilmiştir. 12. İslam Zirvesi'nin ise, 2011 yılında Mısır'da düzenlenmesi öngörülmektedir.

İKÖ'nün merkezi Cidde'dedir. Örgütün merkezi teoride Kudüs olmakla beraber kurucu antlaşmada Kudüs özgürlüğüne kavuşuncaya kadar örgüt genel sekreterliğinin Cidde'de bulunması öngörüldü. Halen 57 ülkesi bulunmaktadır. KKTC dahil, 5 ülke de "gözlemci" statüsündedir. Her İslam ülkesi Örgüte üye olabilmektedir. Yeni üye kabulü üye ülkelerin 2/3 çoğunluğunun onayıyla gerçekleşebilmektedir.

İslam Konferansı Örgütü zaman içinde gelişmiş, üye ülkeler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel konularda işbirliğinin geliştirilmesine katkıda bulunulması amacıyla muhtelif merkez ve kurumlar ihdas olunmuştur. Bunları üç başlık altında sıralamak mümkündür:

a) Yan Kuruluşlar

- İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi- Statistical, Economic, Social Research and Training Centre for Islamic Countries (SESRIC-Ankara) (www.sesrtic.org)
- İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi-Research Center for Islamic History, Art and Culture (IRCICA-İstanbul) (www.ircica.org)
- İslam Ticareti Geliştirme Merkezi-Islamic Centre for the Development of Trade (ICDT-Kazablanka) (www.icdt-oic.org)

- İslam Teknoloji Üniversitesi-Islamic University of Technology (IUT-Dakka) (www.iutoic-dhaka.edu)
- İslam Fıkıh Akademisi-Islamic Fiqh Academy (IIFA-Cidde) (www.fiqhacademy.org)
- İslam Dayanışma Fonu-Islamic Solidarity Fund (ISF-Cidde) (www.isf-fsi.org)
- Nijer İslam Üniversitesi (Islamic University in Niger) (www.universite-say.ne)
- Uganda İslam Üniversitesi (Islamic University in Uganda) (www.iuiu.ac.ug)

b) Uzmanlık Kuruluşları

- İslam Kalkınma Bankası-Islamic Development Bank (IDB-Cidde) (www.isdb.org)
- İslam Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü-Islamic Educational, Scientific and Cultural Organisation) (ISESCO-Rabat) (www.isesco.org.ma)
- Uluslararası İslam Haber Ajansı-International Islamic News Agency (IINA-Cidde) (www.islamicnews.org.sa)
- İslam Ülkeleri Yayın Örgütü-Islamic States Broadcasting Organization (ISBO-Cidde) (www.isboo.org)

c) Bağlı Kuruluşlar

- İslam Başkentleri ve Şehirleri Örgütü-Organization of Islamic Capitals and Cities (OICC-Cidde) (www.oicc.org)
- Uluslararası İslam Hilal Komitesi-Islamic Committee of the International Crescent (ICIC-Bingazi)

- İslam Konferansı Diyalog ve İşbirliği Gençlik Forumu-Islamic Conference Youth Forum for Dialogue and Cooperation (ICYFDC-İstanbul) (www.icyf.com)
- İslam Gemi Sahipleri Birliği-Organization of Islamic Shipowners Association (OISA-Cidde) (www.oisaonline.com)
- İslam Ticaret ve Sanayi Odası-Islamic Chamber of Commerce and Industry (ICCI-Karaçi) (www.icci-oic.org)
- İslami Bankalar ve Finans Kurumları Genel Birliği-General Council for Islamic Banks and Financial Institutions (GCIBFI) (www.cibafi.org)
- İslam Ülkeleri Mütcahitler Birliği-Federation of Contractors from Islamic Countries (FOCIC)
- İslami Dayanışma Spor Federasyonu-Islamic Solidarity Sports Federation (ISSF-Riyad)
- Uluslararası Arap-İslam Okulları Federasyonu-World Federation of Arabo-Islamic International Schools (WFAIIS-Cidde) (www.wfais.org)
- İslam Dünyası Bilim Akademileri-Islamic World Academy of Sciences (IAS-Ürdün) (www.ias-worldwide.org)
- Uluslararası Müslüman İzçiler Birliği-International Union of Muslim Scouts (IUMS-Cidde)
- İslam Ülkeleri Müşavirler Federasyonu-Federation of Consultants from Islamic Countries (FCIC-İstanbul) (www.fcic-org.com)
- İKÖ Bilgisayar Acil Müdahale Ekibi-OIC Computer Emergency Response Team (OIC-CERT- Malezya)

İslam Konferansı Örgütü tarafından Nijer, Uganda, Malezya ve Bangladeş'te kurulan veya örgüt tarafından finanse edilen 4 adet İslam Üniversitesi bulunmaktadır.⁵² Görüldüğü üzere İKÖ'nün alt yapı bakımından hiçbir sorunu yoktur. Ancak sorun, Müslüman devletlerin kimlik sorunudur. Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından İKÖ mevcut duruma karşı kendini yenileyememiştir. Müslümanların ve Müslüman ülkelerin teröristlikle suçlandığı bu ortamda İKÖ net bir tavır ortaya koyamadı. Bugünkü haliyle İKÖ, Müslümanları temsil eden tek örgüt olsa da bu yeterli bir temsil değildir. Örgüt İslam dünyasının sorunlarını uluslar arası platforma taşıyamamaktadır. Çok taraflı sorunlarda İslam dünyasını temsil edecek etkinliğe sahip değildir. Ancak bu tespitler, örgütün hiçbir zaman etkin bir duruma gelemeyeceği anlamını taşımaz. İKÖ bir kısım alanlarda değişime giderek bu sorunları aşabilir.

2- İslâm Kalkınma Bankası ve Konumu

İslâm Kalkınma Bankası (Islamic Development Bank-IDBJ) İslâm Konferansı Teşkilâtı'na üye ülkelerle diğer ülkelerdeki Müslüman azınlıkların ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmelerinin İslâmî kurallar çerçevesinde desteklenmesi amacıyla teşkil edilmiş milletlerarası bir finans kurumudur. 1973 yılının Aralık ayında Cidde'de toplanan İslâm ülkeleri Maliye bakanlarınca yayımlanan niyet beyannamesine dayanılarak kurulmuş ve İslâm Kalkınma Bankası Governörler Kurulu'nun 1975 yılı Temmuz ayındaki ilk toplantısı ile açılışını yaparak 20 Ekim 1975 tarihinde resmen faaliyete geçmiştir. Kuruluşunda 22 olan üye ülke sayısı

---

⁵² Dursun, a.g.e., s.135-188; a.mlf., "İslam Konferansı Teşkilatı", *DİA*, İstanbul 1994, XXIII, 49-53.

günümüz itibariyle 56 olmuştur.⁵³

İslam Kalkınma Bankası amacını gerçekleştirmek için şu faaliyetleri yapmaktadır:

- Üye ülkelerde verimli yatırımlara ve projelere sermaye ortağı olarak katılmak
- Sosyal ve ekonomik alanlarda altyapı program ve projelerine iştirak veya başka finansman araçlarıyla yatırım yapmak
- Üye olmayan ülkelerdeki Müslüman topluluklara yardım amacıyla özel fonlar kurmak ve yönetmek
- Üye ülkeler arasında ticaretin geliştirilmesine destek vermek.⁵⁴

İslam Kalkınma Bankası, İKÖ'nün günümüzde en aktif kuruluşlarından biri olup, özellikle Hac döneminde kesilen kurbanlıkların fakir olan Müslüman ülkelere dağıtımında ciddi gayretler göstermektedir. Bu yönüyle takdir toplayan kuruluşun, uluslar arası arenada söz sahibi olması tabii ki Müslüman ülkelerin ekonomik ve siyasi güçleriyle doğru orantılı olacaktır.

3- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ve Konumu

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (İng. Economic Cooperation Organisation (ECO)) İran İslam devriminden sonra işbirliğini kaybeden Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nın (RCD) yerini almak üzere İran, Türkiye ve Pakistan arasında 29 Ocak 1985 tarihinde imzalanan bir protokolle kurulmuştur. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) üye ülkeler arasında ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini öngören

---

⁵³ Geniş bilgi için bkz. www.isdb.org (İslam Kalkınma Bankası Resmi Sitesi).

⁵⁴ Dursun, a.g.e., s.179-183: Özal, A. Korkut, "İslam Kalkınma Bankası", *DİA*, İstanbul 1994, XXIII, 48-49.

bölgesel bir kuruluştur. Teşkilatın merkezi Tahran'dadır. Eski Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine bağımsızlıklarını ilan eden Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan örgüte üye olarak kabul edilmesiyle ECO önemli bir gelişme göstermiştir. Böylece ECO tarafından, İslam Ortak Pazarının çekirdeğinin oluşturulması yönünde önemli bir adım atılmış, 300 milyon müslümanın yaşadığı bölgesel bir güç haline gelmiştir.⁵⁵

Ancak teşkilatın günümüzde karşı karşıya olduğu meseleler ekonomik olmaktan ziyade siyasi. Bunlardan biri Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna arasında kurulan Slav Birliği'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyelerini siyasi açıdan tehdit etmesidir. Çünkü her iki teşkilatın gelişmesi birbirinin aleyhinedir. Slav Birliğine üye ülkelerin başbakanları Temmuz 1993'te Moskova'da yaptıkları toplantıda eskiden Sovyetler Birliğine bağlı olan cumhuriyetlere kendileri ile ECO arasında bir seçim yapmak zorunda olduklarını açıkça ifade etmekten çekinmemişlerdir.⁵⁶ Böylesi siyasi tehditleri uluslar arası ilişkiler arenasında Müslümanları devamlı zor durumda bırakmış ve bir birlik etrafında teşkilatlanmalarına izin vermemiştir.

4- Arap Devletler Birliği/Ligi ve Konumu

Arapça adı Câmîatü'd-Düveli'l-Arabiyye (İng. Arab League/ League of Arab States) olan birlik, bağımsızlıklarını henüz yeni kazanmış bulunan kurucu üyelerin İngiltere, İtalya ve Fransa gibi devletlerin sömürgeci siyasetlerini sürdürmeleri karşısında hürriyet ve hâkimiyetlerini korumak, siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal

---

⁵⁵ Dursun, a.g.e., s.112-115; Ertürk, Emin, "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı", *DİA*, İstanbul 1994, X, 549-550.

⁵⁶ Ertürk, a.g.md., X, 550.

güçlerini birleştirmek gayesiyle kurulmuştur.⁵⁷ 25 Eylül 1944'te Mısır'ın İskenderiye kentinde bir araya gelen Mısır, Irak, Ürdün, Suudi Arabistan, Suriye, Lübnan ve Yemen temsilcileri tarafında imzalanan İskenderiye protokolü ile Arap Birliği süreci başlatılmıştır. Arap Birliği kısa zaman sonra sömürgeciliğe karşı mücadelede etkin bir örgüt haline gelmiştir. Kuruluş aşamasında üye sayısı yedi ise de daha sonraki yıllarda 16 ülkenin daha örgüte katılmasıyla Arap Birliği Basra körfezinden Atlas Okyanusuna kadar uzanan geniş bir bölgeyi içerisine alan önemli bir bölgesel entegrasyon haline gelmiştir. Konsey, Daimi Komisyonlar ve Genel Sekreterlik ile bağlı kuruluşlardan oluşan Arap Birliği Örgütü kurulduğu tarihten bu yana pek çok alanda Araplar arasında birlik ve dayanışmaya yönelik önemli faaliyetler yapmış olmakla beraber üye ülkeler arasında mevcut siyasal, ekonomik ve askeri çatışma ve rekabetler sebebiyle arzulanan etkinliği gösterebilmekten uzak kalmıştır.⁵⁸

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (Mısır-Suriye) kurulması gibi bazen üyeler arasında birleşme teşebbüsleri, bazen üye devletlerin kendi aralarında anlaşmazlığa düşmeleri, Camp David Antlaşması ve Mısır'ın İsrail'i tanınması, son olarak da Suriye ile yaşanan gerilimler birliğin tarihinde ciddi bunalımlara yol açmıştır. Arap-İsrail çatışması, Lübnan iç savaşı, Filistin Kurtuluş Teşkilatı ile ilgili problemler, birliğin üzerinde durduğu başlıca konular arasında yer almaktadır. Her ne kadar siyasal ve askeri sahalarda bekleneni verememiş, genellikle dış dünyaya karşı tek bir tavır benimseyememiş, İsrail devletinin kuruluşunu ve genişlemesini engelleyememiş ve Filistin halkının vatansız kalıp dağılmasını önleyememiş ise de Arap Devletlerinin

---

⁵⁷ İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Arap Birliği", *DİA*, İstanbul 1994, III, 325.

⁵⁸ Dursun, a.g.e., s.90-92.

bir birlik etrafında toplanmış olmaları dünya siyasetinde Arapların aleyhine olabilecek gelişmeleri yavaşlatıcı bir unsur olmuştur.⁵⁹

Birliğin kendi alanında uzmanlaşmış birçok özel kuruluşu bulunmaktadır. Çok ilginçtir ki Arap Birliğinin alt kuruluşları arasında merkezi Riyad'da bulunan Arap Uzay Haberleşme Örgütü bile vardır. Ancak ne acıdır ki bu örgüt de diğerleri gibi tabela kuruluşu olmaktan öteye geçememiş ve Müslümanların dünyadaki konumları adına ele avuca gelecek herhangi bir faaliyette bulunamamıştır.

Bunların dışında Müslümanlar ve özellikle Araplar arasında bazı entegrasyon çalışmaları yapılmış ve organizasyonlar kurulmuştur.

Bunlardan biri de bütün dünya Müslümanlarına hitap eden organizasyonlardan olan ve kısaca Rabita adıyla tanınan Dünya İslam Birliği (The Muslim World League, Râbitatu'l-Âlemi'l-İslâmi, La Ligne Islamique Mondiale, MWL)'dir. Birlik hükümetler dışı bir organizasyon olup Dünya İslam Kongresi ile benzer özellikler taşımaktadır. Resmen Mayıs 1962'de Mekke'de Hac mevsiminde bir araya gelen 111 fikir, siyaset adamı ve öğretim üyesinin çabalarıyla Suudi Arabistan yönetiminin desteğiyle kurulmuştur. Çalışmalarında İslam'ın anlatılması ve İslam Birliğini gerçekleştirmeye yönelik faaliyetler belirleyici amaç olarak öne çıkmıştır. İslam'ın mesajını yaymak, prensiplerini anlatmak, İslam'a yönelik saldırılara cevap gibi amaçları vardır. Ancak İKÖ'nün kurulmasından sonra Rabita bir İslami kültürel ve siyasi teşkilatlar ağının oluşturulması için faaliyetlerini bu alanda yoğunlaştırmıştır. Rabita'nın bir diğer önemli faaliyeti de Kur'ân basımı ve ücretsiz olarak dağıtmasıdır.⁶⁰ Ancak iyi niyetlerle başlatılan bu entegrasyon çalışması da İslam dünyası adına önemli bir gelişme ortaya koyamamıştır. Zira resmi

---

⁵⁹ İhsanoğlu, a.g.md., III, 325.

⁶⁰ Dursun, a.g.e., s.120-122.

sitesini ziyaret ettiğimiz Dünya İslam Birliği, sadece bölgesel ve Arap etnik siyasetine dair olaylarla ilgilenmekle meşguldür.⁶¹

Diğer entegrasyon hareketlerinin isimlerini de şöyle sıralayabiliriz:

- Afrika'nın Ekonomik Kalkınması İçin Arap Bankası (Arab Bank for Economic Development in Africa)
- Arap Ekonomik İşbirliği Konseyi (Concil of Arab Economic Unity; Meclisu'l-Vahdeti'l-İktisâdiyyeti'l-Arabiyye)
- Arap Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Fonu (Arab Found for Economic and Social Development)
- Arap Para Fonu (Arab Monetary Found; AMF)
- Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (Organization of Arab Petroleum Exporting Countries; OAPEC)
- Körfez İşbirliği Konseyi (Gulf Cooperation Council; Meclisü't-Teâvun li Düveli'l-Halîci'l-Arabiyye; GCC)
- Bağdat Paktı (Pact of Mutual Cooperation)
- Afrika Birliği Örgütü (Organization of African Unity; OAU)
- Dünya İslam Kongresi (The Muslim World Congress; Mu'temeru'l-Âlemi'l-İslâmî; MWC)
- D-8 Grubu Organizasyonu (Developing-8)⁶²

---

⁶¹ Geniş bilgi için bkz. www.themwl.org.

⁶² Geniş bilgi için bkz. Dursun, a.g.e., s.96-131.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDEN ÇAĞIMIZ DÜNYASININ DENGELENMESİ

I- KUR'ÂN'IN DÜNYA DENGELERİNDEKİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞKİLERDEKİ GENEL PRENSİPLERİ

A- ADALETİ SAĞLAMAK

Kur'ân'da türevleriyle birlikte otuz bir ayette geçen adalet kavramı⁶³, “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak (Allah hakkında kullanıldığında “şirk koşmak”), bir şeyi yerli yerine koymak, denk olmak, dengelemek, orta yolu bulmak” gibi manalara gelen bir masdar-isimdir. Yine aynı kökten bir masdar-isim olan adl kelimesi, “orta yol, istikamet, benzer, bir şeyin karşılığı, fidyе” gibi manalara gelmektedir. Ayrıca “denge” ve “orta yolu izleme” anlamındaki “itidal” de adl kökündendir.⁶⁴

Adalet kavramı İslâmî ilimlerin her alanına giren bir kavram olduğu için, çok farklı tanımları yapılmıştır. İslam hukukçuları konuyu şahitlik bağlamında ele alırken, İslam ahlakçıları faziletleri içine alan bir kavram olarak değerlendirmişler, İslam felsefecileri ise, kavramı ontolojik açıdan incelemişlerdir.⁶⁵ Ancak bu tanımlar arasında en geniş kapsamlı olanı, adalet kavramını “ihsan” mefhumu ile mukayeseli olarak ele alan er-Râgıb el-İsfehâni'ninkidir. Ona göre “adalet, borcunu vermek,

⁶³ Abdülbâkî, a.g.e., s.448-449.

⁶⁴ el-Cevherî, a.g.e., V, 1760-1762; İbn Manzur, a.g.e., XI, 430-436; Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (tek cilt), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986, s.1030; er-Râgıb el-İsfehâni, a.g.e., s.422-423; ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Esâsu'l-Belâga*, I-II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 637-638.

⁶⁵ Çağrıncı, Mustafa, “Adalet/Ahlak”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 342-343.

alacağını istemektir; görevini yerine getirmek ve hakkını almaktır. İhsan ise borcundan daha fazlasını vermek, alacağından daha azına razı olmaktır.⁶⁶

Kur'ân'da adaletin anlamı; ailede, ekonomide, hukukta ve sosyal hayatın çeşitli yönlerinden İslam toplumu çerçevesinde, uluslar arası düşmanlığa dayalı ilişkilerinde bile ister insan ile nefsi, isterse kendisi ile başkası arasında olsun bütün adalet türlerini kapsayacak biçimde geniştir. Buna göre ister kişi, ister toplum, isterse devletle ilgili olsun, bütün ilişkilerde adalet ilkesi İslamî yaşayışa egemen olur. Çünkü Müslümanların siyasi ve sosyal hayatlarında herhangi bir görevi veya rolü üstlenenlerin, kelimenin en geniş anlamıyla adaletli olması şartı aranır.⁶⁷ Bu geniş anlamıyla adalet kavramı hakkında, Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: “*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği (ihsanı), akrabaya yardım etmeyi emreder. Çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*”⁶⁸ Bu ayette geçen adalet kavramına “kelime-i şهادeti benimsemek, insanın içiyle dışının bir olması, insafı olmak ve tevhid” gibi manalar veren İslam âlimleri, bu ayetin Kur'ân'ın en kapsamlı ayeti olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁹ Bu ayetin Kur'ân'ın en kapsamlı ayeti olarak ifade edilmesi, hem adalet kavramının anlam düzeyinin bu denli geniş olmasına, hem de ayette ifade edilen kavramların sosyal içeriklerinin çok kapsamlı ve ihata edici olmalarına bağlanabilir.

İslam toplumlarında adalet kavramı, insanın Allah, toplum, canlı varlıklar, tabiat, diğer insanlar ve toplumlarla ilişkilerinin mahiyeti ve dayanacağı temel ilkelerin doğru tespiti için belirleyici bir ölçüt olarak tanımlanır. Adaletin Kur'ân'da

⁶⁶ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s.156.

⁶⁷ Durmuş, a.g.e., s.84.

⁶⁸ en-Nahl,16/90.

⁶⁹ et-Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *el-Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXVI, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Kahire 2001, XIV, 334-337; er-Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, XX, 102-103; es-Suyutî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, (Tahk: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin), I-XVII, Kahire 2003, IX, 103.

salt hukuki olmaktan öte, orta yolu tutmak, hakka niyet, doğruluk, eşitlik gibi daha geniş anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.⁷⁰ Yani Kur'ân'ın buradaki amacı sadece bir emir vermekten ziyade, bir akıl inşası gerçekleştirmektir.

Kur'ân bir ümmeti meydana getirmek ve bir toplum nizamı kurmak için gelmiştir. Kur'ân bütün kavmiyet ve asabiyet bağlarından uzaklaşarak yegane bağ olarak akide bağı seçmiştir. Kur'ân'ın bu akide bağı üzerine kurduğu adalet sistemi, her ferdin, her toplumun ve her milletin karşılıklı ilişkilerinde değişmez bir ölçü sistemi olarak yerini almış, istek ve heveslere göre yön değiştirmemiş, zengin-fakir ayırımı gözetmemiş, kuvvetli ve zayıf farkını nazarı itibara almamıştır. Ayette de geçtiği üzere adaletin yanı sıra ihsan kavramını getirmiş, kesin ve şaşmaz adalet ölçülerinin katılığının yerine, inceliği ve letafeti koymuş, müsamaha etmek isteyenin önüne engel koymamıştır.⁷¹

Bu genel açıklamalardan sonra Kur'ân'da geçen adalet kavramını, konumuzla ilgili bağlamda kategorize etmeye çalışacağız.

1- Yönetim unsuru olarak Adalet

Kur'ân'ın yönetime (siyaset) ilişkin esasları insana bıraktığını, ancak bu esasları insana bırakırken genel prensipler koyduğunu belirtmiştik. İşte o genel prensiplerden ilki ve belki de en kapsamlısı adalettir. Tanımı gereği adilane olmayan bir ilişki ve davranış Allah'ın rızasına ve Kur'ân ahlakına uygun değildir. Çünkü adalet, ayırım yapmadan herkese ve her ulusa hakkı olanın verilmesini öngören ahlaki bir ilkedir. Allah her şeyden evvel, bir şeye hüküm verileceği zaman adaletle hüküm verilmesini emreder. Bu konuda Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: “*Allah size,*

⁷⁰ Durmuş, a.g.e., s.86.

⁷¹ Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (Çev: İ. Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç, Bekir Karlığa), I-XVI, Birleşik Yayıncılık, İstanbul tsz., IX, 234-235.

mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”⁷² Burada müminlere emanet edilecek olan herhangi bir gücün veya ahlaki sorumluluğun yerine getirilmesine ve bir Müslüman topluluğun veya devletin dünyevî gücü veya politik hâkimiyeti uygulamasına ilişkin buyruklar kastedilmiştir.⁷³

Müfessirler buradaki “adaletle hükmetmenizi emreder” ibaresinin kime dönük olduğu konusunda farklı görüşlerde bulunmuşlardır. Bazıları bu ayetin yöneticiler ve hakimler için geçerli olduğunu⁷⁴, bazıları ise tüm insanlara yönelik olduğunu söylemişlerdir.⁷⁵ Ayetin siyak ve sibakı ifadenin tüm insanlar için genel kapsamlı olduğunu göstermektedir. Zira ayet, Müslümanların sadece kendi aralarında değil, tüm insanlar arasında adaletle davranmayı emretmektedir. Zaten ayetin nüzul sebebi de bir müşrikin Hz. Peygamber’den Kâbe anahtarlarını kendisine emanet etmesini istemesidir.⁷⁶

Ayette yerine getirilmesi gereken adalet, emanette olduğu gibi bütün insanlara karşı gözetilmesi gerekli bir davranıştır. Ayet, gayet kapsamlı olarak bütün insanları içine alacak şekilde bir adaleti emretmektedir. Sadece Müslümanların birbirleri arasında adaletle hükmetmelerini veya sadece Ehl-i Kitap arasında adaleti değil, bütün insanlar arasında adaleti emretmektedir. Bu, insan olmaları münasebeti ile tüm insanların hakkıdır. Kur’ân-ı Kerim’de insan olma vasfı, adaletten istifade

---

⁷² en-Nisâ,4/58.

⁷³ Esed, a.g.e., I, 150.

⁷⁴ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, Dâru Tayyibe, Riyad 1999, II, 341.

⁷⁵ el-Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXIV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006, VI, 424; et-Taberî, a.g.e., VII, 171.

⁷⁶ et-Taberî, a.g.e., VII, 172; İbn Kesir, a.g.e., II, 340-341.

etmenin yegane şartıdır. Bu konuda kadın-erkek, iyi-kötü, müslim-gayr-i müslim, siyah-beyaz ayırımı yapılmaz.⁷⁷

Bu adalet gerçekleştirilirken de hiçbir hususun, insanı adaletten alıkoymaması emredilmektedir. *“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış)’tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.”*⁷⁸ Ayet dost ve düşmana karşı adaletle muamele etmeyi, düşmanlıkları sebebiyle düşmanlara karşı adaletsiz şekilde davranmamayı emretmektedir. Zira düşman dahi olsa onlara karşı adaletsiz davranmak bir zulümdür.

Bu ayet ve yorumlardan şunu anlamaktayız ki, gerek fertlere ve gerekse toplumlara karşı, kim olursa olsun ve Müslümanlara karşı tavırları ve duruşları ne olursa olsun, adaletle hükmetmek Müslümanlar için kesin bir görevdir.⁷⁹

Kur’ân-ı Kerim, genelde adaletle hükmetme hitabını Müslümanlara yaparken, onların rehberi olan Hz. Peygamber’e de birtakım emirler vermektedir. Zira Hz. Peygamber, Medine’de bulunduğu sürece oradaki Yahudiler, kendi aralarındaki ihtilafları ve anlaşmazlıkları kendisine getirerek çözmesini isterlerdi. Hz. Peygamber de Allah’ın hükmü ile onlara hükmederek adaleti kendi aralarında sağladı. Bu hususta Kur’ân’da şöyle buyrulmaktadır: *“Hep yalana kulak verir, durmadan haram yerler. Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet. Allah âdil olanları sever.”*⁸⁰ Ayetin başında da ifade

⁷⁷ Kutub, a.g.e., III, 287-288; Durmuş, a.g.e., s.183.

⁷⁸ el-Mâide,5/8.

⁷⁹ Durmuş, a.g.e., s.185.

⁸⁰ el-Mâide,5/42.

edildiği üzere düşmanlıkları ve aşırıya kaçmaları olduğu halde, bu onların üzerinden adaletin eksik tutulacağı anlamını getirmez. Zira Hz. Peygamber bir rahmet peygamberiydi. Herkese karşı eşit ve adildi. Bunu yaparken de ölçülerinden biri şu ayetti: *“Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendini, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez), yahut şâhidlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”*⁸¹ Ayette insanları adaletten ayıran iktisadi, sosyal, psikolojik sebeplerin hepsi sayılarak insanlar uyarılmış, hükmeden veya şahitlik eden kimsenin yalnızca Allah korkusunun tesiri altında hareket etmesi telkin edilmiştir.

Görüldüğü üzere ister yönetim kademesinde olsun, isterse sıradan bir vatandaş olsun adalet herkes için geçerli ve herkese lazım olan bir denge unsurudur. İşte bu, Kur’ân’ın evrensel bir hitap olduğunu gösteren en iyi delillerden birisidir.

2-“Vasat Ümmet” Kavramı Doğrultusunda Adalet

Kur’ân’da İslam toplumunun bir özelliği olarak “vasat ümmet (*أُمَّةٌ وَسَطًا*)” terimi kullanılmıştır. *“İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl’ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet (vasat ümmet) kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kibleyi (Kâbe’yi) biz ancak Peygamber’e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenenden ayırt etmemiz için kible yaptık. Bu, Allah’ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir.”*⁸² Burada geçen vasat

⁸¹ en-Nisâ,4/135.

⁸² el-Bakara,2/143.

ümme't ifadesindeki “vasat” kelimesi çoğu müfessirce “adalet” manasında anlaşılmıştır.⁸³

Yine “vasat” kelimesi genellikle “orta yol, mutedil” şeklinde de anlaşılmıştır. Bu orta yolun hangi alanda olduğuna dair farklı yorumlar yapılmıştır. Bazı âlimler bu ifadeyi, dini konularda orta yolu izlemek olarak anlamışlardır. Bu yoruma göre İslamiyet, ne Hıristiyanlıktaki gibi ruhbanlığa gitme veya Hz. İsa (a.s.)’ı Allah’ın oğlu deyip ulûhiyet mertebesine çıkarma; ne de Yahudilerin yaptığı gibi kendilerine gönderilen kitabı değiştirme, peygamberleri öldürme ve Rablerini yalancı çıkarmadır. Bilakis İslamiyet, orta yolu bulma, ifrat ve tefritten kaçmadır.⁸⁴ Diğer bir yoruma göre buradaki “vasat ümme't”, aşırılıklar karşısında adil bir denge gözeten, hem zevk ve sefahati, hem de mübalağalı bir zühdü terk ederek hayatın her alanında makul ve dengeli davranan bir topluluktur. Buna göre insanın ruhu ile bedeni arasındaki fitrî bir çatışma olduğu görüşü reddedilmiş ve insan yapısındaki tabilik ve ilahi bütünlük vurgulanmıştır.⁸⁵

Nasıl yorumlanırsa yorumlansın, Allah müminlerden hayatlarının her alanında ölçülü, dengeli ve adaletli davranılmasını istemektedir. Zira toplumlara benzeyen ikili insan ilişkilerinde de, toplumun nüvesi olan insan bedeninin işleyişinde de, bu dünyadaki yaratılışta da bir ölçü, düzen ve adaletli bir dağılım vardır. Dolayısıyla “vasat ümme't” hayatın her alanında İslami çizgiyi ifade eder.

Buna paralel olarak Kur’ân’da “vasat ümme't” kavramının özündeki adalet prensibi anlatılırken, adalet vasfından yoksun kişi dilsiz, aciz ve hiçbir işe yaramayan

---

⁸³ el-Beyzâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envarü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, I-V, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut tsz., I, 110; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, I-VI, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1998, I, 338; el-Kurtûbî, a.g.e., II, 433; es-Suyûtî, a.g.e., II, 16.

⁸⁴ et-Taberî, a.g.e., II, 626-627.

⁸⁵ Esed, a.g.e., I, 40.

bir köleye benzetilerek böyle birinin, adalet sayesinde orta yolu bulan kişiyle eşit olamayacağı anlatılmıştır. “Allah, şu iki kişiyi de misal verir: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şey beceremez ve efendisinin üstüne bir yükür. Onu nereye gönderse bir hayır getiremez. Şimdi, bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse eşit olur mu?”⁸⁶ Buradan da anlaşılmaktadır ki, Kur’ân, bir İslam toplumu inşa ederken insanların kemal vasıflarla donanmış, dengeli ve ölçülü bir yapıya sahip, hayatının her alanında adil olmasını istemektedir.

3-Tebliğ unsuru olarak adalet

Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatı boyunca bir rahmet peygamberi olmuş, insanlara karşı daima merhametli ve güler yüzlü davranmıştır. İnsanlara İslam’ı tebliğ ederken kalplerini kırmamış ve onlara nezaket çerçevesinde davranmıştır. Kendisine her türlü kötülüğü ve hakareti yapanlara karşı bile adil ve merhametli olmuştur. Bunun en güzel örneğini Mekke’nin fethi esnasında görmekteyiz. Mekke fethedildikten sonra Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekkelilere dönerek şu suali sormuştu:

-“Şimdi benden ne yapmamı bekliyorsunuz?”

Onlar ise utançları öne düşmüş bir vaziyette şu cevabı verdiler:

-“Şüphesiz Sen soylu bir babanın oğlu, asil bir kimsesin.”

Bunun üzerine bir Allah Resulü’nden beklenen şu sözler O’nun ağzından dökülmüştür:

-“Bugün artık sizler hiçbir şekilde hakir görülmeyeceksiniz; haydi şimdi dağılın, hepiniz hür ve serbestsiniz...”⁸⁷

---

⁸⁶ en-Nahl, 16/76.

⁸⁷ İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut 1990, IV,54-55; Hamidullah, a.g.e., I, 268.

İşte böylesine yüce ahlaka sahip bir peygamberin, elbette ki tebliğinde kullandığı ilk prensip adalet olmuştur. Çünkü O, ahlaki prensiplerini Kur’ân’dan alıyordu.

Kur’ân-ı Kerim, savaşı değil barışı esas alan bir mesaj olduğu için, bütün uluslar arası ilişkilerini barış temelli inşa etmiştir. Hatta Müslümanlarla savaşmayan ve barış içinde yaşayanlara karşı iyilik yapılmasını tavsiye etmiştir. Bu konuda Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır: “Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.”⁸⁸ Bazı müfessirler bu ayetin “Seyf ayeti” olarak da bilinen et-Tevbe Suresinin 5. Ayeti ile nesh edildiğini söylerken⁸⁹, bazıları ise bunun anlamsız olduğunu, zira İslâm’a göre asıl olanın barış olduğunu bildirmişlerdir⁹⁰. Bununla beraber bu ayetin devamı olan el-Mümtehine suresi 9. ayette Allah Teâlâ Müslümanlara karşı savaşan, Müslümanları yurdundan süren veya yurdundan sürmeye yardım edenlerle dostluk kurulmasını yasaklamıştır. Bundan dolayı bu ayet, savaş sebebi olarak sadece inancın (akide) olabileceği, yani Müslümanlarla diğerleri arasında savaş sebebinin Allah’ın nizamını gerçekleştirmek ve O’nun kelimesini yüceltmek olabileceğini de göstermektedir.⁹¹

Bazı müfessirler Arap dili kurallarına göre ayette geçen “Allah .....nehyetmez”(لا يَنْهَيْكُمْ اللَّهُ) ifadesinin, bu bağlamda olumlu bir tavsiyeye işaret ettiğini söylemişler⁹², hatta bazıları ise bu ayetin İslâm’a aktif olarak düşmanlık

---

⁸⁸ el-Mümtehine,60/8.

⁸⁹ el-Kurtûbî, a.g.e., XX, 407.

⁹⁰ et-Taberî, a.g.e., XXII, 574.

⁹¹ Kutub, a.g.e., XIV, 425.

⁹² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 94.

yapmayan kimselere nezaket ve dostluk içinde davranılmasını zımnen emrettiğini belirtmişlerdir.⁹³

Bütün bu yorumlardan sonra diyebiliriz ki, Kur'ân, adaleti tebliğ metotlarından biri olarak değerlendirmiş ve Müslümanlarla barış ilişkisi içinde olan diğer din sahiplerine adaletle ve iyilikle davranmamızı tavsiye etmiştir. Çünkü adaletin gereği karşı tarafın size gösterdiği muamelenin aynısıyla mukabele etmektir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in davet ve tebliğ yöntemi de budur.

4-Anlaşmazlığa Düşen İki Topluluk Arasında Adalet

Kur'ân-ı Kerim, barışı esas alan ilahi bir mesaj olduğu için, onun tesisi konusunda en ince prensipleri ve değişik ihtimalleri de gözlerimizin önüne sermektedir. Yukarıdaki başlıkta Müslümanların diğer inanç mensuplarına karşı nasıl bir tavır takınmaları gerektiğini belirtmiştik. Şimdi ise aynı durumun değişik versiyonu olan, iki mümin grubu arasında bir çatışma olduğunda nasıl davranmamız gerektiğini Kur'ân şöyle belirtmektedir: *“Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever.”*⁹⁴

Ayetin sebab-i nüzulu olarak kaynaklarda şu olay anlatılmaktadır. Evs ve Hazrec kabileleri arasında münafıkların başı olan Abdullah b. Ubey sebebiyle küçük bir anlaşmazlık çıkmış ve bu olay kavgaya dönüşmüş, daha sonra Rasûlullah'ın gelmesiyle beraber olay sulh ile sonlanmıştır.⁹⁵ Ancak olayın arka planında

⁹³ Esed, a.g.e., III, 1126; Kutub, a.g.e., XIV, 423.

⁹⁴ el-Hucurât,49/9.

⁹⁵ el-Kurtûbî, a.g.e., XIX, 373-374; et-Taberi, a.g.e., XXI, 360-362; İbn Kesir, a.g.e., VII, 373; ez-Zemahşeri *el-Keşşâf*, V, 570-571.

münafıkların başı olan Abdullah b. Ubey'in etkisi olmakla birlikte tabii ki, Evs ve Hazrec arasındaki geçmiş yıllara dayanan asabiyet anlayışı yatmaktaydı. Sebeb-i Nüzûle paralel olarak ayetin yapısı Arapça kuralları bakımından çok ilgi çekicidir. Çünkü ayette önce (وَإِنْ طَائِفَتَانِ) “Eğer iki taife (grup)” diye tesniye (ikil) başlanıldığı halde fiilde (اقتتلا) “ikisi vuruşurlarsa” denilmeyip çoğul sigası ile (اقتتلاوا) “onlar vuruşurlarsa” diye buyrulmuştur ki, bu fark tercümede gösterilememektedir. Bunun nüktesi, azdan başlayan bir savaşın bastırılmadığı takdirde genişleyeceğini hatırlatmaktır.⁹⁶ Dolayısıyla Kur’ân burada, ufak anlaşmazlıkların dahi barış ile sonuçlandırılması gerektiğini ince bir nükteyle bizlere bildirmektedir. Çünkü küçük görülen anlaşmazlıklar büyüyebilir ve ileride büyük savaşlara yol açabilir.

Yine ayeti Arapça kurallarına göre tetkik ettiğimizde, Müslümanlardan iki taife “vuruştuklarında” değil, “eğer vuruşurlarsa” (وَإِنْ طَائِفَتَانِ) ibaresi kullanılmıştır. Bu ifade biçiminden Müslümanlar arasında bir savaş çıkmasının, Müslümanların birbirlerine düşmelerinin tabii ve olağan olmadığı anlaşılmaktadır.⁹⁷

Sonuç olarak bu ayetteki emrin muhatabı, vuruşan iki grubun dışındaki, bu iki grubu barıştırma imkânına sahip tüm Müslümanlardır. Diğer bir ifadeyle Allah katında, Müslümanların içlerinde vuruşan iki grubu öylece seyretmeleri hoş görülmez. Bu üzücü hadisenin meydana gelmesi halinde, tüm Müslümanlar bu olayın ızdırabını içlerinde duymalı ve onların aralarını bulmak için gayret göstermelidirler. Savaştan muhalif gruplara Allah’tan korkmalarını telkin etmeli ve tarafların ileri gelenleriyle irtibat kurarak, savaşın sebeplerini araştırmalı, her türlü gayreti

⁹⁶ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (Sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), I-X, Azim Dağıtım, İstanbul 1992, VII, 200.

⁹⁷ Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, I-VII, (çev: Komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul 1997, V, 440.

göstererek onları barıştırmaya çalışmalıdırlar.⁹⁸ Tabii ki bunu yaparken de ilk prensip adalet olmalıdır. Adalet bir şeyin karşılığını vermek olduğuna göre, saldıran (bağy) grupla “Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar” (حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ) savaşmak da adaletin gereğidir. Zira adalet, mazlumların hakkı yerde kalmadığında adalettir.

5-Ticârî Hayatın Unsuru Olarak Adalet

Adaleti, hayatın her alanında kullanılan temel prensiplerden biri yapan Kur’ân-ı Kerim, ticari işlemlerde de adaletin ön planda tutulması gerektiğini bizlere bildirmiştir. Ticari hayat, insanların aralarındaki fitnenin ve haksızlığın en çok olduğu alanlardan biridir. Kur’ân bunun önüne geçmek için ticari hayatta adaleti yani ticari faaliyetin iki tarafına karşı eşit mesafede bulunmayı emretmiştir. Ödünç işlemini ve borçlanma yoluyla alışverişi konu alan ayet (müdâyene ayeti), bu işlemlerin yazılı olmasını emreder: *“Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın. Hiçbir kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; (her şeyi olduğu gibi) yazsın. Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırsın, Rabbinden korksun ve borcunu asla eksik yazdırmamasın. Şayet borçlu sefih veya akli zayıf veya kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise, velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). Çağırıldıkları vakit şahitler gelmemezlik etmesin. Büyük veya küçük, vâdesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan sakın üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah nezdinde daha adaletli, şehadet için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha*

---

⁹⁸ Mevdûdî, a.g.e., V, 440-441.

uygundur....”⁹⁹ Bu ayete göre, ister sadece borç, ister ticarî bir muamele şeklinde olsun, kredi esasına dayalı her türlü işlem yazılı duruma getirilmelidir. Ayet içinde geçen, "yazdıramayacak durumda" olmak, bu tür anlaşmalarda kullanılan ticarî terminolojiyi tam olarak anlayamamak veya anlaşmanın kaleme alındığı dile âşinâ olmamak gibi durumlardır.¹⁰⁰

6-Denge unsuru olarak Adalet

Denge, adaletin bir diğer anlamı ve uygulanma biçimidir. Dengenin olmadığı yerde adaletten bahsedilemez. Dolayısıyla iyi veya kötü mukabelede de bir dengenin olması zorunludur. Bu konuda ilginç bir rivayet vardır. Uhud Savaşında müşrikler, Peygamberimizin amcası Hz. Hamza'yı şehit ettikten sonra müsle (vücudun çeşitli organlarını kesmek) yapmışlar, bunu gören Hz. Muhammed (s.a.v.) de *“Allah'a yemin olsun ki sana karşılık, onlardan yetmiş tanesine müsle yapacağım”* buyurmuştu.¹⁰¹ Bunun üzerine aşağıdaki ayet-i kerime nazil olmuştur. *“Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.”*¹⁰² Ayetin başında Peygamberimize yapılmış karşılık aynı mukabelede bulunma (adalet) ruhsatı verilmişken, ayetin devamında sabretmenin, affetmenin daha faziletli olacağı bildirilmiştir. Peygamberimiz de ayetin devamına uygun davranarak bu dediği işten vazgeçmiştir. Çünkü böyle yapmakla Peygamberimiz adaleti Allah'a havale etmiş oluyordu. Allah'ın ise adaleti en adil şekilde vereceği muhakkaktır. Bazı rivayetlerde bu ayetin et-Tevbe Suresinin 5. ayetiyle (Seyf ayeti) nesh edildiği ifade edilse de, ünlü müfessirler Fahrüddin Râzî,

⁹⁹ el-Bakara, 2/282.

¹⁰⁰ Akyüz, Vecdi, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s.117.

¹⁰¹ er-Râzî, a.g.e., XX, 142; et-Taberî, a.g.e., XIV, 403; İbn Kesir, a.g.e., IV, 614.

¹⁰² en-Nahl,16/126.

İbn Cerir et-Taberî bu ayetin kesinlikle seyf ayetiyle nesh edilemeyeceğini, çünkü ayetin sabretmeye, affetmeye ve davete yönelik olduğunu belirtmişlerdir. et-Taberî, ayetin mensuh olmaktan uzak olduğunu belirtirken¹⁰³; er-Râzi, tenkit edici bir ifadeyle “Müfessirlerin çoğu mensuh ayetlerin sayısını çok göstermeye âşıktırlar. Ben ise bunda bir fayda görmüyorum.”¹⁰⁴ diyerek ayeti açıklamışlardır. Gerçekten de bu ayetin siyak ve sibakına baktığımızda davet metodu olarak hikmet ve güzel öğüdün kullanılması gerektiği vurgulanmış, sabretmenin önemi birkaç defa tekrarlanmıştır.

Bu genel açıklamalardan sonra uluslar arası ilişki boyutunda adaleti düşündüğümüzde, kavramın en temel prensip olduğu daha da belirginleşmektedir. Zira günümüz uluslar arası ilişkiler dünyasında adaletten ziyade, menfaatlerin devreye girdiğini müşahede etmekteyiz. Müslüman devletlerarasında bile Kur’ân’ın ifadesiyle “vasat ümmet” oluşturmaktan ziyade “güçlü devlet” anlayışı ön planda tutulmaktadır. Bu durum, ümmet anlayışından ziyade asabiyet bağlarını güçlendirmekte ve Müslümanlar arasında ırkçı söylemlere güç kazandırmaktadır. Günümüzde Ortadoğu’da yaşanan süreç İslam’ın evrensel ilkelerine dikkat edilmemesinden ve ümmet bilincinin oluşup adaletin tesis edilememesinden kaynaklanmaktadır. Çözüm ise İslam’ın hayatın her alanında dengeli olmayı ifade eden adalet prensibinin ön planda tutulmasıyla mümkündür.

---

¹⁰³ et-Taberî, a.g.e., XIV, 407; Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yaptırılan “Kur’ân Yolu” isimli tefsirde, bu iki müfessirin ayetin nesh edildiğini söylediklerine dair bir ifade vardır. (*Kur’an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, I-V, Hazırlayanlar: Karaman, Hayrettin- Çağrı, Mustafa- Dönmez, İbrahim Kafi- Gümüş, Sadrettin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, III, 396-397.) Ancak söz konusu tefsirlerde ayetin nesh edilmesi bir kenara, burada neshin kesinlikle bulunmadığına dair ifadeler bulunmuştur.

¹⁰⁴ er-Râzi, a.g.e., XX, 145.

B- İSTİŞARE ETMEK

Müşâvere ve istişâre “ş-v-r-“ kökünden türemiş iki kelimedir. Aynı kökten gelen “şûrâ” kavramı, sözlükte petekten bal almak, atın yürüyüş biçimini öğrenmek üzere onu denemek, kılık kıyafet olarak güzel görünmek, bir kişiye konu hakkında fikir vermek, danışmak, danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirmek gibi anlamlara sahiptir.¹⁰⁵ Şûrâ ile aynı kökten (شور) türeyen birçok kelimenin “bir şeyi bulunduğu yerden alma ve açığa çıkarıp görünür hale getirme” manasında birleştiği ve danışma işinin de bir meselede isabetli karara varabilmek amacıyla kişilerin fikirlerinin açığa çıkmasını sağlamaktan ibaret olduğu dikkate alındığında¹⁰⁶, şûrânın terim anlamıyla kök anlamı arasında semantik ilişkinin bulunduğu söylenebilir. Meşveret, meşûre, müşâvere, istişâre ve teşâvür de şûrâ ile aynı anlamdadır.¹⁰⁷

Şûrâ kavramı Kur’ân’da dört yerde geçmektedir.¹⁰⁸ Farklı formlarda kullanılmış olan şûrâ kavramı, bir ayette işaret etmek anlamında¹⁰⁹; diğer bir ayette ise karşılıklı danışma anlamındaki teşâvür olarak¹¹⁰, çocuğun iki yıl dolmadan süttten kesilmesine eşlerin karşılıklı istişâre ile karar verebileceklerini belirtmek için kullanılmıştır. Konumuz açısından üzerinde duracağımız ayetler ise Şûrâ Suresinin 38. ayeti ile Âl-i İmrân Suresinin 159. ayetleridir.

Öte yandan birçok ayette şûra kelimesi kullanılmadan danışmanın önemine dikkat çekilmektedir. Mesela bir ayette Hz. Musa (a.s.)’nın peygamber olarak görevlendirildiğinde kardeşi Hz. Harun (a.s.)’un kendisine yardımcı yapılması ve

¹⁰⁵ İbn Manzur, a.g.e., IV, 434-435; el-Cevherî, a.g.e., II, 704; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.420-421; ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâga*, I, 524-525.

¹⁰⁶ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s.396.

¹⁰⁷ Türcan, Talip, “Şûra”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 230.

¹⁰⁸ el-Bakara, 2/233; Âl-i İmran, 3/159; Meryem, 19/29; eş-Şûrâ, 42/38.

¹⁰⁹ Meryem, 19/29.

¹¹⁰ el-Bakara, 2/233.

işine ortak edilmesi yönündeki duasıyla¹¹¹, kendisiyle istişare edilecek kişinin var olması gerektiği bildirilmekte; bir diğer ayette ise Hz. Süleyman'ın kendisine itaat etmelerini isteyen mektubunu aldığında Sebe Kraliçesi Belkıs'ın halkın temsilcisi konumundaki kişilerden nasıl davranması gerektiği hususunda görüşlerinin sorulduğu bildirilmekte ve onların görüşlerini almadan hiçbir önemli meseleyi karara bağlamadığı yönündeki sözü nakledilmektedir.¹¹²

Peygamberimiz de, ilk Müslüman toplumun var olma mücadelesinde belirleyici önemdeki her kararı ashabı ile istişare ederek almıştır. Bunlar arasında Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarının çeşitli aşamaları, Bey'atür-Rıdvân ve Hudeybiye Antlaşması örnek verilebilir. Yine Mescidin inşa edilip insanların namaza nasıl çağırılması gerektiğini ashabına sorması, mescide minber inşa edilmesi konusunda ashabıyla istişare etmesi, İfk olayında işin iç yüzünü öğrenmek için bazı kişilerin görüşlerini alması Hz. Muhammed (s.a.v.)'in istişare hususuna nasıl önem verdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Peygamberimizden sonra da ashabın şûraya ve istişareye ne kadar önem verdiğini görmekteyiz. Kur'ân'ın cem'i, Hz. Ömer'in halife olarak belirlenmesi, Hz. Ömer'in halifeliği esnasında ashabın ileri gelenlerine Medine dışına çıkılmasını yasaklaması, Hz. Osman'ın halife seçilmesi buna örnek olarak verilebilir.¹¹³ Ancak Muâviye döneminde çıkan siyasi ayrışmalar nedeniyle bu usulün terk edildiği görülmüştür.

Çeşitli dönemlerde şûra sistemi uygulanmasa da, İslam Tarihinin geneline baktığımızda bu usulün devam ettirildiği görülmektedir. Şûra geleneğinin bu kadar kuvvetli benimsenmesine paralel olarak bununla ilgili literatür de çok geniştir.

---

¹¹¹ Tâhâ, 20/29-32.

¹¹² en-Neml, 27/28-33.

¹¹³ Rivayetlerin ayrıntıları için bkz. İbn Kesir, a.g.e., II, 149; Türcan, Talip, "Şûra", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 231.

Şûranın çeşitleri, hükmü, konusu, bağlayıcılığı ve usulü hakkında pek çok görüş belirtilirken, üzerinde hem fikir olunan nokta danışılan kimsenin veya topluluğun güvenilir olması şartıdır. Bu şart özellikle, “*Danışılan, kendisine güven duyulan kimse demektir.*”¹¹⁴ hadisine dayandırılmaktadır.

İstişarenin çeşitleri konusunda Kur’ân’dan yola çıkılarak iki çeşit istişarenin bulunduğu yorumu yapılmıştır.

1) İctihâdî İstişâre: İlmi bir sonuca varmak için yapılan istişaredir. Burada istişare bizzat amaç değildir. Aksine bir amacın ilmi bir şekilde gerçekleşmesi için başvurulmuş bir araç durumundadır. Bu konudaki istişareye örnek el-Bakara Suresinin 2. ayetinde belirtilen bebeğin sütten kesilmesine kimlerin ve nasıl karar verileceğini belirten ayetteki istişaredir.

2) Ma’şeri İstişare: Kollektif karar vermeye yönelik istişaredir. Burada kararı oluşturan bizzat reylerdir. Bu konudaki delil, Âl-i İmran Suresinin 159. ayetinde geçen “*iş hakkında onlara danış*” (وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ) ifadesidir. Yine eş-Şûrâ Suresi 38. Ayetinde, bir Müslüman toplulukta tabii olarak mevcut olması gereken şûrayı ifade etmektedir.¹¹⁵

Bu yorumlardan sonra şûra kavramını Kur’ân-ı Kerim’de geçen ayetler bağlamında işlemeye çalışacağız.

1- Ortak Akıl Olarak Şûrâ

Yönetimin temel ilkelerinden biri olan şûra prensibine sahabe döneminden sonra gereği gibi önem verilmediğini ifade etmiştik. Danışmayı, insanın ne ferdi ve

¹¹⁴ Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud es-Sicistani, *Sünenu Ebî Davud*, Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, Riyad tsz., “Edeb”, 114; et-Tirmizî, Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, *el-Câmiü'l-Kebir (el-Câmiü's-Sahih)*, I-VI, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1996, “Edeb”, 57.

¹¹⁵ Sayı, Ali, “Kur’an’da Müşavere Kavramı Üzerine”, *D.E.Ü.İ.F. Dergisi*, Sayı: VIII, İzmir 1994, s.261-273.

ne de devlet hayatından soyutlamak mümkündür. Zira danışma, gerek fert, gerek toplum ve gerekse devlet olarak hayatımızın siyasi, sosyal, askeri ve iktisadi bütün yönlerini içermektedir.

Danışma ile hareket etmek Müslümanların bir sıfatı olarak Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: “*Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların (Müslümanların) işleri, aralarında danışma ile dir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar.*”¹¹⁶ Ayette “onlar” zamiri müminlere, yani bütün bir topluma işaret eder. Bu bağlamda kullanılan “emr”(وَأْمُرُهُمْ) sözcüğü ise, devlet idaresi de dâhil toplumsal hayata dair bütün işleri ifade eder.¹¹⁷ Ayette geçen “aralarında” (بَيْنَهُمْ) ifadesi sorunun çözümünün Müslümanların arasında ortak olması gerektiğini ifade eder. Ancak Müslümanlar tarihte bu ayeti genelleştirecekleri yerde, Hz. Peygamber’e yönelik “*iş hakkında onlara danış*”¹¹⁸ emrini genelleştirmişlerdir. Bu ayette nihai karar tek kişiye aittir. Fakat birinci ayette karar topluma aittir. Kur'ân'ın istediği, hangi yöntem ve araçlarla olursa olsun, bu katılımın sağlanmasıdır.¹¹⁹

2- Bir Tebliğ unsuru olarak müşâvere

Kur'ân-ı Kerim'in indirilmesinden önce, Mekke müşrikleri şûranın ne olduğunu biliyor ve toplumla ilgili gördükleri kararlarını danışma meclislerinde alıyorlardı. Bunun için “Dâru'n-Nedve” adı verilen şûra merkezi bulunuyordu.¹²⁰ Kur'ân-ı Kerim'de müşriklerin bildiği ve faydalı olan adetleri devam ettirdiği gibi bu malzemeyi de kullanarak şûra kavramını kurumsallaştırmıştır. Bu konuda Kur'ân'da

¹¹⁶ eş-Şûrâ, 42/38.

¹¹⁷ Esed, a.g.e., I, 122.

¹¹⁸ Âl-i İmran, 3/159.

¹¹⁹ Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*, Fecr Yayınevi, Ankara 2001, s.532.

¹²⁰ Fığlalı, Ethem Ruhi, “Dârünnedve”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 556.

şöyle buyrulmaktadır: “O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.”¹²¹ Arap ileri gelenleri önceden beri istişareye alıştılar. Dolayısıyla bu durum onlara aşınaydı. Eğer Peygamberimiz Arapların ilerin gelenleri ile istişare etmeseydi, bu onlara çok ağır gelecekti. Bu yüzden onlarla istişare etmesi Peygamberimize emredilmiştir.¹²² Kur’ân bu ilkeyi öylesine önemli addeder ki, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in tartışılmaz yetkisine rağmen ondan emir sigasıyla hitap ederek istişare etmesini ister. Burada Kur’ân’ın getirdiği ana değişiklik şûrayı bir kabile kurumundan bir ümmet/toplum kurumuna dönüştürmesidir; zira O, kan bağlarının yerine inanç bağlarını koymuştur.¹²³

Burada önemli bir ayrıntı olarak, bazı müfessirler Âl-i İmran Suresi 159. ayetinde geçen “emr=iş” sözcüğünü, sadece yönetim ve savaş meseleleri olarak kısıtlamışlardır.¹²⁴ Yine ayetle ilgili olarak kendi içinde bir düşünme pratiği yapan Elmalılı, ayette geçen “emr” kelimesinin elif-lam takısıyla gelmesinin (في الأمر) genelleme için olmadığını, sadece harp işlerinde olduğunu belirtmiş, ama Hz. Peygamber’in vahiy gelmeyen konularda rey ve ictihadla amel ettiğini de belirterek buradaki “emr”in her işi ifade edebileceğini de belirtmiştir.¹²⁵ Gerçekten de buradaki şûrayı sadece harp ve yönetim meselelerine hasretmek ayeti tam manasıyla ihata edememek demektir.

¹²¹ Âl-i İmran, 3/159.

¹²² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 647-648.

¹²³ Fazlur Rahman, *İslami Yenilenme –Makaleler I-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000, s.67.

¹²⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 647; el-Beyzâvî, a.g.e., II, 45; İbn Kesir, a.g.e., II, 149.

¹²⁵ Elmalılı, a.g.e., II, 454-455.

Âlimler, hakkında Allah'tan bir vahiy nazil olmuş olan herhangi bir mesele hakkında, peygamberin ümmetiyle istişare etmesinin caiz olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü nass varid olduğunda, re'y ve kıyas geçersiz olur. Ama hakkında nass olmayan bütün şeyler hakkında istişare etmek caiz midir değil midir? meselesine gelince, istişare etmenin caiz olduğu genel görüştür.¹²⁶

Bu ayetin baş tarafında yumuşak davranmak, katı yürekli olmamak, affedici ve bağışlayıcı olmak; şûra ile bağlantılı olarak işlenmiştir. Dolayısıyla ayette şûranın bir tebliğ metodu olarak kullanılabileceğine dair bir işaret vardır. Çünkü Peygamberimizin onlarla müşaveresi, o kişilerin şanlarının yükselmesine ve payelerinin terfi etmesine neden olacaktı. Bu da onların sevgilerinin artmasına sebep olacak ve Peygamberimize ihlasla itaat etmelerini sağlayacaktı.¹²⁷ Yine şûranın tebliğ kapsamında işlenmesi, Allah'ın Müslümanların siyasi terbiye kazanmalarını istediği ve ümmet hedefine ulaşabilmeleri içindir.¹²⁸ Dolayısıyla Müslümanlar bu sayede kolektif akıl konusunda bir sünnet kazanacaklar, bu da onları ahlaki ve toplumsal gelişimlerine katkı sağlayacaktı.

Sonuç olarak şûra emri, özellikle yönetim kademesindeki insanların dikkat etmesi gereken bir emirdir. Bu emre dikkat edilirse, keyfi uygulamalar sona erecek, hem birlik sağlanmış olacak, hem de kolektif akıl inşa edilmiş olacaktır. İstişarenin bu kadar önemli olması, toplumu ilgilendiren hususlarda en güzel ve en doğru sonuca ulaşabilmeye imkân sağlamasıdır. Çünkü bir mesele toplumun büyük bir kesimini ilgilendiriyorsa ve buna rağmen söz konusu mesele hakkında bir kişi karar veriyorsa, bu haksızlık ve adaletsizliktir. Dolayısıyla şûra sistemi, hem adaleti sağlamakta hem de eşitliği tesis etmektedir. Bunun için Müslümanlar sadece yönetim ya da harp

¹²⁶ er-Râzî, a.g.e., IX, 68-69; Elmalılı, a.g.e., II, 454-455.

¹²⁷ er-Râzî, a.g.e., IX, 68; Elmalılı, a.g.e., II, 452; et-Taberî, VI, 190-191.

¹²⁸ Elmalılı, a.g.e., II, 452.

meselelerinde değil, toplumsal olan ve İslam toplumunu ilgilendiren her alanda şûra sistemine başvurmalıdırlar. Böyle yapmazlarsa, meseleyi sağlamlaştırmış olmazlar. Tek kişinin yalnız başına yapacağı hatalar, çoğunluğa göre daha fazladır. Hâlbuki ortak aklın hata yapma ihtimali çok azdır. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Müslümanların dünya dengelerindeki güçleri, ortak aklı oluşturmadaki başarıları ile doğru orantılıdır. Örneğin İslam devletleri arasında kurulacak bir “İslâmî Şûrâ Merkezi” ulusal ve uluslar arası meselelerde BM benzeri bir rol üstlenmesi bakımından önemli olacaktır.

C- EMANETİ/GÖREVİ EHLİNE VERMEK

Arapça'da “güvenmek, korku ve endişeden emin olmak” manasındaki emn (امن) masdarından gelen “emânet” kelimesi hıyanetin karşıt anlamlısı olarak isim şeklinde kullanıldığı gibi, “güvenilir olmak” anlamında masdar şeklinde de kullanılır. Ayrıca “güvenilen bir kimseye koruması için geçici olarak tevdi edilen şey” manasına da gelmekte olup kelimenin bu son kullanılışı daha yaygındır.¹²⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de emanet kelimesi iki ayette tekil¹³⁰, dört ayette çoğul¹³¹ şekliyle geçmekte, aynı kökten gelen değişik fiil ve isim kalıpları da Kur’ân’da yer almaktadır.¹³² Biz burada konumuzla ilgili olan el-Ahzâb Suresi 72. ayetini ve el-Nisâ Suresi 58. ayetini işlemeye çalışacağız.

¹²⁹ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s.32; İbn Manzur, a.g.e., XIII, 21.

¹³⁰ el-Ahzâb, 33/72; el-Bakara, 2/283.

¹³¹ en-Nisâ, 4/58; el-Enfâl, 8/27; el-Müminûn, 23/8; el-Meâric, 70/32.

¹³² Diğer kullanımlar için bkz. Abdülbâkî, a.g.e., “emn” mad.

1- Emaneti/Görevi Vermede Liyakat

Yönetim ilkelerinden biri olarak değerlendirilen “emanet” kavramı, bu manada Kur’ân’da şöyle kullanılmaktadır: *“Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür.”*¹³³ Bu ayette yönetim ve uluslar arası ilişkilerin en önemli iki kavramı emanet ve adalet beraber zikredilmiştir. Dolayısıyla ayet emanet-adalet ilişkisine güzel bir örnektir. Bu ayetteki “emanet” bazı müfessirlerce “din ve şeriati tümüyle kapsayan, temel hükümleri ortaya koyan” şeklinde değerlendirilmiştir.¹³⁴ Yine ayette geçen “emanet” terimi, ister maddi ister manevi, bir kişiye emanet edilen her şeyi gösterir. Buradaki “emri”, kendisinden önceki ve sonraki ayetleri göz önünde bulundurarak okursak, inananlara iletilen Kur’ân mesajlarının inananlarca bütün insanlığa tebliğ edilecek kutsal bir emanet olduğu anlaşılmaktadır. Kısaca buradaki emanet, diğer toplumlara iletilmesi gereken ilahi mesajlardır. Bu, elbette daha kapsamlı bir alana ilişkin emir ve tavsiyeleri de içerir. Bunlar Müslümanlara emanet edilebilecek olan herhangi bir maddi gücün veya ahlaki sorumluluğun yerine getirilmesine ve bilhassa da sonraki ayetin işaret ettiği gibi, bir Müslüman topluluğun veya devletin dünyevi gücü veya siyasi hâkimiyeti uygulamasına ilişkin buyruklardır.¹³⁵

2- Dînî Yükümlülüğün İnsana Verilmesi ve Emanet-Liyakat İlişkisi

Dini yükümlülük o kadar ağırdır ki, onu insandan başka hiçbir varlık yüklenmeyi istememiştir. Kur’ân-ı Kerim’de bu konuda şöyle buyrulmaktadır: *“Biz*

¹³³ en-Nisâ, 4/58.

¹³⁴ el-Kurtubî, a.g.e., VI, 423.

¹³⁵ Esed, a.g.e., I, 150.

*emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.*¹³⁶ Müfessirlerin çoğu burada geçen “emanet” kavramını “hadler ve farzlar” diye tefsir etmişlerdir.¹³⁷ Ünlü müfessir et-Taberi, bunun içerisine insanların emanetlerini de katmıştır.¹³⁸ Bazı müfessirler de emaneti “teklif” yani “yükümlülük” manasında olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü birini yükümlü kılmak demek, ondan kendi tabiatına aykırı davranmasını istemek demektir. İnsan dışında varlıklar (örneğin melekler) ne amaçla yaratıldılarsa o doğrultuda hareket etmek durumundadırlar.¹³⁹

Günümüz İslam devletlerine baktığımızda özellikle yönetim kademesinde liyâkat şartının yok sayıldığını, özellikle halkın yönetim kademesinde söz sahibi olmadığını müşahede etmekteyiz. Kur’ân’ın söz konusu bu prensibinin işletilmesi ve kitâbî bilgidен ziyade uygulama boyutuna geçirilmesi, İslam’ın ve de Müslüman devletlerin uluslar arası ilişkiler dünyasındaki kabul edilebilirliklerini arttıracaktır.

D- İYİLİĞİ AYAKTA TUTMAK VE KÖTÜLÜĞÜ ENGELLEMEK

Arapça’da “bilmek, tanımak, düşünerek kavramak” anlamındaki “irfan” kökünden gelen ma’ruf sözlükte “bilinen, tanınan, benimsenen şey” manasına gelir.¹⁴⁰ “Bir şeyi bilmemek, bir şey zor ve sıkıntılı olmak” gibi anlamlar taşıyan “nükr” veya “nekâret” kökünden gelen münker ise “tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan şey” demektir.¹⁴¹ Genellikle dil âlimleri, ma’rûf ve münkerin Câhiliye döneminden

¹³⁶ el-Ahzab, 33/72.

¹³⁷ Örneğin bkz. İbn Kesir, a.g.e., VI, 488-489; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, 245.

¹³⁸ et-Taberi, a.g.e., XIX, 204.

¹³⁹ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, V, 102-103; er-Râzî, a.g.e., XXV, 235-236.

¹⁴⁰ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 431; İbn Manzur, a.g.e., IX, 236.

¹⁴¹ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s.653; İbn Manzur, a.g.e., V, 233.

beri devam eden din dışı anlamlarına dikkat çekmişlerdir. Meselâ İbn Manzur'un ma'rûf için yaptığı değişik tariflerden biri şöyledir: "Ma'rûf münkerin zıddı olup insanın faydalı bulduğu, hoşlandığı, memnun olduğu şeydir".¹⁴² Böylece münkerin de "insanın vicdanını rahatsız eden şey" olduğu anlaşılmaktadır. Her iki kavram İslâm kültüründe eski anlamlarının yanında yoğun bir dinî muhteva da kazanmış, bu sebeple tariflerde çoğunlukla bu ikilik yani din dışı ve dinî anlamlar göz önünde tutulmuştur. er-Râgıb el-İsfehânî, "Ma'rûf, akıl ve şeriatın iyi olarak nitelendirdiği fiilleri ifade eden bir isimdir; münker de yine aklın ve şeriatın benimsemediği, yadırgadığı şeydir" der.¹⁴³

Kur'ân-ı Kerîm'de ma'rûf ve münker kelimeleri dokuz âyette "ma'rûfu emretme, münkeri nehyetme" anlamına gelen ifade kalıplarıyla geçmektedir.¹⁴⁴

İslâmî kaynaklar iyiliğin hâkim kılınması ve yaygınlaştırılması, kötülüğün önlenmesi, bu şekilde faziletli bir toplumun oluşturulması ve yaşatılması için gösterilen faaliyeti, Kur'ân ve hadislerdeki kullanıma uygun olarak emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker şeklinde formülleştirmişler, Kitap, Sünnet ve icmâa dayanarak bu faaliyetin farz olduğunda birleşmişlerdir.

İslâm toplumunda ortak şuurun meydana gelmesini sağlayan bu ilke bir bakıma İslâm'ın temel dinamiğidir. Bunun ihmalî değerler sisteminin zayıflamasına, giderek nihilizme ve anarşizme yol açarak din ve devlet hayatında telâfisi zor birtakım felâketlere sebep olur.¹⁴⁵ Nitekim Gazâlî, Allah'ın peygamberleri, "dinin en büyük dayanağı ve temeli" diye nitelendirdiği bu prensibin tahakkuku için gönderdiğini belirterek bunun ihmal edilmesi halinde peygamberlik müessesesinin

¹⁴² İbn Manzur, a.g.e., V, 239.

¹⁴³ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 431.

¹⁴⁴ Âl-i İmran, 3/104, 110, 114; el-A'râf, 7/157; et-Tevbe, 9/67, 71, 112; el-Hac, 22/41; Lokman, 31/17.

¹⁴⁵ Çağrı, Mustafa, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 139.

anlamını kaybedeceğini, dinin ortadan kalkacağını, fesat ve anarşinin yayılacağını, ülkelerin harap olacağını söyler.¹⁴⁶

1-Ümmetin Genel Özelliği Olarak Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i ani'l-Münker

Kur'ân'da İslam ümmetinin en önemli görevlerinden birinin, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak olduğu Âl-i İmran Suresinin 110. ayetinde şöyle ifade edilmektedir: “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız...” Yine aynı surenin 104. ayetinde Müslümanların içinden iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan bir grup insanın olmasının gerekliliği şu şekilde vurgulanmıştır: “İçinizden (insanları) hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” Âlimlerin büyük çoğunluğuna göre bu ayet Müslümanlar içinden bu görevi üstlenmiş bir grubun bulunmasının farz olduğuna dair delildir. Ancak bununla ilgili uygulamaların devlet eliyle yapılıp yapılmayacağı topluma bırakılmıştır. Dolayısıyla “emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker” emrinin bir toplumsal olan gayri resmi, biri de devletin sorumluluğunda olan resmi boyutu bulunmaktadır. Bunun ilk örneğini “hisbe teşkilatı”nda görmekteyiz.¹⁴⁷

Ayette dikkat çekilen üç kavram hayra davet, marufu emir ve münkeri yasaklamadır. Ayette beyan edilen bu üç vazife, bütün mekân, zaman ve şartlara uygun olabilmesi yönünden mutlak ve genel bir tarzdadır. Birincisi; iyilik, adalet, ihsan ve dayanışmaya davet. İkincisi, fert ve toplumun maslahatı, istikrarı için

¹⁴⁶ Gazali, Muhammed Ebi Hâmid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (çev: Ali Arslan), I-IV, Hikmet Neşriyat, İstanbul tsz., II, 739.

¹⁴⁷ Hisbe Teşkilatı hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Hisbe*, (Çev: Cemal Güzel), Tevhid Yayınları, İstanbul 1999; Kavakçı, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilatı: Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1975; Kallek, Cengiz, “Hisbe”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 133-143.

gerekli dinamikleri emretmek. Üçüncüsü, fert ve toplumun zararına, bozulmasına sebebiyet veren her şeyi nehyetmektir. Açıktır ki, bu vazifeler ve prensipler, topluma güç veren, toplumsal refahı ve dayanışmayı sağlayan dinamiklerdir. İslam toplumu bu temel dinamikler sayesinde mutlu olabilir; şerden, isyandan, günahattan, zulüm ve fuhuştan uzak kalabilir. Yine açıktır ki, bu vazife ve prensipler, geniş yelpazede sosyal, ahlaki ve insani olmak üzere olumlu-olumsuz onlarca alana yayılmaktadır. İşte bu ayet, toplumsal iyileşme ve ahlak gibi değişik alanlarda tükenmek bilmeyen bir dinamizmin kaynağı durumundadır.¹⁴⁸

Başka bir açıdan ayete bakacak olursak, iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme görevi peygamberî bir gelenektir. Peygamberler Allah'ın emrettiklerini emreder, nehyettiklerini nehyederler ve her zaman hayra çağırırlar. Onların en başta gelen adetlerinden biri budur. Dolayısıyla Peygamberlerin ümmetleri de bu sünneti devam ettirmelidirler.

Kur'ân-ı Kerim'de emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker Müslüman ümmetinin temel bir özelliği olarak bu şekilde ifade edilirken, münafıkların özelliği de bu emri tam tersi istikamette uygulamak olduğu şu şekilde ifade edilmiştir: *“Münafık erkekler ve münafık kadınlar (sizden değil), birbirlerindedir. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkor ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu! Çünkü münafıklar fâsıkların kendileridir.”*¹⁴⁹ Bu ayetten de anlaşılacağı üzere Kur'an, emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker emrini yapanlar ve yapmayanlar diye kesin bir çizgi çizmek suretiyle burada toplumsal bir ilkeyi belirlemiştir.

---

¹⁴⁸ Derveze, Muhammed İzzet b. Abdülhadi b. Derviş, *et-Tefsirü'l-Hadis:Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri* ,(çev: Ahmet Çelen, Şaban Karataş, Mehmet Çelen), I-VII, Ekin Yayınları, İstanbul 1997, V, 454.

¹⁴⁹ et-Tevbe, 9/67.

İslâmî kaynaklarda emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münkere geniş yer verilmesi ve bu ilkenin daha çok hükmü ve uygulanmasıyla ilgili olarak yapılan tartışmalar, konunun İslâm toplum hayatı açısından büyük önem taşıdığını göstermektedir. Kaynakların incelenmesinden çıkan sonuca göre emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker, fert ve toplum hayatına din, akıl ve maşerî vicdan tarafından benimsenen inançların, değerlerin ve yasama tarzının hâkim kılınması; dinin, aklın ve sağduyunun reddettiği her türlü kötülüğün önlenmesi yolunda ferdî ve toplu gayretleri, siyasî ve sivil önlemleri ifade etmektedir. Konuyla ilgili çok sayıdaki âyet ve hadis yanında bilhassa, “Kim bir kötülük görürse eliyle, buna gücü yetmezse diliyle onu önlesin; buna da gücü yetmezse kalbiyle kötülüğe öfke duysun; bu ise imanın en zayıf derecesidir.”¹⁵⁰ mealindeki hadis, İslâm'ın ortaya koyduğu dünya görüşü ve değer yargılarına aykırı tutum ve davranışlara karşı fiilî tedbirler almayı, sözlü uyarı ve psikolojik direniş şeklinde tepkiler göstermeyi gerekli kılmıştır. İslâm bilginleri bu tür nasların ferdî, sosyal ve evrensel planda önemini dikkate alarak davet ve cihad şeklindeki dışa dönük faaliyetler yanında içe dönük ıslâh çalışmalarının gerekliliğini de ısrarla belirtmişlerdir.¹⁵¹

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerim, insanlar tarafından iyilik olarak kabul edilen her şeyin hâkim olduğu, kötülük sayılan her şeyin yasaklandığı ve bunu fiili amel yanında içsel olarak da benimsendiği bir toplumun inşa edilmesini amaçlamıştır. Bunun ihmali değerler sisteminin zayıflanmasına, ulusal ve uluslar arası boyutta bir fesat ortamının doğmasına neden olacaktır.

¹⁵⁰ Müslim, Ebû Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuseyrî en-Neysâbûrî, *Sahih*, Dâru'l-Muğni, Riyad 1998, İmân, 78; Ebû Davud, *Salât*, 242; et-Tirmizi, *Fiten*, 11.

¹⁵¹ Çağrı, Mustafa, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker”, *DİA*, XI, 141.

2-Ehl-i Kitabın Özelliği Olarak Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i ani'l-Münker

Kur'ân-ı Kerim, amaçladığı toplumu inşa ederken Ehl-i Kitaba da yer vererek, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münkerin sadece Müslümanların değil aynı zamanda Ehl-i Kitabın da bir özelliği olduğunu şöyle belirtmiştir: “*Onlar(Ehl-i Kitap), Allah'a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır.*”¹⁵² Yüce Allah'ın Ehl-i Kitabı öven ve hepsini bir tutmayan ifadeleri İslam'ın evrenselliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ehl-i Kitab'ın ötekileştirici anlayışına karşılık Kur'ân'ın samimi iman sahibi olanların yapacağı en küçük bir hayrın dahi karşılıksız bırakılmayacağını haber vermesi, oluşturulmak istenen topluma herkesin katkı sunması gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir.

E- TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ KORUMAK/ÇİĞNEMEMEK

Kur'ân-ı Kerim, indiği toplum yapısı itibariyle çok köklü değişiklikler yapmış bir ilahi mesajdır. Çünkü o dönemki toplum ve akıl yapısı, tek iktidar olarak maddi serveti gören, asabiyet anlayışını ve kabile taassubunu egemen kılan, haklı ya da haksız ayırt etmeden hüküm veren, özgürlükleri ve insan onurunu ayaklar altına alan, insanların yaşama haklarını elinden alan, namus ve iffeti çiğneyen bir yapıya sahipti. Bu yüzden ki Kur'ân'ın ve de İslam'ın yaptığı köklü değişiklikler, çok ciddi toplumsal ve kişisel tepkiyle karşılanmıştı. Ancak Kur'ân'ın bunu yapmakta ki amacı, temel hak ve özgürlüklerin çiğnenmediği, aksine korunduğu bir toplum hatta dünya oluşturmaktı. Bu yüzden ki Kur'ân'da özgürlüklerin her alanına dair bir düzenleme ve kesin bir çözüm ifade eden ayetler bulunmaktadır.

---

¹⁵² Âl-i İmran, 3/114.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kur’ân’da, uluslar arası ilişkileri veya siyasi iktidarı düzenleyen direk ayetler bulunmamaktadır. Ancak Kur’ân, uluslar arası ilişkiler alanını, en temel ilişki biçimi olan insan-insan ilişkisi şeklinde ele almaktadır. İnsanın ihya ve inşa olmasıyla, toplumun da ihya ve inşa olacağını öngören Kur’ân ayetlerinde, temel hak ve özgürlükler alanı genel olarak beş bölüme ayrılabilir.

1- İnanç ve Düşünce Özgürlüğünü Çiğnememek

Kur’ân-ı Kerim’in en temel konusu iman ve inançtır. Çünkü Arap toplumu putperest bir inanca sahipti ve bu çarpık inançları dünya görüşlerini de etkiliyordu. Doğru bir inanç sistemi olmadan, doğru bir toplum, doğru bir dünya olamazdı. Ancak Kur’ân, doğru inanç sistemini oluştururken, insanların zorla ve baskı altında değil, kendi özgür iradeleriyle buna inanmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Yoksa yapısı itibariyle meleklerden daha üstün olabilecek insanoğlunun yaratılmasının hiçbir önemi olmazdı. İşte bu konuda bazı ayetlerde hitap olarak Peygambere, ancak anlam olarak tüm insanlara inanç noktasında zorlama yapılmaması gerektiği vurgulanmaktadır: *“(Resûlüm!) Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?”*¹⁵³ Ne Peygamber ne de başkası insanları inanç konusunda bir zorlama içerisine giremez. Dolayısıyla burada inanç özgürlüğünün korunması vurgusu esastır. Kur’ân, tekrar tekrar şu gerçeğin altını çizmektedir: *“De ki: Kesin delil, ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi.”*¹⁵⁴ Burada şu da vurgulanmaktadır ki Allah insana, doğru ile eğri arasında seçim yapabilme

---

¹⁵³ Yunus, 10/99.

¹⁵⁴ el-En’âm, 6/149.

serbestîsini bahşetmiş, böylece onu diğer varlıklardan ayırarak üstün bir varlık statüsüne yükseltmiştir.¹⁵⁵

Yine başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “*Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir.*”¹⁵⁶ Bu ayetten anlaşılacağı üzere dinde ilk şart özgür ve hür iradeye dayalı bir inanca sahip olmaktır. Bunu uluslar arası ilişkiler bünyesinde düşünecek olursak, ilişki kurulan dinî inanç ne olursa olsun, ona saygı duymalı, onu tanımalı, kendi özgürlük alanına müdahil olmadığı sürece, onun özgürlük alanına müdahil olunmamalıdır. Ancak Kur’ân’ın evrensel nitelikli bir mesaj olduğu gerçeğini göremeyenler, özellikle Seyf ayetini kullanarak İslam’ın cihad anlayışını çarpıtmışlar, inanç ve düşünce özgürlüğüne bu kadar değer veren bir dini “Ya İslam ya kılıç” alternatifine mahkûm etmişlerdir. “*Dinde zorlama yoktur*” açık ifadesi, cihad emrinin gayesini tespit etmektedir. Yani cihadın hikmeti, insanları zorlamadan korumak, zorlama kabul etmeyen dini hâkim kılarak Allah’ın kelamını yükseltmek, yani herkesi mensup olduğu inançtan zorla çıkarmaya çalışmayıp, hakkın isteyerek kabul edilip yayılmasına engel olan hak düşmanlarına karşı cihad etmektir.¹⁵⁷

Yine yukarıdaki ayeti açıklamaya çalışan Elmalılı, bu ayete “Zorlama, dinde yoktur” şeklinde anlam vererek, şöyle demiştir. “Sadece dinde değil, her neye olursa olsun, zorlama cinsinden hiçbir şey, hak din olan İslam dininde yoktur. Din çerçevesinde zorlama kaldırılmıştır. Dinin konusu zorunlu fiiller değil, isteğe bağlı fiiller ve davranışlardır.”¹⁵⁸

---

¹⁵⁵ Esed, a.g.e., I, 416.

¹⁵⁶ el-Bakara, 2/256.

¹⁵⁷ Elmalılı, a.g.e., II, 166; Kur’ân’ın cihad anlayışına II. Bölümün II. Kısımında değinilecektir.

¹⁵⁸ Elmalılı, a.g.e., II, 163.

İslam hukukçuları, istisnasız olarak zorla din değiştirmenin her şart altında geçersiz ve temelsiz olduğu ve inanmayan bir kişiyi İslam'ı kabule zorlamanın büyük bir günah olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bu, İslam'ın inanmayanların önüne ya İslam ya kılıç alternatifi koyduğu şeklindeki yaygın safsatayı geçersiz kılan bir hükümdür.¹⁵⁹

İnanç ve düşünce özgürlüğünü çiğnetmeyen ve zorlamanın dinde olmadığını vurgulayan Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in görevinin de zorlama değil öğüt vermek olduğunu şu ayette belirtmiştir: “*O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin.*”¹⁶⁰ Dolayısıyla ne Peygamberin, ne de başkasının zorlama, zorbalık gibi bir hakkı yoktur.

2- Yaşama Hakkı ve Özgürlüğünü Çiğnememek

Kur'an'ın indiği Arap toplumunda pek çok çirkin adet ve ahlaki bozukluğun var olduğu bilinmektedir. Bunların en bilinenlerinden biri de kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesidir. Kur'an'da bu konuda şöyle buyrulmaktadır: “*Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur.*”¹⁶¹ Bu çirkin adet bazen ekonomik sebeplerle oluyor, bazen de toplumda kız çocuğu sahibi olanlara karşı gösterilen toplumsal baskıdan ötürü kaynaklanıyordu. Tabii ki bu çirkin âdetin günümüze bakan versiyonu olan kürtaja da bir atıf vardır. Dolayısıyla Kur'an bu ayetiyle hem indiği dönemin bu çirkin âdetini yasaklamakta, hem de evrensel niteliği sebebiyle günümüzde yapılan çocuk cinayetlerine bir atıfta bulunmaktadır. Kısacası her ne

---

¹⁵⁹ Esed, a.g.e., I, 78.

¹⁶⁰ el-Gâşiye, 88/21-22.

¹⁶¹ el-İsrâ, 17/31.

sebeple olursa olsun anne karnında veya doğmuş bir canlıyı öldürmek büyük bir suç ve günahdır.

Kur'ân yaşama hakkının çiğnenmesini elbette sadece çocuklarla sınırlı tutmamış, her canı dini, ırkı, milleti, rengi ne olursa olsun muhterem sayarak, bunu yasaklamıştır. Kur'ân'da bu konuda şöyle buyrulmaktadır: *“Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın. Bir kimse zulmen öldürülürse, onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. Ancak bu velî de kısasta ileri gitmesin. Zaten (kendisine bu yetki verilmekle) o, alacağını almıştır.”*¹⁶² “Yetki” diye çevrilen sultân (سُلْطَانًا) kelimesi, bu bağlamda haksız yere öldürülen kişinin velisine, katile yasal cezanın uygulanmasını talep etme veya affetme şikârlarından birini tercih yetkisi olarak açıklanmıştır.¹⁶³ Âyet, katile ölüm cezası uygulanması halinde velinin öldürmede aşırılığa gitmemesi istenmektedir, Bu “aşırılık” iki şekilde açıklanmaktadır: **a)** Sadece ölüm cezası uygulanmalı; işkence etme, organlarını kesme gibi zararlar verilmemelidir. **b)** Katilden başkasına zarar verilmemelidir. Kaynakların bildirdiğine göre Câhiliye Araplarında maktulün yakınları sadece katilin öldürülmesiyle yetinmez, ya ondan daha şerefli birini veya bir kişiye karşı iki ya da daha fazla kişiyi öldürmedikçe adaletin yerine gelmeyeceğine inanırlardı. Âyet bu haksızlığı yasaklamaktadır. er-Râzî “Ancak o da kısas yoluyla öldürmede sınırı aşmamalıdır” ifadesini, hemen ölüm cezası verme yolunu seçmeyip “öncelikle diyet alma veya affetme şikârlarının düşünülmesi daha uygundur” şeklinde açıklamıştır. Yine er-Râzî, “Bir kimse haksızlıkla öldürülürse ...” ifadesini dikkate alarak,

---

¹⁶² el-İsrâ, 17/33.

¹⁶³ et-Taberî, a.g.e., XIV, 583.

“Öldürülen kişi mazlum olma sıfatını tam olarak taşımazsa konu bu âyetin hükmüne girmez, yani böyle bir olayda ölüm cezası uygulanmaz” görüşündedir.¹⁶⁴

İslam dini barış dinidir. İslâm’a göre haksız yere bir insanı öldürmek Allah’a ortak koşmadan hemen sonra gelen büyük bir cinayettir. Hayatı veren Allah’tır. Allah’ın izni olmadan ve O’nun belirlediği sınırlar gözetilmeden bir başkası onu sona erdiremez. Her insanın canı kutsaldır. O’na dokunulamaz. Koruma altındadır. Burada yine evrensel bir bakış açısıyla din, dil, renk ve millet gözetme söz konusu değildir.

Yine öldürmenin nehyedildiği ve uluslar arası ilişkiler alanına giren bir ayette de şöyle bildirilmektedir: *“Yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Meğer ki ölünün ailesi o diyeti bağışlamış ola. (Bu takdirde diyet vermez). Eğer öldürülen mümin olduğu halde, size düşman olan bir toplumdansa ise mümin bir köle azat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdansa ise ailesine teslim edilecek bir diyet ve bir mümin köleyi azat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”*¹⁶⁵ Dolayısıyla öldürme kısas hariç, her ne şekilde olursa olsun, bir cezaya tâbidir. İslam yanlışlıkla öldürmelerde bile bir diyet olduğunu bildirmiştir.

Son olarak İslam’da insan canı o kadar kutsal sayılmıştır ki, bir cana kıymanın bütün insanları öldürmekle eş değer sayılması ve yine bir canı kurtarmanın

---

¹⁶⁴ er-Râzî, a.g.e., XX, 202-203.

¹⁶⁵ en-Nisâ, 4/92-93.

bütün insanlığı kurtarmak sayılması bunun en güzel örneğidir. Bu hususta şöyle buyrulmaktadır: “*İşte bu yüzdendir ki İsrailoğulları'na şöyle yazmıştık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur. Peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler.*”¹⁶⁶ Yüce Allah, gerek İslam’da gerekse İslam’dan önceki dinlerde ve diğer kutsal kitaplarda hep aynı evrensel mesajı vermiştir. Bir cana kıymak bütün canlılara kıymak gibidir. Çünkü tüm insanlar eşittir. Bir canın haksız yere alınması, o insanların hangisinin olacağını belirleyen sebepler olmadığı için hepsinin canını almakla eş değerdedir. Bunun böyle olmasının bir diğer sebebi de, haksız yere öldürmenin toplumsal düzenin bozulmasına ve insani duyguların yok olup gitmesine sebebiyet vermesinden dolayıdır. Çünkü haksız yere bir insanı öldüren kişiden merhamet, sevgi, kardeşlik vb. duygular beklenilmez. Dinin amacı toplumdaki ahlaki seviyeyi yükselterek toplumsal düzeni sağlamak, bunun sonucunda dünya ve ahiret mutluluğuna erişmektir. Dolayısıyla İslam, cana kıymaya sadece vicdani ve uhrevi ceza vermekle yetinmemiş, insanların yaşama hakkını ve özgürlüğünü korumak için dünyevi müeyyideler de koymuştur.

Ayette geçen “Biz İsrailoğulları'na bildirdik” (كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ) ifadesi, elbette, bu ahlakın evrensel geçerliliğinden bir sapma teşkil etmez: sadece onun en eski yansımasına bir işarettir.¹⁶⁷

---

¹⁶⁶ el-Mâide, 5/32.

¹⁶⁷ Esed, a.g.e., I, 194.

3- Akıl ve İnsan Onurunun Korunması

Akıl, insanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesidir. İnsan bu temyiz ve düşünme gücünden dolayı Allah tarafından sorumlu tutulmuştur. O, bu asli özelliğinden dolayı emaneti yüklenmiş, emir ve nehiyelerle muhatap olmuş¹⁶⁸ ve yeryüzünde Allah'ın halifesi¹⁶⁹ olmuştur. Kısacası akıl, dinin ve mükellefiyetlerin esasıdır. Kur'ân-ı Kerim'de kişinin kendisine ve dış dünyaya, tarihe ibret gözüyle bakması, burada Allah'ın varlığı ve kudreti ile ilgili akıl yürütmelerde bulunması istenir. Kur'ân'dan anlaşıldığına göre yerin ve göğün, kendi nefsinin ve başka şeylerin yaratılışını gözlemlediğinde aklını kullanan kimsenin, bir akıl yürütme sürecinden geçtikten sonra zorunlu olarak yaratıcının varlığından haberdar olacaktır. Aklın en önemli işi bu fonksiyonu yerine getirmesidir. Bu görevi başaramayan, aklını kullanmayan kişiler Kur'ân'da sert bir dille eleştirilmiştir.¹⁷⁰ Örneğin bir ayette şöyle buyrulmaktadır: *“Onlar orada: Rabbimiz! Bizi çıkar, (önce) yaptığımızın yerine iyi işler yapalım diye feryad ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Size uyarıcı da gelmedi mi? (Niçin inanmadınız?) Şimdi tadın (azabı)! Zalimlerin yardımcısı yoktur.”*¹⁷¹ Yine Kur'ân'da aklını kullanmayanlar *“ne kadar az düşünüyorsunuz?(مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ)*, hiç düşünmüyor musunuz?(أَفَلَا تَتَكَلَّمُونَ)¹⁷², *“size ne oldu, nasıl hüküm veriyorsunuz?(مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ)*, hiç düşünmüyor musunuz?(أَفَلَا تَتَكَلَّمُونَ)¹⁷³, *“anlamıyor musunuz?(أَفَلَا تَعْقِلُونَ)*¹⁷⁴, *“korunmuyor musunuz?(أَفَلَا تَتَّقُونَ)*¹⁷⁵, *“akıllarını kullanmıyorlar mı?*

¹⁶⁸ el-Ahzâb, 33/72; en-Nûr, 24/54; el-En'âm, 6/104.

¹⁶⁹ el-Bakara, 2/30.

¹⁷⁰ Emiroğlu, İbrahim, “Kur'ân'da Akıl ve İnsan”, *D.E.Ü.İ.F. Dergisi*, sayı: XI, İzmir 1998, s. 72-73.

¹⁷¹ Fâtır, 35/37.

¹⁷² el-Mü'min, 40/58.

¹⁷³ es-Saffât, 37/154-155.

¹⁷⁴ el-Mü'minûn, 23/85.

¹⁷⁵ el-Mü'minûn, 23/87.

(أَفَلَا يَعْقِلُونَ)¹⁷⁶, “görmediler mi?” (أَوَلَمْ يَرَوْا)¹⁷⁷ gibi ifadelerle çok defa kınanmaktadırlar.

İşte Kur’ân’da bu kadar çok üzerinde durulan akıl ve akıl yürütme elbette insanın en önemli işlevlerinden biridir. Yine insan onur ve haysiyeti, aklın peşinden gelen insanı insan yapan değerlerdir. Bu yüzden Kur’ân, yaptığı vurgularla insan aklını, onur ve haysiyetini ön planda tutarak, Cahiliyye döneminde insanların kaybettiği değeri ve halifelik ünvanını kendilerine vermiştir. İslam gelmeden önce insanlar cehalet, kör bir taklid, hür düşünceden mahrum, tam bir gaflet içerisindeydiler. İşte Kur’ân, insanlığa aklın itibarını ve ilmin efendiliğini hediye etmiştir. Kur’ân, insanları ilme, düşünmeye ve bilmeye teşvik ederek, “bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağı”¹⁷⁸ düsturunu getirmiştir.

Yine Kur’ân, aklın korunması noktasında, insanın körü körüne taklitten korunmasını istemektedir: *“Onlara (müşriklere): Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar, "Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız" dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiysele?”*¹⁷⁹ Bu ayetle Kur’ân, körü körüne taklit etmeyi, aklını kullanmadan kötü fiillerde atalara uymayı ve yine kötü adetleri yapma konusunda ısrarcı olmayı yasaklamıştır.

Kur’ân’da aklın ve insan onurunun korunması konusunda bir diğer vurgulanan nokta da, Allah’ın halifesi konumunda olan, akıl ve düşünme gibi mükemmel melekelerle sahip olan insanın alay, hakaret ve aşağılama suretiyle onur ve haysiyetinin çiğnenmemesidir. Bu konuda şöyle buyrulmaktadır: *“Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha*

---

¹⁷⁶ Yâsin, 36/68.

¹⁷⁷ Yâsin, 36/71.

¹⁷⁸ ez-Zümer, 39/9

¹⁷⁹ el-Bakara, 2/170.

iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir."¹⁸⁰ Başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır: *"Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu davranış, onların düşünemeyen bir toplum olmalarındandır."*¹⁸¹ Bu ayetlerle Kur'ân, hem toplumsal bir sorun olan alay, hakaret, lakap takma ve ayıplamayı yasaklamış, hem de müminlere akıllarını bu tip kötü fiillere değil de düşünmeye, akletmeye, tefekkür etmeye ve bu fiilleri yaptılarsa tevbe etmeye çağırmıştır. İnsan onuruna yakışan da budur.

4- Neslin ve İffetin Korunması

İslam dini sadece ahiret hayatını amaçlayan ve şekillendiren bir din değildir. İslam dünya-ahiret dengesini sağlayarak hem bu dünyada mutlu olmayı amaçlamakta, hem de dünyayı ahiretin tarlası olarak görerek ahireti düşünmektedir. Dolayısıyla maddi ve manevi bütün insani ihtiyaçların vasat bir şekilde görülmesini tavsiye etmektedir. Ancak bunu yaparken de bizlerin aşırıya kaçmamasını emretmekte ve helal dairesi içinde davranmaya yöneltmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu konuda ideal bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların alınıp satıldığı, zinanın yaygınlaştığı ve gayri meşru ilişkilerin normal sayıldığı bir ortamda Peygamberimiz kadınlara değer vermiş, onların yerlere düşen şerefini ayağa kaldırmıştır. Tabii ki Peygamberimiz bunu yaparken Kur'ân'ı kaynak olarak kabul etmiş ve O'nun rehberliğinde toplumsal bir düzen kurmaya çalışmıştır. İşte bu düzeni bozan en önemli hastalıklardan biri olan zina konusunda Kur'ân-ı Kerim şöyle

---

¹⁸⁰ el-Hucurât, 49/11.

¹⁸¹ el-Mâide, 5/58

buyurmaktadır: “Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.”¹⁸² Dikkat edilirse Allah Teâlâ, “zina yapmayın” şeklinde bir ifade kullanmamakta, “zinaya yaklaşmayın (وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَى)” demektedir. Bazı müfessirlere göre bu ifade “zina yapmayın” demekten daha belîğ ve daha kuvvetlidir.¹⁸³ Aynı zamanda bu ifadeyle Allah Teâlâ, zinaya giden bütün sebep ve yolları da kapatmıştır. Bu emir hem bireye hem de bir bütün olarak topluma hitap etmektedir. Bu emir kişiyi sadece zinaya ve fuhşa karşı uyarmakla kalmaz, aynı zamanda ona yönelten veya sebep olan her şeye karşı da uyarır. Topluma gelince, ayet, toplumun zinayı önleyici ve ona yönelten sebep ve araçları ortadan kaldırıcı önlemler almasını emretmektedir. Bu nedenle toplum, zinayı ortadan kaldırıcı bir çevre oluşturmak için tüm eğitsel ve hukukî araçları kullanmalıdır.¹⁸⁴

Kur’ân, toplumun iffet ve namusunu bozan hastalıkları yasaklamakla kalmamış, bunun iftira sadedinde olsa dahi dillendirilmesini yasaklamıştır ve bunu yapanlara da ahirette çetin bir azabın olacağını şu ifadelerle bildirmiştir: “*İnananlar arasında çirkin şeylerin (hayâsızlığın) yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da ahirette de çetin bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*”¹⁸⁵ “*Fâhişeh (افاحشة)*”)” terimi, ahlakça çirkin ve uygunsuz olan şey anlamına gelmektedir; dolayısıyla, bu ifade en geniş anlamıyla ahlak dışı yahut gayri ahlakî davranışlar için kullanılır. Ama yukarıdaki anlam örgüsü içinde terim, ahlak dışı davranışların vukuuna dair asılsız ve ispatsız isnad ve iddialara, bir başka deyişle, “çirkin iftira ve söylentilere” işaret etmektedir.¹⁸⁶

---

¹⁸² el-İsrâ, 17/32.

¹⁸³ er-Râzî, a.g.e., XX, 198;

¹⁸⁴ Mevdûdî, a.g.e., III, 107.

¹⁸⁵ en-Nûr, 24/19.

¹⁸⁶ Esed, a.g.e., II, 709.

Yukarıda mealini verdiğimiz ayetin de içinde bulunduğu Nur suresinin 11-21. Ayetleri, İslam Tarihinde “İfk Hadisesi” diye bilinen Hz. Âişe’ye iftira atılması ve bunun sonucunda Allah’ın bu ayetleri indirerek Hz. Âişe’yi temize çıkarması sebebiyle nazil olmuştur. Bu olay sonucunda Müslüman toplum arasında bir fitne başlamış, bu da Müslümanlar arasında huzursuzluğa sebep olmuştur. Bu olay aynı zamanda Müslümanların düşmanı olan münafıkların içlerindeki nefret, kin ve hasetin ortaya çıkmasına neden olmuş, namus ve iffetin Müslüman cemaat için ne kadar önemli olduğunu bizlere göstermiştir. Bu iftira olayına karışan Müslüman kişilerin de olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla iftira ve hayâsızlığın yayılması Müslüman toplumunu bozan unsurlardandır.

Yine Kur’ân-ı Kerim, zinanın ortadan kalkması ve toplumdaki uzaklaşması için var olan bütün yolları açıklamıştır. Onlardan biri de evlenme ve aile kurmadır. Ancak evlenme imkânı olmayanlar, zinaya tevessül etmeme konusunda uyarılmakta, haramlara karşı kişinin iffetini koruması emredilmekte, bunun uzak durulması gereken geçici bir dünya menfaati olduğu bildirilmekte, kim olursa olsun zinaya zorlanmaması gerektiği şu şekilde vurgulanmaktadır: *“Evlenme imkânını bulamayanlar ise; Allah, lütfu ile kendilerini varlıklı kılıncaya kadar iffetlerini korusunlar... Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”*¹⁸⁷ Bu ayetler aynı zamanda varlıklı olan kimselere, evlenme durum olmayanlara yardımcı olmaları konusunda bir uyarı da içermektedir. Zira toplum, zina gibi toplumsal hastalıkları çözmede devreye girmelidir.

---

¹⁸⁷ en-Nûr, 24/33.

Sonuç olarak namus ve iffet Müslüman toplum açısından çok önemlidir. Müslümanlar namus ve iffetlerini zedeleyecek ahlaki bozulmalardan uzak durmalı, hatta onlara yöneltecek sebepleri dahi ortadan kaldırmalıdır. İftira ve çirkin söylentilere kulak vermemeli, toplumun ahlaki seviyesini düşürecek her türlü kötü fiil ve davranıştan uzak durmalıdırlar.

5- Mülkiyet Hakkının Korunması

Kur'ân'a göre mutlak Mâlik Allah'tır; yani herkesin ve her şeyin üzerinde mutlak tasarruf hakkına sahip bulunan yegâne varlık O'dur, O her şeyin sahibidir. Allah kendi mülkünden insanlığa da cüzî olarak, denemek amacıyla vermiştir. Bu nedenle, Allah ile ilişkisini kesmiş bir dünya görüşünün iktisat anlayışında (kapitalizm) insan kendi malının mutlak sahibi olarak görüldüğü için malını istediği gibi ve istediği yere harcayabilme hakkına sahip görülürken, İslam bu hürriyeti sınırlamaktadır. Kişinin kendi malını tüketirken savurganlık (israf) etmesi yasak olduğu gibi, ihtiyaç fazlası malın ihtiyaç sahiplerine harcanması (infak) önerilir.¹⁸⁸ İşte Kur'ân'da, insanlar arası bu mülkiyet hakkının eşit bir şekilde dağıtılması için şöyle buyrulmaktadır: *“Allah kiminize kiminizden daha bol rızık verdi. Bol rızık verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilere verip de bu hususta kendilerini onlara eşit kılmazlar. Durum böyle iken Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?”*¹⁸⁹ Kişinin sorumluluğu altında olan kimseleri kendisiyle eşit standartlarda yedirip içirmesi, zarurî ihtiyaçlarını karşılaması İslam'ın kesin ilkelerinden biridir; bunun içindir ki, Hz. Peygamber: *“Allah'ın sizin sorumluluğunuza emanet ettiği (lafzen, “elinizin altında bulunan”), size bağımlı bu kimseler sizin kardeşlerinizdir. O halde, kardeşini*

---

¹⁸⁸ Özsoy, a.g.e., s.538.

¹⁸⁹ en-Nahl, 16/71.

kendi sorumluluğu altında tutan kişi, ona kendi yediğinden yedirsin, kendi giydiğinden giydirsin ve onlara taşıyamayacağı yük yüklemesin; onlara bir yük yüklemeniz gerektiğinde, onlara kendiniz de yardım edin”¹⁹⁰ buyurmuştur. İnsanlar arasındaki sorumluluk bağının böylece ele alınması gerekirken, yine de insanlar çoğu zaman bu ahlakî sorumluluk duygusunu canlı tutmakta zaafa düşerler ve bu zaaf, ayetin devamında ifade edildiği gibi, giderek Allah'ın nimetini ve O'nun kulları üzerindeki kesintisiz bağış ve esirgemesini inkâra kadar varır.¹⁹¹

Mevdûdî'ye ayet kesinlikle bir ekonomik kural içermemektedir. Çünkü bu ayeti de içine alan tüm pasaj, tevhidin ispatlanması ve şirkin reddedilmesini konu alır. Bu pasajı takip eden ayetlerde de aynı konuya devam edilmektedir. Burada ekonomik bir kuraldan bahsedilmesinin hiç bir gereği yoktur ve bahsedilmiş olması en azından anlamsız olacaktır. Bunun aksine eğer ayet sunulduğu çerçevede ele alınırsa, ayetin tüm pasajda ele alınan konunun aynısını ifade ettiği anlaşılır. Bu şekilde ele alındığında ayet şu anlama gelir: “Siz servetinizde -bu nimeti size Allah verdiği halde- kölelerinizi ve hizmetçilerinizi kendinize ortak kılmazken, Allah'ın size verdiği nimete şükürde nasıl olur da başka ilâhları O'na ortak koşarsınız? Siz bu ilâhların hiç kimse üzerinde hiç bir hakka sahip olmadıklarını ve bu nedenle de sizin Allah'a olan ibadetinizde de hiç bir hakka sahip olmadıklarını biliyorsunuz, çünkü en sonunda onlar Allah'ın kulları ve köleleridir.”¹⁹²

Yine başka bir ayette mülkiyet hakkının bâtıl yollarla insanların ellerinden alınmasının kötülüğü ve bunu yapmak için meşru olmayan yollara başvurmanın (örneğin karşı tarafın aleyhine karar vermesi için karar verme konumunda olanlara

---

¹⁹⁰ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2006, İmân, 22; Müslim, Eymân,40; Ebu Davud, Edeb, 133; et-Tirmîzî, Birr, 29.

¹⁹¹ Esed, a.g.e., II, 543.

¹⁹² Mevdûdî, a.g.e., III, 41.

rüşvet verme) çirkinliği şu şekilde ifade edilmiştir: “*Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere (idarecilere veya mahkeme hakimlerine) vermeyin.*”¹⁹³ Bâtıl, sözlükte zâil, yani varlıkta durmayan, yok olan demektir. Bundan dolayı “bâtıl sebeplerle (بِالْبَاطِل)”, yok yere, haksız, gerçek sebep olmaksızın, itibara değer meşru bir sebep olmaksızın demek olur. Haksız yere mal yemeye kalkışmak bütün kötülüklerin başıdır. Bundan sakınmanın, dinî terbiyenin istenen en büyük neticesi olduğu, bu âyetin, oruç âyetlerini takip etmesinden anlaşılır.¹⁹⁴ Ayette İslamiyet’in temel ilkesi olan hakka riayetten bahsedilmektedir. Buna göre hiçbir Müslüman kurum veya kişi, başkasının malını, hakkını, hukukunu rızası olmadan veya hakkını vermeden yiyemez, çiğneyemez. Hâkimin aleyhe verdiği karar da helali haram ya da haramı helal yapmaz. Yine ayette rüşvet vermek haram kılındığı gibi, rüşvet vererek menfaat ve hak elde etmek de haram kılınmıştır. Bu toplumsal bir hastalık olduğu için özellikle hâkimlere (الْحُكَّام) bir vurgu yapılmıştır. Çünkü bir toplumda adli sistemdeki bozulmuşluk, toplumun bütün kademelerine çok hızlı bir şekilde yayılır.

Allah Teâlâ mülkiyet hakkının kutsal olduğunu, herkesin birbirinden farklı üstünlükleri olduğunu ve bunlara göz dikilip kıskanılmaması gerektiğini şu ayetlerle belirtmektedir: “*Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'tan lütfunu isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.*”¹⁹⁵ Âyette geçen “temenni” kavramı, “gerçekleşmesi imkânsız veya zor olanı arzulamak” anlamına gelmektedir. Ancak burada gıpta

¹⁹³ el-Bakara, 2/188.

¹⁹⁴ Elmalılı, a.g.e., II, 21-22.

¹⁹⁵ en-Nisâ, 4/32.

etmek, başkasının elindekine göz dikmeksizin Allah'ın lütfundan istemek ile kıskanmayı ve hasedi birbirine karıştırmamak gerekir. Olmayacak şeyleri istemek de hem insanda çalışmayı zaafa uğratmakta, hem de kıskançlık duygularını şahlandırmaktadır. O yüzden bir mümin başkasının mülkiyet alanına tecavüz etmeden kendi kabiliyet ve cihâzâtını da bilerek Allah'ın lütfundan istemeli, bunu yaparken de kendi payına düşecek olana rıza gösterme niyetiyle işe başlamalıdır. Kanaatimizce ayetin insana vermek istediği iki ana mesaj vardır. Birincisi; çaba sarfet, çalış ve Allah'ın lütfundan isteyerek senin için helal olanı elde et. İkincisi ise; kıskançlık gösterme, çünkü Allah'ın insanlar arasında üstünlükler yaratması şükür sebebiyledir. Yine burada vurgulanması gereken bir durum da Kur'ân-ı Kerim'in *“kadınların da kazandıklarından nasipleri var”* ifadesiyle kadınlara sağladığı hukuki haklardır. Roma hukukundan, XX. asrın ortalarına kadar Batı dünyasında geçerli birçok hukuka bakıldığında hem kazanma şansı ve fırsatı hem de kazandığına sahip olma, onun üzerinde serbest tasarruf hakkı bakımından kadınların aleyhine olan birçok hükme yer verildiği görülmektedir. Günümüzde bile bazı aile hukuklarında kadın evlilik birliği içinde kendi kazandıklarına ve mal varlığına tek başına sahip olamamakta, bunlar üzerinde dilediği gibi tasarruf edememektedir. Burada bir haksızlık olduğu gibi kadınların ve erkeklerin aynı işleri yapmalarını, aynı şeyleri kazanmalarını temenni etmekte de aşırılık ve insan tabiatına aykırılık vardır. Doğrusu her iki cinsin eşit ve farklı yönlerini, tabii özelliklerini tanımak, bunları ortadan kaldırmaya çalışmamak, her birini kendi kabiliyet, özellik ve eğilimleri yönünde üretken ve verimli olmaya teşvik etmek, her birinin ürettiğine sahip olmasını sağlamak, varlıkların yoksun olanlara el uzatmalarını ve sahip oldukları nimetleri

bir ölçüde paylaşma mutluluğunu tatmalarını özendirir. İslâm'ın da yapmak istediği budur.¹⁹⁶

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerim, hem toplumsal düzende, hem de ekonomik düzende herkesin belirli bir seviyede olmasını istemiş, bunu yaparken çaba sarfetmeyi, çalışmayı teşvik etmiş, insanların bâtıl yollardan hak elde etmelerini yasaklamıştır. Uluslar arası ilişkiler noktasından bakacak olursak sonuç değişmeyecektir. Dini, milleti, ırkı ne olursa olsun bir ülkenin, diğer bir ülkenin topraklarını, yer altı ve yer üstü kaynaklarını bâtıl yollarla sömürmesi, her türlü maddi-manevi değerine karşı bir göz dikme içerisinde bulunması, sebepsiz nedenlerle ambargo uygulaması yasaklanmıştır.

Bu noktadan İslam dünyasına baktığımızda, temel hak ve özgürlüklerin korunmasında ciddi hak ihlallerinin olduğunu görmekteyiz. Bunu Kur'ân merkezli olarak değiştirmek Müslümanların birincil görevi olmalıdır. Hem Müslümanlar arası özgürlüklerin çiğnenmesinde hem de Müslüman- gayr-i Müslim ilişkilerinin düzenlenmesinde kurulacak olan bir kurum, Kur'ân'ın bu ilkesinin gerçekleşmesini sağlayacaktır.

F- YARDIMLAŞMAK

İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır. Yaşadığı toplumun üyesidir. Duyguları, ihtiyaçları onu toplumla iç içe yaşamaya yöneltir. Toplum içinde yaşayan bireyler ise farklı yetenek ve özellikler taşırlar. Çevremize baktığımızda insanların farklı zenginlik seviyesine sahip olduğunu görürüz. Günlük yaşamda kendi ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çeken birçok insan karşımıza çıkar. İşte İslam dini,

---

¹⁹⁶ *Kur'ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, II, 41-43.

bu zorluk çeken insanların ekonomik seviyesini yükseltebilmek için yardımlaşma müessesesini çok ciddi bir şekilde tanzim etmiştir. Zira bu paylaşımı pek çok hikmete binaen Allah yapmıştır. Dolayısıyla bu paylaşımda bizim yetkimiz yoktur. Bu gerçek Kur’ân-ı Kerim’de şöyle ifade edilmiştir: *“Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.”*¹⁹⁷ Ayetle, insanların ve toplumların farklı niteliklerde yaratılmış olduğu ifade edilmektedir. Yani Allah, kimini fakir kimini zengin, kimini güzel kimini çirkini ya da kimini gelişmiş bir toplumda kimini de ilkel bir toplumda dünyaya getirir. Allah’ın bu takdir ettiği zorunluluklara ister istemez herkes tabi olmaya mecburdur ve bu gerçeği kimse değiştiremez. Dolayısıyla insanlar birbirlerine her zaman muhtaçtırlar. İşte bu yüzden insanlar birlikte yaşamak ve yardımlaşmak zorundadırlar. Bu konu da devletler de bireyler gibidir. Ancak böyle olunca gerek bireysel ve gerekse uluslar arası hayat normal olarak seyrine devam eder. *“Birbirlerine iş gördürmeleri için”* ibaresi, bir üstünlük manasına değildir. Bir ferdin başka bir ferde, bir sınıfın başka bir sınıfa, bir ulusun başka bir ulusa üstünlük sağlaması anlamında hiç değildir. Elbette ki insanlar birbirlerine bağılıdırlar. Hayat ancak bu bağılılığın sürüp gitmesiyle mümkün olur. Her hal ve şartta insanlar birbirlerine muhtaçtırlar. İşte Kur’ân’ın evrensel ilkelerinden biri olan yardımlaşma, ulusal ve uluslar arası ilişkiler alanında da değişmeyen ebedi bir ilkedir.¹⁹⁸

Bir arada yaşayan insanlar ve uluslar, farklı dünya görüşleri sebebiyle zaman zaman çatışma içerisine girmekte ve savaşlar kaçınılmaz olabilmektedir. İşte bu

---

¹⁹⁷ ez-Zuhruf, 43/32.

¹⁹⁸ Durmuş, a.g.e., 206-207.

çatışma ortamının da ortadan kalkması için yardımlaşma iyi bir fırsat ve yöntemdir. Yardımlaşma sayesinde birbirine düşmanlık besleyen iki millet veya devletin aralarının yumuşaması, yardımlaşmanın uluslar arası ilişkiler alanında kullanılması gereken bir diyalog yöntemi olduğunu bizlere göstermektedir.

Yardımlaşma denilince aklımıza ilk gelen, zekât ibadetidir. Zekât kelimesi, tam formuyla(الزَّكَاةُ) Kur'ân-ı Kerim'de 32 yerde geçmekte ve bunlardan 26 tanesinde mü'minlerin bir özeliği olarak ve dinin en önemli ibadeti olan namazdan sonra zikredilmektedir.¹⁹⁹ Mesela bir ayette şöyle buyrulmaktadır: *“Namazı kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür.”*²⁰⁰ Yine başka bir ayette; *“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler ancak onlardır!”*²⁰¹ buyrularak iyiliğin tanımı içerisinde yardımlaşma ve zekat da konulmuştur.

Zekât, mal ile yapılacak mecburi bir yardım şeklidir. Fakat mal ile yapılacak yardım zekâttan ibaret değildir. Müslümanlara, ihtiyaçlarından fazla olan mallarından başkalarına vermeleri emir ve tavsiye edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de zekatın dışında, yardımlaşma şekli olarak kullanılan pek çok kavramdan biri de infaktır. Dinî-ahlâkî bir terim olarak infak genellikle “Allah'ın hoşnutluğunu elde

¹⁹⁹ Abdülbâkî, a.g.e., s.331-332.

²⁰⁰ el-Bakara, 2/110.

²⁰¹ el-Bakara, 2/177.

etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması” demektir. Bu bakımdan infak, farz olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı içermektedir.²⁰² Kur’ân-ı Kerîm’de infak kavramı bir âyette “yoksul düşme”²⁰³, yetmiş yakın âyette ise “harcama yapma”²⁰⁴ anlamında geçmektedir. el-Bakara sûresinin 2. âyetinde Allah'a samimiyetle inanan müminlerin başlıca özellikleri sayılırken iman ve namazın ardından infak zikredilmiştir. el-Bakara sûresinin 261-274. ayetlerinde infakın önemi, amacı, hangi mallardan kimlere ve nasıl verileceği, karşılığında vaad edilen ödüller ayrıntılı biçimde zikredilir. Aynı sûrenin 195. âyetinde geçen “Allah yolunda infak (وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ)” tabirinin, âyetin bağlamı dikkate alındığında öncelikle ülkenin savunması için gerekli maddî yardımda bulunmayı ifade ettiği görülür. Yine el-Bakara sûresinde yer alan bir âyette infakla ilgili öncelik sırasına işaret edilmekle birlikte âyetin sonundaki ifadeden asıl önemli noktanın hayır yapma arzusu ve niyeti olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁵ İslâm medeniyet tarihinde de böyle bir niyet taşıması şartıyla ülkenin savunması, hac hizmetleri, yoksulların desteklenmesi, okul, kütüphane, cami, yol, köprü, çeşme, bakımevleri gibi hayır kurumlarının tesisi, hatta tabiatın korunup geliştirilmesine kadar çok çeşitli hizmetler için yapılan her türlü harcama Allah yolunda infak kapsamında değerlendirilmiştir.²⁰⁶ Âyetlerde iyiliklerin sevabı genellikle bire on olarak gösterildiği halde Allah yolunda infakın sevabının bire yedi yüz oluşu,²⁰⁷ bunun diğer ibadetlerden daha güç olduğunu göstermektedir.

---

²⁰² Çağrıcı, Mustafa, “İnfak”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 289.

²⁰³ el-İsrâ, 17/100.

²⁰⁴ Abdülbâkî, a.g.e., s.715-716.

²⁰⁵ el-Bakara, 2/215.

²⁰⁶ Çağrıcı, Mustafa, “İnfak”, *DİA*, XXII, 289.

²⁰⁷ el-Bakara, 2/261.

Zekât ve infakın dışında Kur’ân-ı Kerim’de yardımlaşmayı ifade eden başka kavramlar da mevcuttur. Örneğin insanın malından sırf Allah rızası için verme anlamında kullanılan “sadaka”, Kur’ân-ı Kerim’de bu anlamıyla 13 yerde geçmektedir.²⁰⁸ Başka bir kavram olan “îsâr”, bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme, başkaları için özveride bulunma anlamına gelmekte ve Kur’ân-ı Kerim’de dört âyette²⁰⁹ sözlük manasında, bir âyette de²¹⁰ terim anlamında kullanılmıştır. Yine mecazi bir anlatımla Allah'a güzel bir şekilde borç vermek yani Allah nezdinde, sadece O’nun rızasını kazanmak amacıyla fakirlere verilen borç anlamında kullanılan “karz-ı hasen” kavramı, Kur’ân-ı Kerim’de bu anlamıyla 12 yerde²¹¹ geçmekte ve yardımlaşmanın değişik bir türünü ifade etmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de yardımlaşma literatürünün bu kadar geniş olmasının sebebi, yardımlaşmanın hem kişisel hem de toplumsal olarak pek çok faydasının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Yardımlaşma en başta Allah’a olan bağlılığı ve samimiyeti arttırır. Bunun dışında îsâr kavramı çerçevesinde ve Ensâr-Muhacir kardeşliği bağlamında kendi ihtiyacı olsa bile müslümanın diğer müslümanları düşünmesine ve onlara yardım etmesine sebep olur. Böylece dil, ırk, renk, bölge ve millet farklılıklarını ortadan kaldırarak evrensel İslam kardeşliğini oluşturmuş olur. İnsanın fitrî bir özelliği olan yardımlaşmanın Kur’ân’da bu kadar çok vurgulanması bu sebeplerden dolayı çok normaldir.

Globalleşen ve küçük bir köy halini alan dünyamızda yardımlaşma kavramı çerçevesinde pek çok önemli adımlar atılmış, farklı kuruluşlar sayesinde dünyadaki yardımlaşma evrensel hale getirilmiştir. Örneğin bunlar arasında Birleşmiş Milletler

---

²⁰⁸ Abdülbâkî, a.g.e., s.406.

²⁰⁹ Yûsuf, 12/91; Tâhâ, 20/72; en-Nâziât, 79/38; el-A'lâ, 87/16.

²¹⁰ el-Haşr, 59/9.

²¹¹ el-Bakara, 2/245 (2 defa); el-Mâide, 5/12 (2 defa); el-Hadîd, 57/11 (2 defa), 18 (2 defa); et-Teğâbun, 64/17 (2 defa); el-Müzzemmil,73/20 (2 defa).

Eğitim-Bilim ve Kültür rgt (UNESCO), Dünya Sağlık rgt (WHO), Uluslar arası Yardımlaşma Fonu, İslam Dayanışma Fonu (ISF) sayılabilir. Kur'ân-ı Kerim, bu tip yardımlaşma organizasyonlarının kurulmasına karşı değildir, aksine kişilerin ulaşamadıkları noktalara devlet kurumlarının ulaşmaları daha mümkün olduğundan dolayı bunların yaygınlaştırılmasını teşvik etmektedir.

Yardımlaşma hakkındaki genel açıklamalardan sonra, yardımlaşma özelinde çağımız dünyasında Kur'ân'ın yapılmasını öngördüğü uluslar arası çabaları işlemeye çalışacağız.

1- İyilik Konusunda Yardımlaşmak

Kur'ân-ı Kerim'de maddi yardımın üzerinde çok durulduğunu belirtmiştik. Ancak maddi yardımın dışında manevi olan hususlarda da yardımlaşılması gerektiği de vurgulanmaktadır. Allah katında değerin takvaya göre olduğunu bildiren Kur'ân-ı Kerim²¹², iyilik ve takva hususunda yardımlaşmak gerektiğini şu şekilde belirtmektedir: *“Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu, dinî) işaretlerine, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurbana, (ondaki) gerdanlıklara, Rablerinin ltuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere (tecavüz ve) saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Haram'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi tecavüze sevketmesin! İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma (takva) zerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın cezası çetindir.”*²¹³ Bu ayetler nesh konusunu içerdiği ve seyf ayetiyle ilgisi olduğu için müfessirler tarafından

---

²¹² el-Hucurât, 49/13.

²¹³ el-Mâide, 5/2.

çokça tartışılmıştır. Ancak biz ayetin konumuz ile ilgili “iyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın” kısmını ele alacağız.

Ayette iyilik şeklinde tercüme edilen *birr* (البرّ) kelimesi, “Allah için kullanıldığında mükafat ve sevap vermek, kul için kullanıldığında ise, itaat etmek, bağlılık göstermek” anlamına gelir.²¹⁴ Yine ayette geçen takva kelimesi “korkma, sakınma, Allah korkusuyla günahattan kaçınmakta, Allah'ın emir ve yasaklarına uymakta titizlik gösterme, Allah'ın himâyesine girme, emrini tutup azabından korunma”²¹⁵ anlamında kullanılan Kur'ânî bir terimdir. Yüce Allah emrin ilk bölümünde iyilik kategorisine giren bütün işlerde yardımlaşmayı emretmektedir. Ayetin devamında kullanılan “ism” (الإثم), “işleyene ceza gerektiren, insanı hayır ve sevaptan alıkoyan fiil veya bundan doğan sorumluluk”²¹⁶; “udvan” (العُدْوَان) ise “düşmanlık, Allah'ın koyduğu sınırları aşmak, zulüm ve günah işlemede yardımlaşmak ve adaletsizlik”²¹⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla burada da kötülük ve günah kategorisine giren bütün işlerde yardımlaşmak yasaklanmaktadır.

Bu kavramları açıklayan müfessirler *birr* ve takva kavramlarının aynı anlama gelen iki lafız olduğunu belirtmişlerdir. Farklı lafızlar ile bu anlamı te'kid etmek ve mübalağa kastıyla bu lafızlar tekrarlanmışlardır. Çünkü her bir “*birr* (iyilik)” aynı zamanda takvadır, her bir takva da bir iyilik (*birr*)'tir.²¹⁸ Yine bu kavramları açıklayan el-Maverdî ise şöyle demiştir: Şâni yüce Allah, iyilik üzere yardımlaşmaya teşvikte bulunup bunu, kendisine karşı takvalı olmakla birlikte zikretmektedir. Çünkü takvada yüce Allah'ın rızası söz konusudur. *Birr* (iyilik)'de ise insanların rızası söz

²¹⁴ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s.51; İbn Manzur, a.g.e., IV, 51; et-Taberî, a.g.e., VIII, 52.

²¹⁵ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s.688; İbn Manzur, a.g.e., XV, 402; et-Taberî, a.g.e., VIII, 52.

²¹⁶ Bebek, Adil, “Günah/Kelam”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 282.

²¹⁷ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s.424; İbn Manzur, a.g.e., XV, 33.

²¹⁸ el-Kurtûbî, a.g.e., VII/268-269.

konusudur. Yüce Allah'ın rızası ile insanları hoşnut etmeyi bir arada bulunduran kimse ise, tam anlamı ile mutlu olur, elde ettiği nimet de umumi bir nimet olur.²¹⁹

Müşrikler hicretin 6. yılında umre için Mekke'ye gelen müslümanları engelleyerek şehre sokmamışlar, Kâbe'yi tavaf etmelerine müsaade etmemişlerdi. Ancak bir yıl sonra müslümanların Kâbe'yi tavaf etmelerine izin verileceği hükmünü içeren Hudeybiye Antlaşması yapıldı. Âyetten anlaşıldığına göre müşriklerin müslümanlara karşı hasmâne tutumları ve bu arada onları büyük bir hasretle arzuladıkları Kâbe ziyaretinden engellemeleri bazı müslümanların intikam alma düşüncesine sevketmiş, müslümanlar Mekke'yi fethederek oranın yönetimini ellerine geçirince bazı kimseler daha önce kendilerine kötülük etmiş olanları cezalandırmak ve yapılan kötülüklere misillemede bulunmak istemişlerdi. Ancak âyet, olayın müslümanların zulüm yapmalarına gerekçe olamayacağı bildirilmiştir.²²⁰

Şüphesiz yardımlaşma ve dayanışma sosyal hayatın bir gereğidir. Ancak bu yardımlaşma hukuk ve ahlâk kurallarına, insanlığın İslâmiyetçe de benimsenen ortak değerlerine aykırı olmamalıdır. Hukuk ve ahlâk ilkeleri gözetilmeden yapılan yardımlaşmanın İslâm nazarında hiçbir değeri yoktur; aksine İslâm haksızlığa yardımı zulüm sayar ve engellenmesini emreder. Hz. Peygamber, “Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!” buyurunca, “Ey Allah'ın resulü! Kardeşim mazlum ise yardım ederim, zalim ise nasıl yardım edeyim?” diye sorulmuş, Resûlullah da “Onu zulmetmekten engellersin, işte bu ona yardım etmektir”²²¹ cevabını vermiştir. Dolayısıyla yardım, iyilik ve takva konusunda olmalı; düşmanlık ve günah konusunda olmamalıdır.

²¹⁹ el-Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, el-Matbaatü'l-Emiriyye, y.y. 1921, s.160.

²²⁰ Karaman, a.g.e., II, 165-166.

²²¹ el-Buhârî, Mezâlim, 4, İkrâh, 7; Müslim, Birr, 62; et-Tirmîzî, Fiten, 68.

Sonuç olarak müslümanlar, emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker emri çerçevesinde diğer müslümanlarla iyilik ve takva hususunda yardımlaşmalı, bir nevi yarışmalı; müslüman olmayanlara da en başta iman konusundaki zulümlerinden kurtulmaları için yardım etmeli, eğer varsa diğer zulüm, düşmanlık ve haksızlıkların giderilmesi konusunda yani onları kötülükten uzak tutmak şeklinde yardımcı olmalıdırlar.

Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de iyilikte yarışmak şu şekilde ifade edilmiştir: *“Rablerinden korkarak titreyenler, Rablerinin ayetlerine inananlar, Rablerine eş koşmayanlar, Rablerine dönecekleri için kalbleri ürpererek vermeleri gerekeni verenler, işte onlar iyi işlerde yarış ederler, o uğurda ileri geçerler..”*²²² Yani gerçekten Allah'ın rızasını düşünerek ve Allah'a dönmeyi bekleyerek iyilik yapanlar, yaptıkları iyiliklerin ve itaatin kabulü konusunda endişe taşımaktadırlar. Bu ayetin tefsiri mahiyetinde şöyle bir hadis rivayet edilmiştir. Hz. Âişe (r.anh) diyor ki: “Ben, Rasûlullah (s.a.v.)’den *“Rablerine dönecekleri için kalbleri ürpererek vermeleri gerekeni verenler* (وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقَلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَتَّهَمُ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ) ayetinin mânâsını sordum ve dedim ki: “Bunlar, içki içenler ve hırsızlık yapanlar mı?” Rasûlullah: “Hayır Sıddîk'ın kızı, (Bunlar değil) bunlar, oruç tutan, namaz kılan, sadaka veren insanlardır. Bunlar, yaptıkları amellerin kabul olunmayacağından korkarlar, işte hayırda yarış yapanlar bunlardır.” buyurdu.²²³

2- Uluslar arası İlişki Yöntemi Olarak Yardımlaşmak

İslam dini, yardımlaşma dini olduğundan dolayı bunu her fırsatta değerlendirmiş, bir diyalog yöntemi olarak yardımlaşma müessesesini aktif olarak

²²² el-Mü'minûn, 23/57-61.

²²³ et-Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 24; İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünen*, I-II, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1953, Zühd, 20.

kullanmıştır. Zekâtı, her fırsatta vurgulayan ve pek çok ayette namazdan sonra sayan Kur'ân-ı Kerim, zekâtın kimlere verileceği hususunda da ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Zekâtın kimlere verileceğini bildiren ayet şöyledir: “*Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.*”²²⁴ Ayette geçen sekiz gruptan yedisi hakkında hiçbir ihtilaf yoktur ve ayetin anlamı açıktır. Sadece ayette geçen “müellefe-i kulûb’un (المؤلفة قلوبهم) kimler olduğu konusunda, günümüzdeki geçerliliği hususunda müfessirler tarafından uzun tartışmalar yapılmıştır.

Kelime olarak müellefe-i kulûb, “kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlar” anlamına gelmektedir. Bu grubun kimler olduğu hususundaki yorumları özetleyecek olursak bu kavram; **a)** maddî ihsanda bulunmak suretiyle gönüllerinin İslâm'a ve müslümanlara karşı yumuşatılması arzulanan gayri müslimleri, **b)** kendilerinin veya bağlılarının İslâm'ı benimsemesi umulan yahut zarar vermelerinden korkulan veya düşmana karşı himayeleri istenen nüfuz sahibi kimseleri, **c)** dinde sebat etmeleri arzulanan yeni mühtedileri belirtmek için kullanılmıştır.²²⁵

Hz. Peygamberin, kötülüklerinden emin olmak veya kalplerini İslâm'a ısındırmak amacıyla birçok kişiye maddî yardımda bulunduğu ve bu siyasetin müspet sonuçlar verdiği bilinmektedir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v) Ensar'a şöyle demişti: “Ben, henüz küfürden yeni çıkmış bir takım kimselere onları (kalplerini İslâm'a) ısındırmak kastıyla bir şeyler veriyorum...”²²⁶

²²⁴ et-Tevbe, 9/60.

²²⁵ Elmalılı, a.g.e.,IV, 369; Mevdûdî, a.g.e., II, 242; Kallek, Cengiz, “Müellefe-i Kulûb”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 475.

²²⁶ el-Buhârî, Farzu'l-Humus, 19; Megâzî, 56; Müslim, Zekat, 132.

Bu uygulama Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin ilk dönemlerinde de sürdürülmüştür. Ancak Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in bu sınıftan iki kişiye yaptığı tahsisata İslâmiyet'in yayılıp güçlendiği ve müslümanların kuvvetlendiği, dolayısıyla artık kendilerine ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle karşı çıkmış, onun halife tarafından da onaylanan bu siyaseti üzerinde sahabenin sükûfî icmâi oluşmuştur. Hz. Ebû Bekir'den sonraki üç halifenin müellefe-i kulûba fiilen maddî destek sağladığı bilinmemekle birlikte Resûl-i Ekrem'in İslâm güçlendikten, Kureyş ve Hevâzin gibi büyük kabileler yenilgiye uğratıldıktan sonra da müellefe-i kulûba ihsanını sürdürdüğü bir gerçektir.²²⁷

Mezhepler ve âlimler arasında müellefe-i kulûba dair pek çok tartışmalar olmuştur. İlk dönem Hanefi, Maliki ve Şafii alimleri müelleffe-i kulûba zekatın verilmeyeceği hususunda görüş birliğinde iken, daha sonra gelen aynı mezhebe mensup bazı alimler bu görüşün tam tersini savunmuşlardır. Dolayısıyla zamana ve zemine göre müellefe-i kulûba dair görüşler de farklılık göstermiştir. Örneğin Hanefî âlimi el-Cessâs'a göre zaman içinde müellefe-i kulûba dair uygulamanın yeniden başlatılmasına duyulan ihtiyaç cihadın terkinden kaynaklanmaktadır; müslümanların toparlanıp güç birliği yapmaları halinde müellefe-i kulûba gerek kalmaz.²²⁸

Yine bu uygulamanın mensuh olduğunu savunan görüşler de mevcuttur, ancak ünlü müfessirlerden Fahrüddin er-Râzî ve İbn Cerir et-Tâberî, bu hükmün, mensûh olmadığını, İslâm devlet başkanının bu özellikte birtakım kimselerin kalblerini İslam'a ısındırmak için, onlara zekattan müellefe-i kulûb hissesini

²²⁷ Kallek, Cengiz, "Müellefe-i Kulûb", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 475.

²²⁸ el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-VI, (Thk: Muhammed es-Sadık Kamhavi), Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1985, IV, 325.

verebileceğini belirtmişlerdir. Çünkü bu hükmün neshedildiğine dair hiçbir delil yoktur.²²⁹

Bu konudaki görüşünü belirten Mevdûdî de net bir şekilde konuyu açıklamaktadır: “Bence kalpleri İslam'a ısındırmak için yapılan harcama uygulamasının kıyamet gününe kadar kaldırıldığını gösteren hiçbir delil yoktur. Hz. Ömer'in davranışının tamamen doğru olduğunda da şüphe yoktur. Çünkü İslam devleti bu tür bir harcamayı gerekli görmediği zaman ve durumda, İslam dini, “kalpleri ısındırmak” adı altında bir harcama yapmayı zorunlu kılmaz. Diğer taraftan, ne zaman böyle bir ihtiyaç doğsa İslam devletinin bu tür bir harcama yapma yetkisi vardır, çünkü Allah bunun için belirli bir pay ayırmıştır. Hz. Ömer (r.a) ve diğer sahabeler sadece, o dönemde şartlar gerektirmediği için bu tür bir harcamaya ihtiyaç olmadığı konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bu olaydan, Kur'ân'ın belirli şartlarda İslam'ın hayrı için izin verdiği bir harcamayı, sahabelerin tamamen ortadan kaldırdıkları sonucu çıkarılamaz.”²³⁰

Görülüyor ki, müfessirler ayetteki müellefe-i kulûb hükmünün mensuh olmadığı konusunda hemfikirdiler. Zaten ayette veya başka ayetlerde bu uygulamanın hükmünün kaldırılmış olduğuna dair bir delil yoktur. Bunu delillendirmeye çalışan âlimler, Hz. Ömer'in uygulamasını delil olarak getirmektedirler. Hâlbuki Hz. Ömer'in uygulaması da tarihsel süreci okumak ile alakalıdır. Dolayısıyla zaman ve şartlar hangi uygulamaya müsait ise onu yapmak en uygundur.

Genelde zekât, özelde ise müellefe-i kulûb fonu İslâmiyet'in siyasî, dinî ve içtimaî bakımdan güvenlik ve dayanışmaya verdiği önemi yansıtması yanında, dinin

---

²²⁹ er-Râzî, a.g.e., XVI, 114; et-Taberî, a.g.e., XI, 523.

²³⁰ Mevdûdî, a.g.e., II, 243.

tebliğ ve yayılması yönündeki gayretlerin malî kaynaklarla da desteklenebileceği göstermekte, dolayısıyla günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Kuveyt'te 2-3 Aralık 1992 tarihinde yapılan Güncel Zekât Meseleleri Üçüncü Toplantısında alınan karara göre müellefe-i kulûb zekâtın sekiz harcama kaleminden biri olup bu husus neshedilmemiş muhkem bir hükümdür. Müellefe-i kulûb payının harcanmasında, dinin gayesine ulaştıracak maksat ve yöntemler gözetilmeli, sarfiyat diğer zekât sınıflarına zarar vermeyecek ve ihtiyacı karşılamaya yetecek kadar olmalı, hedef kitle belirlenirken bağışların dine ve inananlara zararlı sonuçlar doğuracak alanlara aktarılmasına titizlik gösterilmeli, amacın gerçekleşmesine en uygun, en verimli, en etkili yol ve yöntemler seçilmelidir.²³¹

Günümüzde İslam'ı diğer din mensuplarına aktarırken müellefe-i kulûb fonunun işletilerek, bu tebliğ faaliyetlerinin bu fondan yapılması daha uygun olacaktır. Ancak bu faaliyetler sadece maddî yardımda bulunmak şeklinde olmamalı, kültürel, eğitimsel ve sportif faaliyetler şeklinde bile olabilmelidir. Örneğin; bu fondan İslam dinini anlatan ve diğer din mensuplarına hitap eden film ve belgeseller de yapılmalıdır. Bunun dışında özellikle misyonerliğin çok kökleşmiş olduğu Afrika kıtasında, müellefe-i kulûb fonundan kullanılmak suretiyle Kurban ve iftar faaliyetleri düzenlenmeli, oradaki insanlara İslam dininin yardımlaşma vurgusu hissettirilmelidir. Kur'ân-ı Kerim, sadece gönderildiği zaman ve mekâna hitap eden değil, zaman ve mekânları aşan evrensel bir mesaj olduğuna göre, O'nun bu özelliğini bu şekilde uygulama boyutuna çıkarmamız, kanaatimizce O mesajı doğru anlamak ve aktarmak olacaktır.

---

²³¹ Kallek, Cengiz, "Müellefe-i Kulûb", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 476.

3- Ensar-Muhacir Kardeşliği Bağlamında Yardımlaşmak

İslam dini kardeşlik ve barış dinidir. Hz. Peygamber'in ve O'nun ashabının yaşamlarına baktığımızda kardeşlik uygulamalarının sayısız örneklerini görmekteyiz. Ama bu örnekler içerisinde Ensar ve Muhacir arasında yaşanan kardeşlik antlaşması, yani İslam tarihindeki adıyla “Muâhât”, ayrı bir öneme sahiptir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye varışından bir müddet sonra Mekke'den gelen muhacirler ile Medine'de onlara kucak açan Ensar'ı birbirine kardeş ilan etmişti. Bazı kaynaklarda bunun karşılıklı 186 ailenin kardeş ilan edilmesiyle yapıldığı rivayet edilmektedir.²³² Yalnız bu kardeşlik, öyle bir kardeşlikti ki malını, evini, tarlasını, hatta iki eşinden birini kardeşine verecek kadar cömertçe bir kardeşlik. İşte Allah Teâlâ da, bu kendinden ve ailesinden daha fazla kardeşini düşünecek kadar ileri boyutta olan ensar-muhacir kucaklaşmasını şu ifadelerle övmüştür: *“Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*²³³ Ayetin sebab-i nüzulü hakkında pek çok rivayet aktarılmıştır. Ancak bunlardan bir tanesi ensar-muhacir kardeşliğini anlatması bakımından diğerlerinden farklıdır. Ayetin pek çok tefsir kaynağında geçtiği üzere sebab-i nüzulü şudur: “Rasûlullah (s.a.v.)'a bir adam geldi, “Ya Rasûlallah! Bana zaruret isabet etti.” yani açlıktan dermansız kaldım.” dedi. Rasûlullah (s.a.v) yakınlarına haber gönderdi, ancak onların yanlarında hiçbir şey bulunamadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Bu adamı bu gece misafir edecek kimse yok mu? Ki Allah ona rahmet buyursun.” dedi. Derhal

---

²³² Hamidullah, a.g.e., I, 181.

²³³ el-Haşr, 59/9.

Ensâr'dan bir zât -ki Ebu Talhâ olduğu zikredilmiştir- ayağa kalktı “Ben Ya Rasûlallah” diye cevap verdi ve adamı alıp hemen evine götürdü. Sonra da hanımına “Rasûlullah'ın misafirine ikram et” diye tenbihde bulundu. Hanımı, “Vallahi benim yanımda kız çocuğumun yiyeceğinden başka bir şey yoktur.” dedi. Kocası da ona, "O halde kız çocuğu akşam yemeği istediği zaman onu uyut, kandili de söndürüver, Rasûlullah'ın misafiri için biz bu geceyi aç geçiştiriverelim.” dedi. Ve gerçekten öyle yaptılar. Sonra o misafir, Rasûlullah'ın yanına vardı ve O'na, “Bu gece Allah falan ve falandan son derece hoşnut oldu.” dedi. Allah Teâlâ da onların hakkında bu âyeti indirdi.²³⁴

Yine bir rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v) Ensar'a eğer isterlerse, evlerinden ve mallarından muhacirlere bir pay verebileceklerini, kendisinin de ganimetten onlara bir pay vereceğini; yok eğer istemezlerse ganimetin (fey) muhacirlerin olacağını, evlerin ve malların da kendilerinde kalacağını söylemesi üzerine Ensar da: “Hayır, bilakis biz onlara, hem evlerimizden ve mallarımızdan vereceğiz, hem de fey'de onlara ortak olmayacağız” demişlerdir.²³⁵

Ayette geçen ve Ensarın özelliklerinden biri olan îsâr, başkasını kendisine tercih etmek demektir. Başka bir deyişle, kişinin başkasını nefesine ve nefsinin dünyevî paylarına; dinî payları arzu ederek tercih etmesi demektir. Bu tutum imanın (yakînin) güçlü oluşundan, sevgi sağlamlığından ve meşakatlere karşı sabırlı olmaktan ileri gelmektedir.²³⁶ Dolayısıyla Ensar ve Muhacirin birbirlerine karşı sevgileri o kadar fazla idi ki, îsâr ruhunu yaşatabilmişlerdir. “Kardeşliğin bu kadar ileri bir boyutta yaşanması bazılarına ütöpik gelebilir” diyen Seyyid Kutub da,

²³⁴ el-Buhârî, Tefsir, 59; Menâkibu'l-Ensâr, 69; Müslim, Eşribe, 172.

²³⁵ er-Râzî, a.g.e., XXIX, 288; et-Taberi, a.g.e., XXII, 525.

²³⁶ el-Kurtûbî, a.g.e., XX, 365.

Ensar'ın temel karakterini ortaya koyan bu tablonun, ideal dünyanın güzel örneklerinden biri olduğunu belirtmiştir.²³⁷

Kendisi muhtaç olduğu halde başkasını tercih edip üstün tutmak, ahlak ve faziletin en yücesidir. Ensar bu mertebeye, insanlığın bir eşine rastlamadığı derecede yükselmiştir. Bu mertebenin, ne kadar eşsiz olduğu diğer inanç ve düşünce sistemlerindeki örneklerle karşılaştırıldığı zaman daha da net anlaşılmaktadır. Yukarıdaki ayetin günümüze dönük olan kısmı ise, tabii ki Ensar ve Muhacir arasında kurulan bu kardeşliğin, günümüzde de kurulmasının gerekliliğidir. Ancak görüldüğü kadarıyla İslam dünyası, böylesi bir kardeşlikten uzaktır. Buradaki temel nokta ayette de belirtildiği üzere “*nefsinin cimriliğinden*” korunmaktır. Biz Müslümanlar, îsâr seviyesine ulaşmasak bile en azından kendimiz için istediğimizi, başkaları için de isteyebilmeliyiz. İster kişiler arası ilişkilerde olsun, ister uluslar arası ilişkilerde olsun Batı dünyasının yaptığı gibi sadece çıkar ve faydaya dayalı bir menfaat ilişkisi içerisinde olursak yine ayetin ifadesiyle “*gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler*” arasına girmemiz pek mümkün görünmemektedir.

Bu yardımlaşma prensibinin, devletler tarafından sistematik bir mantıkla yapılması Kur'ân'ın emrini yerine getirme ve ideal toplum düzenini oluşturma bakımından önemlidir. Dolayısıyla Müslüman devletler, yardımlaşma prensibini tıpkı Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi yasal olarak ve görevlendireceği memurlar eliyle yapmalıdırlar. Ayrıca bu kurumların sadece Müslüman coğrafyada değil, dünyanın muhtaç olan bütün kesimlerinde faal olması gerekmektedir. İslam Kalkınma Bankası bu görevi üstlenecek misyona sahip görünmektedir.

---

²³⁷ Kutub, a.g.e., XIV, 384.

G- TOPLUM OLARAK BİLİNÇLİ OLMAK

Uluslar arası dengeleri oluştururken hep siyaset ve devlet ön planda tutulur ve politikaları belirleyen bunlardır. Ancak devlete, siyasete, ulusal ve uluslar arası politikalara şekil veren toplumun, milletin kendisidir. Bunun en son örneğini, Ortadoğu'da yaşanan ve adına "Arap Baharı" denilen toplum hareketinde de görmekteyiz. Dolayısıyla dünya dengelerinde toplumların, bu dengelere yön vermesi hiç de zor değildir. Ancak burada toplumun bilinçli olması ve kendine yön tayin ederken kullandığı referans kaynağının sağlam olması gerekir. Biz de bu amaçla Kur'ân-ı Kerim'den ilgili ayetleri çıkararak böyle bir kısım hazırlamak istedik. Burada vurgulamak istediğimiz durum, uluslar arası ilişkilerde sadece kurumlar, devletler, politikaların etkili olmadığı, bunun yanında bilinçli bir toplumun, özellikle Kur'ânî bir bilince sahip olan bir toplumun bu dengeleri nasıl yönlendirebileceğini, nasıl yönlendirmesi gerektiğini anlatmaktır. Şimdi bu çerçevedeki ayetleri kategorize etmeye çalışacağız.

1- Zulme Karşı Koymak

Kur'ân terminolojisinde en çok kullanılan kavramlardan biri de zulüm ve türevleridir. Bunun sebebi geçmiş milletlerde zulmün çok sık yaşanması ve içinde şirk ve isyan gibi inkar içeren temel kavramların hepsini kapsamasıdır. Kur'ân-ı Kerim'de zulüm çoğunlukla nurun zıddı olarak kullanılmıştır. Bu konuda şöyle buyrulmaktadır: "*Körle gören yahut karanlıklar(zulümat) la nur bir olur mu?*"²³⁸ Yine buna örnek olarak şu ayet gösterilebilir: "*Allah mü'minlerin velisidir, onları zulümat'tan nur'a çıkarır; kâfirlerin velileri ise Tağut'tur, onları nur'dan zulümat'a*

---

²³⁸ er-Ra'd, 13/16.

çıkartır.”²³⁹ Bu yüzden zulüm, nurun zıddı, cehalet, şirk ve fisk olarak tanımlanmıştır.²⁴⁰ Yine zulüm kavramı Kur’ân-ı Kerim’de şirk ile eşanlamli kullanılmıştır: “*Allah'a şirk koşma, muhakkak şirk büyük bir zulümdür*”²⁴¹ Ayetten de anlaşıldığı üzere, şirk en büyük zulüm, müşrik de en büyük zalimdir.

Bunun dışında, zulüm kavramı günlük dilde daha çok insanlar arasındaki haksızlıkları ifade için kullanılmaktadır. Kavram, bu şekliyle de Kur’ân’da çok geçer. Sözelimi, faizli muameleler zulümdür²⁴²; yetimlerin mallarını haksız yere yemek zulümdür²⁴³; yeryüzünde fesat çıkarıp refahla şıarmak zulümdür²⁴⁴; karşılıklı ilişkilerde Allah’ın çizdiği sınırların dışına taşmak zulümdür²⁴⁵; haksız yere bir cana kıymak zulümdür²⁴⁶; insanlar arasında hüküm verme mevkiine geçildiğinde, bu mevki ister küçük ister büyük olsun, Allah’ın indirdiği hükümlerle hükmetmemek zulümdür.²⁴⁷ Görüldüğü üzere zulmün bu kadar çok çeşitlenmesi, zulme karşı koymayı da doğal olarak beraberinde getirmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’in nâzil olduğu dönemde, zulüm güçlülerle güçsüzler arasındaki iletişim biçimiydi ve bu ilişkide haklı olan daima güçlü olan taraftı. Yani Kur’ân’ın ifadesiyle Arap toplumundaki müstekbirler²⁴⁸, mustazaflara²⁴⁹ karşı yaptıkları zulmü, kendilerinin bir hakkıymış gibi görüyorlar ve kendilerini onlardan ayırarak, üstün insan olduklarını zannediyorlardı. Köleleştirdikleri insanları, insan olarak görmüyorlar, adeta bir mal gibi köle pazarlarında satıyorlardı. Allah’ı

---

²³⁹ el-Bakara, 2/257; Diğer ayet örnekleri için bkz. el-Mâide, 5/16; İbrahim, 14/5; el-En’âm, 6/39; el-Bakara, 2/17-18.

²⁴⁰ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 410.

²⁴¹ Lokman, 31/13.

²⁴² el-Bakara, 2/279.

²⁴³ en-Nisâ, 4/10.

²⁴⁴ Hüd, 11/116.

²⁴⁵ el-Bakara, 2/229.

²⁴⁶ el-Mâide, 5/29.

²⁴⁷ el-Mâide, 5/45.

²⁴⁸ el-A’râf, 7/36; el-Câsiye, 45/31.

²⁴⁹ el-Kasas, 28/4-5.

inkârları, kibirleri sebebiyle, bu kibirleri inkârdan öte onlara zulme uğrayan insanlar üzerinde rabbleşme temayülü göstermelerine neden oluyordu. İşte Kur’ân-ı Kerim, böylesine zulmün kol gezdiği bir ortamda, bu ortamı karanlıktan, zulmetten, nura, aydınlığa çevirmek için gelmiştir. Ama Kur’ân-ı Kerim bunu yaparken, bunu zulme uğrayan insanların bilinçli bir şekilde zulmün karşısında yer almaları ile yapmıştır. Dolayısıyla zulme karşı bu duruş, yeri geldiğinde barış dilini kullanmayı gerektiriyordu. Yeri geldiğinde ise Kur’ân’ın ifadesiyle “zulme uğramış olmaları sebebiyle” (أَتَّهَمُ ظُلْمًا) savaş şeklinde yapılan bir haklı duruşu gerektiriyordu. Bu konuda Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır: “Kendileriyle savaşılana (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadirdir.”²⁵⁰ Bu ayet, hicretten sonra birinci yılın Zilhicce ayında savaşmaya verilen izin yer aldığı ilk Kur’ân ayetidir. Daha sonra Hicrî 2. yılın Recep ve Şaban ayında Bakara Suresi’nin 190, 191, 193, 216 ve 244. ayetleriyle de savaş emri verilmiştir.²⁵¹ Burada Kur’ân’ın indiği toplumdaki ortamı zulüm açısından iyi tahlil etmek önemlidir. Çünkü Mekke müşrikleri, Müslümanlara yaptıkları alay ve hakaret döneminden sonra özellikle zayıf olanlara türlü türlü işkenceler yapmışlardır. Tarihi kaynaklar bu işkence rivayetleriyle doludur.²⁵² Hicretten sonra da Müslümanların Mekke’de kalan mallarını yağmalayarak, onları tahrik etmişler ve zulümlerinde zirve yapmışlardır. Bu kadar zulüm üzerine de Allah Teâlâ tarafından yukarıdaki ayet ile zulme uğrayan topluma savaş izni, zulmü ortadan kaldırma emri verilmiş ve bu zulme karşı dik duruşta Allah’ın yardımının kendilerinin yanında olduğu bildirilmiştir.

---

²⁵⁰ el-Hac, 22/39.

²⁵¹ et-Taberî, a.g.e., XVI, 576; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 199; el-Beyzâvî, a.g.e., IV, 71.

²⁵² Geniş bilgi için bkz. İbn Hişam, a.g.e., I, 344-348.

Yukarıdaki zulümle ilgili tüm ayetleri günümüz zulme uğrayan toplumları açısından değerlendirecek olursak; zulüm karanlıktır, haksızlıktır. Karanlığın ve haksızlığın karşısında durmak müslümanın bir görevidir. Yine şirk bir zulümdür. Müslümanlar, şirk içerisinde yaşayan kişileri ve toplumları bu karanlıktan çıkarmak için çaba sarfetmelidirler. Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmemek zulüm olduğundan dolayı Müslümanlar, bütün işlerinde Allah'ın hükümleriyle hükmetmelidirler. Dolayısıyla Müslüman devletler ve hükümetler, uluslar arası ilişkiler arenasında, sadece menfaatleri ve çıkarları için zulüm işlememeli yada zulme seyirci kalmamalıdır.

Bir Kur'ân şairi olan merhum Mehmet Akif Ersoy şu dizeleriyle zulme karşı duruşu çok özlü bir şekilde ifade etmiş ve Kur'ân'ın mesajını bizlere tam anlamıyla aktarmıştır:

*“Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem,
Gelenin keyfi için geçmişe asla sövemem.
Biri ecdadıma saldırdı mı hatta boğarım,
Boğamazsam hiç olmazsa yanımdan kovarım.
Üç buçuk soysuzun ardından zağarlık yapamam
Hele hak namına ölsem haksızlığa tapamam.
Yumuşak başlı isem kim demiş uysal koyunum?
Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boynum.
Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta ciğerim
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim,
Adam aldırma da git, diyemem aldırırım
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım.”*

2- Zalimleri Dost Edinmemek

Kur'ân-ı Kerim bütün hayat alanlarını şekillendiren bir ilahi mesajdır. Dolayısıyla dost edinirken, düşman sayarken kimlerin bu kategoriye girdiklerine dair emirler Kur'ân-ı Kerim'de bulunmaktadır. Mesela gerçek dost ve yardımcının (veli), ancak Allah olduğu Kur'ân-ı Kerim'deki pek çok ayette vurgulanmaktadır.²⁵³ Yine buna karşılık olarak Allah'ın dostu olarak da müminler²⁵⁴, muttakiler²⁵⁵ ve sâlihler²⁵⁶ sayılmaktadır. Bunun dışında dost edinilmesi gerekenler arasında Allah, peygamber, mü'minler²⁵⁷, hicret edip mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler ve bunlara yardım edenler²⁵⁸, sâlihler ve muttakiler²⁵⁹ zikredilmektedir. Allah'tan başkasını dost edinenin durumu da çok manidar bir şekilde yuva yapan örümceğe benzetilmiş²⁶⁰, örümceğin edindiği yuva ne kadar zayıfsa, Allah'tan başkasının destek ve himayesine güvenenlerin durumunun da öylesine çürük olduğu teşbih sanatıyla ifade edilmiştir.

Az önceki konuda bahsettiğimiz gibi Kur'ân, zulümden bu kadar çeşitli boyutlarıyla bahsederken, zulmü engellemenin bir yöntemi ve bilinçli olmanın bir göstergesi olarak zalimlerin dost edinilmemesi gerektiğini emretmektedir. Bu konuda şöyle buyrulmaktadır: *“Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar (birbirinin tarafını tutarlar). İçinizden onları dost tutanlar, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol*

²⁵³ eş-Şûrâ, 42/8-9,28; el-En'âm, 6/14; Âli İmran, 3/122; es-Secde, 32/4; en-Nisâ, 4/45.

²⁵⁴ el-Bakara, 2/257; Âli İmran, 3/68; el-En'âm, 6/127.

²⁵⁵ el-Câsiye, 45/19.

²⁵⁶ el-A'râf, 7/196.

²⁵⁷ el-Mâide, 5/55-56.

²⁵⁸ el-Enfâl, 8/72.

²⁵⁹ el-Enfâl, 8/34.

²⁶⁰ el-Ankebût, 29/41.

göstermez.”²⁶¹ Dikkat edilirse Kur’ân-ı Kerim dost kavramının karşılığı olarak velî (وَلِيٌّ) ve evliyâ (أَوْلِيَاءُ) kelimelerini kullanmaktadır. Velî kavramının içerisinde sevgi, sadakat, yardımlaşma, nesep, din ve itikad açısından birlik mevcuttur.²⁶² Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerim’de kastedilen dostluk, manevi ve duygusal bir yakınlaşma ifade etmektedir. Yine ayette “Yahudiler ve Hıristiyanlara dostlar olmayınız” buyrulmamış, “Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyiniz” (لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءُ) buyrulmuştur. Çünkü Allah Teâlâ Müslümanlara karşı iyi niyetle davranan ve Müslümanlara kötülük etmeyen kimselere iyilik edilmesini yasaklamamıştır.²⁶³ Burada kastedilen Yahudi ve Hıristiyanlara iyilik etmenin, iyi muamelede bulunmanın yasaklanmış olduğu değil, dost edinmenin, itimat etmenin, hükümlerine ve yardımlarına müracaat etmenin yasaklanmış olduğudur.²⁶⁴

Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), Medine’deki Yahudilerle antlaşmalar imzalamıştır.²⁶⁵ Dolayısıyla toplum ve devletin emniyet ve selâmeti bakımından devlet sınırlarını onlara verecek derecede kendileriyle samimi olmak veya devletin sınırlarını yahut menfaatlerini alâkadar eden önemli görevleri onlara teslim etmek yanlış olmakla birlikte; onlarla beşerî münasebetlerin iyi yürütülmesinde bir sakınca yoktur. Müslümanların menfaatine olduğu müddetçe onlarla uluslararası dostluk antlaşmaları imzalamakta da bir sakınca yoktur.²⁶⁶

Yine zalimlerin dost edinilmemesi gerektiği, zira zalimlerin birbirlerinin dostları olduğu şu ayetlerde bildirilmektedir: “Çünkü onlar, Allah'a karşı sana hiçbir

---

²⁶¹ el-Mâide, 5/51.

²⁶² er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 692.

²⁶³ el-Mümtehine, 60/8.

²⁶⁴ Elmalılı, a.g.e., III, 265.

²⁶⁵ İbn Hişam, a.g.e., II, 143.

²⁶⁶ Kur’ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir, II, 235.

fayda vermezler. Doğrusu zalimler birbirlerinin dostlarıdır; Allah da takvâ sahiplerinin dostudur. ”²⁶⁷

Bunun dışında Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın gazabına uğrayan Yahudilerin²⁶⁸, Allah’ın düşmanı olanların (müşriklerin)²⁶⁹, kendilerine faydası ve zararı olmayan putların²⁷⁰, kâfirlerin²⁷¹, münafıkların²⁷² dost edinilmemesi gerektiği çok güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu toplulukların ortak noktası olarak, zulüm ve zalimlik ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla Kur’ân, zalimliği, zulmü velî olarak kabul etmeyi yasaklamış; zulmün yani şirkin tersi olan imanı ve müminleri velî olarak tayin etmeyi emretmiştir.

3- Kendisini Değiştirmeyen Toplumu Allah’ın Değiştirmemesi

İnsan, kendi irade ile nefsinde olanı değiştirme kabiliyetine ve yetkisine sahip olarak yaratılmıştır. Bu nedenle, yapıp ettiklerinden sorumludur. Allah, insanoğlunu bu yapıp ettiklerinde de serbest bırakarak onu, aklı ve özgür iradesi çerçevesinde serbest bırakmıştır. Ancak insanın bu yapıp etmeleri, bazı sonuçları beraberinde getirmektedir. Tarih boyunca yaşamış toplulukları incelediğimizde görmekteyiz ki, Allah Teâlâ insanlara hep yapıp etmeleri sebebiyle ve kendilerinde var olanın neticesinde muamele etmiştir. Bunun sebebi, insanların tutum ve davranışlarının yapıp ettiklerine olan etkisidir. Yani eğer insanlar bir yerde güçlü ve onurlu bir hayat sürdürüyorlarsa, huzurlu ve başarılı bir toplum örneğini sergiliyorlarsa, bunun tek nedeni hayat biçimlerinin hak ve doğruluk esaslarına dayanıyor olmasıdır. İslam’ın

---

²⁶⁷ el-Câsiye, 45/19.

²⁶⁸ el-Mücâdele, 58/14-15; el-Mümtehine, 60/13.

²⁶⁹ el-Mümtehine, 60/1-2.

²⁷⁰ er-Ra’d, 13/16; el-Hac, 22/13; ez-Zümer, 39/3.

²⁷¹ Âl-i İmrân, 3/28; en-Nisâ, 4/144; et-Tevbe, 9/23-24; el-Enfâl, 8/73.

²⁷² en-Nisâ, 4/88-89,138-139.

şanlı tarihi, bunun örnekleri ile doludur. Örneğin İslam'ın tam olarak yaşandığı ve bir hayat tarzı olarak egemen kılındığı Endülüs Emevi devleti ve Osmanlı Devletinde, Müslümanların standartları çok yüksekti. Bu durum Müslümanların yaşam tarzlarının Allah'ın rızasına uygun olmasıyla alakalı olmasından ileri geliyordu. Bunun tam tersi olarak bir yerde herhangi bir toplum güçsüz ise, zillet içinde yaşıyorsa, yoksulluk çekiyorsa, hayatına kelimenin tam anlamıyla anarşizm egemense, kuşku yok ki, bunun tek nedeni, adı geçen toplumun hayat biçiminin sapıklığa, boş vermişliğe ve bozgunculuğa dayanıyor olmasıdır. İşte Allah, insanoğlunun bu özgür iradesiyle yapıp etmelerinin önemine binaen bu hususu Kur'ân-ı Kerim'de şu şekilde vurgulamaktadır: *“Onun önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu koruyan takipçiler (melekler) vardır. Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirenceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez. Allah bir topluma kötülük diledi mi, artık onun için geri çevrilme diye bir şey yoktur. Onların Allah'tan başka yardımcıları da yoktur.”*²⁷³ Buradan anlaşılıyor ki, esas olan, insanların kendi davranışlarıdır. İnsanlar kendilerini değiştirmeyip, hak yolda devam ettikleri sürece Allah Teâlâ onları saptırmaz. Ancak, insanlar iradelerini kullanmaz, hak yoldan çıkma eğilimi gösterirlerse Allah da onları doğru yolda tutmaz. Böylece sapıklığa düşerler.²⁷⁴ Zira Allah, dünyada olan nimeti, kullardan gelen bir sebep olmaksızın verir. Yalnız, cezalandırma böyle değildir. Ceza, ancak kuldan gelen bir duruma karşılık verilir. Çünkü Allah Teâlâ, gerek ahiret nimetleri, gerekse dünyevî nimetleri sebep olmaksızın (hak edilmeksizin) verir ve bu hususta dilediğini, dilediğinden üstün kılar. Şu halde Hak Teâlâ'nın ayette bahsettiği “değiştirme”den muradı, helak etme

---

²⁷³ er-Ra'd, 13/11.

²⁷⁴ et-Taberî, a.g.e., XIII, 471.

ve cezalandırmadır.²⁷⁵ Dolayısıyla toplum, dengeli bir hayat çizgisine dönüş yapmadıkça, doğruluk ve dirlik yolunu izlemeye başlamadıkça, içinde bulunduğu kötü durum iyilikle yer değiştirmez, olumsuz hali, olumlu hale dönüşmez. Bu realite, eşyanın hakikatine yönelik dikkatli bir bakış ile daha bir belirginlik kazanır. Cümledeki ifade mutlak oluşun, ortaya konan gerçeğin, bütün insanları, bütün ortamları, bütün sınıfları, bütün ulusları, bütün dinleri ve bütün sosyal, ekonomik ve politik durumları kapsadığını anlatmaktadır. Bu bakımdan ifadenin Kur’ân-ı Kerim’de yer alan hikmetli özdeyişlerin, deyimlerin ve somut örneklerin en vurgulayıcısı, en çarpıcısı ve en etkileyicisi olarak nitelendirilmesi yerindedir.²⁷⁶

Enfâl sûresinde, bir ölçüde bu ifadeyi çağrıştıran bir ayet yer almaktadır: “*Bu da, bir millet kendilerinde bulunanı (güzel ahlâk ve meziyetleri) değiştirmeye kadar Allah’ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden dolayıdır. Gerçekten Allah işitendir, bilendir.*”²⁷⁷

Sonuç olarak gerek olumlu gerekse olumsuz yönden bir toplumun sosyal değişimi, toplumun kendini değiştirmesine bağlıdır. Allah’ın toplum tabiatına koyduğu kanun budur. Yani, bir topluluk içinde bulunduğu olumsuz yapıdan, olumlu ve daha iyi bir sosyal yapıya ulaşmak için sahip olduğu olumsuz değer yargılarını olumlu yönde değiştirmek zorundadır. Böyle bir istek ve çabanın görülmediği toplumlar, kendi yapıp etmeleri neticesinde Allah tarafından o hal üzere yaşamaya mahkûm edilmektedirler. Bu konuda günümüz uluslar arası ilişkiler dengelerinde Müslümanlar bilinçli bir duruşa, feraset sahibi bir akıl yapısına ve çalışkan, durağan olmayan bir toplum yapısına sahip olmalıdırlar. Müslüman toplumlar etraflarında ve dünyada gelişen olaylara duyarsız kalmamalı, İslam’ın ve Kur’ân’ın yol göstericiliği

²⁷⁵ er-Râzî, a.g.e., XIX, 23.

²⁷⁶ Derveze, a.g.e., IV, 374-375.

²⁷⁷ el-Enfâl, 8/53.

ile olayları çözmeye çalışmalıdırlar. Bugün İslam dünyasının içinde bulunduğu durum, Müslüman ülkelerin kendilerinde olanı değiştirmeleri sebebiyledir. Çıkarıcılığa ve güç dengesine dayalı uluslar arası ilişki politikaları, Müslüman devletlerin her zaman güç kaybetmesine ve İslam'ın ruhunda olmayan bu anlayış sebebiyle zillete düşmelerine neden olmaktadır.

Yukarıdaki ayetler yüklediği sorumluluğun yanında, insana verilen değeri de göstermektedir. Yüce Allah, iradesini yürürlüğe koymayı insanın davranışlarına bağlamakla ona büyük bir değer vermiştir.²⁷⁸

II- KUR'ÂN'IN GÜÇ DENGESİNİ KURMADA ÖNGÖRDÜĞÜ ULUSLAR ARASI İLİŞKİ MODELLERİ

İlk bölümde de bahsettiğimiz gibi güç dengesini kurmada ilişkiler her zaman olumlu yönde olmayabilir. Dolayısıyla uluslar arası ilişkiler özü itibariyle savaş ve barış alternatiflerini bünyesinde barındırmaktadır. Yine bunun yanında üçüncü bir alternatif olarak tarafsızlık da söz konusu olabilmektedir.

Uluslar arası ilişki modelleri insanoğlunun birbiriyle iletişime geçtiği ve kendi arasındaki olayları çözümlenmeye başladığı günden itibaren süregelmiştir. Ancak bu ilişki modelleri genellikle kişilerin, kralların uhdesinde olduğundan dolayı hukuki olmaktan uzaktı. Yani bir milletin, başka bir milletle arasındaki ilişkinin savaş mı barış mı olacağına kuralları değil, kralları ve hükümdarları karar veriyordu. Bu yüzden uluslar arası ilişki modelleri Kur'ân-ı Kerim nâzil olana kadar kişilerin kısır ve kişisel olmaktan uzak olmayan hırsları sebebiyle keyfi olmuştur. Kur'ân'ın kavramsal olarak modern anlamda uluslar arası ilişkilerden bahsetmediğini

---

²⁷⁸ Kutub, a.g.e., VIII, 523.

söylemiştik. Kur'ân iki temel inanç grubunu oluşturan insanlardan bahseder: İnananlar (mü'minler) ve inanmayanlar (kâfirler). Yine Kur'ân indiği toplumdaki inanç grupları olan puta tapanlardan (müşrikler), Hristiyanlardan, Yahudilerden, Sâbiî ve Mecusilerden de bahseder. Dolayısıyla Kur'ân, uluslar arası ilişkiler denilince bunu inanç boyutunda incelemektedir. Ancak Kur'ân bu konuda temel ilkeler belirlemiş, uygulama boyutunu da insanların Kur'ân merkezinde oluşturacakları hukuk normlarına bırakmıştır.

Kur'ân-ı Kerim, yukarıda saydığımız üçlü ilişki modelinden (barış-savaş-tarafsızlık) barışın her zaman ilk model olarak seçilmesini istemiştir. Bunu ifade eden pek çok ayet bulunmaktadır.²⁷⁹ Ancak bunun yanında düşmanı korkutmak ve güç dengesini kurmak için gerektiğinde kuvvet hazırlanmasını emretmiş²⁸⁰, hatta son çare olarak savaşı emretmiştir.²⁸¹ Şimdi bu ilişki modellerini Kur'ân perspektifinden incelemeye çalışacağız.

A- DOSTLUĞA DAYALI İLİŞKİLER

1- Uluslar arası Barış

Kur'ân'ın gerek insanlar arası ilişkilerde olsun gerekse uluslar arası ilişkilerde olsun, barışı ilk ilişki modeli olarak seçtiğini söylemiştik. Kur'ân'a baktığımız zaman barışı ifade eden iki temel kavramın kullanıldığını görmekteyiz. Bunlar a) Silm (türevleri olan selm, selem ve selam ile birlikte) b) sulh kavramlarıdır.

S-l-m (سلم) kökünden türeyen silm kelimesi sözlükte “kurtuluşa ermek, teslim olmak, boyun eğmek, barış yapmak” gibi anlamlara gelmektedir.²⁸² Yine silm

²⁷⁹ el-Mümtehine, 60/8-9; el-Bakara, 2/205; el-Enfâl, 8/61.

²⁸⁰ el-Enfâl, 8/60.

²⁸¹ el-Bakara, 2/216.

²⁸² el-Cevherî, a.g.e., V, 1951-1952; İbn Manzur, a.g.e., XII, 293; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.1122.

ve selm, barışmak anlamındaki iki terim olup aynı kökten gelmektedir.²⁸³ Her iki sözcük de savaşın zıt anlamlısıdır.²⁸⁴

Selm kelimesi iki ayette geçmekte²⁸⁵ ve barış anlamına gelmektedir. Silm kelimesi ise sadece bir ayette geçmektedir.²⁸⁶ Buradaki silm kelimesi, iki şekilde okunmakta olup, sin harfinin fethasıyla okunduğunda barış anlamına gelmekte, kesresiyle okunduğunda hem barış ve güvenlik hem de İslam anlamına gelmektedir.²⁸⁷

Aynı kökten gelen selem kelimesi ise beş ayette geçmektedir.²⁸⁸ Bu ayetlerden ikisinde (en-Nisa, 4/90,91) doğrudan barış anlamına gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de doğrudan barış anlamını ifade eden bir başka kavram ise sulh kelimesidir. S-l-h (صلح) kökünden türeyen sulh kelimesi, barış anlamına gelmekte olup, fesadın zıddıdır ve insanlar arasındaki nefretin giderilmesi anlamını taşımaktadır.²⁸⁹ Sulh kelimesi, Kur'ân'da bir ayette²⁹⁰ iki defa zikredilmekte olup, özelde karı koca arasındaki sulhu, genelde ise barışı ifade eden bir kavramdır. Çünkü ayette (وَالصُّلْحُ خَيْرٌ) “Sulh hayırlıdır” ifadesi geçmektedir. Bu nedenle buradaki sulhun genel bir anlam ifade ettiği söylenmiştir.²⁹¹

Yine S-l-h kökünden türeyen “islâh” kavramı da barış anlamına gelen bir kavram olup Kur'ân'da çokça geçmektedir. Islah, Kur'ân-ı Kerîm'de isim ve fiil kalıplarıyla geçtiği kırk âyette “kendisini veya insanlar arasındaki ilişkileri düzeltmek, barışmak, barıştırmak” anlamında kullanılmıştır. Karı-kocanın aralarının

²⁸³ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 316.

²⁸⁴ İbn Manzûr, a.g.e., XII, 293.

²⁸⁵ el-Enfâl, 8/61; Muhammed, 47/35.

²⁸⁶ el-Bakara, 2/208.

²⁸⁷ et-Taberi, a.g.e., III, 597; el-Beyzâvî, a.g.e., I, 133-134.

²⁸⁸ en-Nisâ, 4/90, 91; en-Nahl, 16/28, 87; ez-Zümer, 39/29.

²⁸⁹ er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 373; İbn Manzûr, a.g.e., II, 516-517; Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 229.

²⁹⁰ en-Nisâ, 4/128.

²⁹¹ el-Kurtûbî, a.g.e., VII, 165.

bulunup barıştırılmasından²⁹² tutun da, savaş durumunda olan iki Müslüman topluluğun aralarını düzeltme²⁹³ ve hatta insanların aralarını ıslah etme²⁹⁴ hep “ıslah” kavramıyla ifade edilmiştir.

Kur’ân’da barış/sulh anlamını ifade eden kavramların çeşitli yönleri ile barışa işaret ettiklerini söyleyebiliriz. Bununla gerek birey, gerek toplum ve gerekse ulusların refah ve aynı zamanda huzur ve güven içinde yaşamaları hedeflenmektedir. Müslümanların barışa çağrılmasının amaçları arasında, onların iç huzurlarını temin ve onlara zarar verecek hususlara da dikkat çekilmektedir. İnsanların değerleri farklı olduğu için çoğu zaman savaştıkları bir vakıadır. Bundan dolayı da toplumun huzur ve güveni için barışa ihtiyaç vardır. İşte bu noktada ayetler Müslümanlara yol göstermekte ve öncelik olarak barış yapmalarını ve barışa çıkacak bütün kapıları zorlamalarını istemektedir.²⁹⁵

Kur’ân barışı Müslümanlar arası ve uluslar arası olmak üzere iki kategoriye ayırmaktadır.²⁹⁶

Müslümanlar arası barışa ilişkin Kur’ân, şöyle buyurmaktadır: *“Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.”*²⁹⁷ Yine başka bir ayette de Müslümanlar şu şekilde barışa çağrılmaktadırlar: *“Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli*

---

²⁹² en-Nisâ, 4/35.

²⁹³ el-Hucurât, 49/9.

²⁹⁴ el-Bakara, 2/224; el-Enfâl, 8/1; el-Hucurât, 49/10.

²⁹⁵ Durmuş, a.g.e., s.120.

²⁹⁶ Ateş, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerim’in Evrensel Mesajına Çağrı*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1997, s.161.

²⁹⁷ el-Bakara, 2/208.

davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever. Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz."²⁹⁸

Uluslar arası barışı ifade etmek için Kur'ân-ı Kerim, özelde Hz. Peygamber'e hitaben ama genel anlamda bütün Müslümanlara hitaben onları barışa teşvik eder: *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yaş ve Allah'a tevekkül et, çünkü O işitendir, bilendir. Eğer sana hile yapmak isterlerse, şunu bil ki, Allah sana kâfidir. O, seni yardımıyla ve müminlerle destekleyendir.*"²⁹⁹ Dolayısıyla İslam'a göre barış esastır. Düşmanların barışa yanaşmaları halinde, Hz. Peygamber'in de barışa yanaşmasının istenmesi, Müslümanların yaptıkları savaşın bir savunma savaşı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla İslam'da savaş, zaruret halinde gerçekleşebilir.³⁰⁰ Sonuç olarak Kur'ân aile ilişkilerinden başlayarak, toplumun her kademesinde ve nihayetinde uluslara arası ilişkilerde olumlu bir yol çizmeyi bizlere emretmektedir.

2- İnanmayanlarla Dostluk

Çalışmamızın "Zalimleri Dost Edinmemek" başlığı altında konuya bir giriş yapmıştık. Oradan devam edecek olursak Kur'ân'da dost kavramının karşılığı olarak velî (وَلِيٌّ) ve evliyâ (أَوْلِيَاءُ) kelimelerini kullanıldığını belirtmiştik. Yine dost edinilmesi gerekenler arasında Allah, peygamber, mü'minler³⁰¹, hicret edip mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler ve bunlara yardım edenler³⁰², sâlihler ve muttakiler³⁰³ olduğunu; bunun yanında dost edinilmemesi gerekenler arasında da

---

²⁹⁸ el-Hucurât, 49/9-10.

²⁹⁹ el-Enfâl, 8/61-62.

³⁰⁰ Durmuş, a.g.e., s.122.

³⁰¹ el-Mâide, 5/55-56.

³⁰² el-Enfâl, 8/72.

³⁰³ el-Enfâl, 8/34.

Yahudilerin³⁰⁴, Allah'ın düşmanı olanların (müşriklerin)³⁰⁵, kendilerine faydası ve zararı olmayan putların³⁰⁶, kâfirlerin³⁰⁷, münafıkların³⁰⁸ sayıldığını söylemiştik. Yine bu konuda özellikle 60. el-Mümtehine Suresinin 8 ve 9. ayetleri bize bu konuda yol haritası çizmektedir. Zira önceki ayetlerde, inkârcılarla ilişkinin kesilmesi gerektiği emredilirken, bu ayetlerde bu ilişkinin kesilmesinin nedeni anlatılmaktadır. Buna göre, inkârcılarla ilişkinin kesilmesinin nedeni inkarcı olmaları değil, müminlere Allah'a iman ettiklerinden dolayı zulüm ve şiddet uygulamaları olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Müslümanlara davranışları bakımından inkârcılara takınılacak tavır da değişmektedir.

Sonuç olarak “*Müminler ancak kardeşirler*”³⁰⁹ buyruğu gereğince müslümanın dostu yine bir müslümandır. Ancak bu ayet Müslümanların dışındakileri düşman olarak saymamız için bir delil değildir. Dolayısıyla Müslümanlara davranışları bakımından inanmayanları kategorilere ayırmak gerekmektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim, Hıristiyanların, Yahudi ve müşriklerden Müslümanlara daha yakın olduğunu belirtmiştir.³¹⁰ Müslümanlarla dostça ilişkiler kuran kişi, grup ve devletlerle iyi ilişkiler kurmak Kur’ân’ın bir emridir.

3- Antlaşma Yapmak ve Yapılan Antlaşmalara Uymak

Tarih boyunca devletlerarası münasebetlerde antlaşmalar önem sırası itibariyle savaştan sonra ikinci sırayı teşkil eder. Bu yüzden uluslar arası ilişkilerde antlaşma imzalamak ve yapılan antlaşmalara uymak çok önemlidir.³¹¹

³⁰⁴ el-Mücâdele, 58/14-15; el-Mümtehine, 60/13.

³⁰⁵ el-Mümtehine, 60/1-2.

³⁰⁶ er-Ra’d, 13/16; el-Hac, 22/13; ez-Zümer, 39/3.

³⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/28; en-Nisâ, 4/144; et-Tevbe, 9/23-24; el-Enfâl, 8/73.

³⁰⁸ en-Nisâ, 4/88-89, 138-139.

³⁰⁹ el-Hucurât, 49/10.

³¹⁰ el-Mâide, 5/82.

³¹¹ Polat, Selahattin, Hz. Peygamber’in a.s. İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, sayı: 5, s. 105.

Kur’ân-ı Kerim’de, yapılan antlaşmalara uyulmasını şöyle emretmektedir: *“Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden (antlaşma şartlarına uyan) hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar (bu hükmün) dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Allah (haksızlıktan) sakınanları sever.”*³¹² Ayette antlaşma yapılanlar müşrik bile olsa, antlaşma şartlarına uyan, Müslümanları aleyhine başkalarına yardımda bulunmayan müşriklerle, yapılan antlaşma uyarınca onlara dokunulmaması emredilmektedir. Yine başka bir ayette özellikle tarafsız konumda kalıp Müslümanlarla barış yapmak isteyenlere karşı savaş açılmaması gerektiği şu şekilde vurgulanmaktadır: *“Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak (istemediklerin) den yürekleri sıkılarak size gelenler müstesna. Allah dileseydi onları başınıza belâ ederdi de sizinle savaşarlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse bu durumda Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı vermemiştir.”*³¹³ Buradan da anlaşıldığına göre İslam’ın özü barış ve hoşgörü dinidir. Müslümanlarla antlaşma imzalayan, yapılan antlaşmalara uyan, yada tarafsız kalan kişi, grup, topluluk ve devletlerle barış ve dostluk ilişkileri içerisinde olmak Kur’ân’ın evrensel bir mesaj olduğunu gösteren delillerden biridir. Nitekim Hz. Peygamber de Kur’ân’ın bu ilkeleri doğrultusunda hayatı boyunca yaptığı kişisel olsun, ya da Müslümanlar adına toplumsal olsun bütün antlaşmalara sadık kalmıştır. Bunun en güzel örneğini Hudeybiye Antlaşmasında görmekteyiz.

---

³¹² et-Tevbe, 9/4.

³¹³ en-Nisâ, 4/90.

4- Emân Vermek/Güvence Sağlamak

“Emin olmak, güvenmek” anlamındaki Arapça E-m-n (امن) kökünden türemiş bir isim olan emân, “güven, güvence, güvenlik, korkunun zevali” manalarına gelir.³¹⁴ Hukuk terimi olarak İslâm ülkesine (dârü'l-İslâm) girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen yabancı gayri müslime (harbî) can ve mal güvencesi sağlayan taahhüt veya akdi ifade eder.³¹⁵ Emân isteyen kimseye müste'min, emân verilene müste'men, emân veren kişiye de müemmin denir.³¹⁶

Emân kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de aynı anlama gelen “civâr” kavramı ile ifade edilmektedir.³¹⁷ Civar yani emân müessesesi İslâmî dönemde de varlığını sürdürmüştür. Nitekim bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “*Ve eğer müşriklerden biri senden emân (güvence) dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona emân ver, sonra (müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır. İşte bu (müsamaha), onların, bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır.*”³¹⁸ Ayette Müslüman olmasa dahi emân verilen kişinin güven içinde olacağı yere ulaştırılması emredilmektedir. Dolayısıyla bu emir Kur'ân'ın “*Dinde zorlama yoktur.*”³¹⁹ emriyle örtüşmektedir. Bu emri bazı alimler savaş esnasında uygulama şeklinde anlamışlardır. Örneğin ez-Zemahşerî ve Mevdûdî'ye göre savaş sırasında, eğer bir düşman İslam'ı tanımak için kendisine bir fırsatın verilmesini talep ederse, müslümanlar himaye edeceklerine dair ona teminat vermeli ve gelip ziyaret ederek kendilerini gözlemesine müsaade etmelidirler. Daha

³¹⁴ el-Cevherî, a.g.e., V, 2071; er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 32; İbn Manzur, a.g.e., XIII, 21.

³¹⁵ Bozkurt, Nebi, “Eman”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 75.

³¹⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985, III, 346.

³¹⁷ Önkal, Ahmet, “Civar”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 34-35.

³¹⁸ et-Tevbe, 9/6.

³¹⁹ el-Bakara, 2/256.

sonra, tanınması için ona İslam'ı tebliğ etmelidirler. Bundan sonra da İslam'ı kabul etmezse kendisini ikametgâhına emniyetle ulaştırmalıdır.³²⁰

Yine ayetin sonunda geçen “*bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır*” (كَلَّا بِرَأْيِهِمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ) ifadesi emân müessesesinin neden sürdürüldüğünü de bizlere göstermektedir. Zira bu sayede Allah'ın mesaj ve öğütleri inanmayanlara aktarılmış olacaktır. Bu yüzden ki Hanefi hukukçu ve müfessir el-Cessâs, “...emân ver” (فَأَجْرُهُ) ifadesindeki emir formundan dolayı isteyenlere Allah'ın varlığının ve birliğinin, peygamberliğin, İslam ahkâmının öğretilmesinin vacip olduğu görüşündedir.³²¹

Özetle İslam öncesi Arap toplumu tarafından emân verme geleneği biliniyor ve uygulanıyordu. Kur'ân-ı Kerim de diğer örneklerde olduğu gibi o günün toplumuna ait olumlu örnek ve uygulamaları yasaklamamış, aksine bunlara işlevsellik kazandırarak insanların kullanımına sunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber de hayatı boyunca emân müessesesine dair pek çok örneği uygulamış ve uygulatmıştır.³²² Günümüzde uluslar arası ilişkilerde İslam ülkesine girmek isteyen ve bu ülkede güven içinde olmak isteyen müste'min'e, Müslüman devleti güvence vermelidir. Hatta Müslümanlar, ülkelerini güven içinde tutmalıdırlar ki gayr-i müslimler İslam devletine rahatça gelsinler. Çünkü bu güven içinde bulunulan ortamda Kur'ân'ın da ifade ettiği gibi amaç Müslüman ülkeye gelen gayr-i müslime, Allah'ın kelamının işittirilmesi (حَدَّثَى يَسْمَعُ كَلَامَ اللَّهِ), İslam'ın yüce hakikatlerinin doğru bir şekilde aktarılmasıdır. Zira Kur'ân-ı Kerim'e göre emânın asıl amacı budur.

³²⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 14-15; Mevdûdî, a.g.e., II, 208.

³²¹ el-Cessâs, a.g.e., III, 124-125.

³²² Hz. Peygamber'in emân konusundaki uygulamaları için bkz. Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, (Çev: Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s.262-265; Önkal, Ahmet, “Civar”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 34-35; Bozkurt, Nebi, “Eman”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 75.

5- Kültürel İlişkiler

Kur'ân-ı Kerim Müslümanların sadece dini hayatlarını şekillendirmekle kalmaz, aynı zaman sosyal ve kültürel bir ortamda barışçıl ilişkiler kurmasını da hedefler. Bu amaçla Kur'ân, kültürel ilişkilere ayrıntılarıyla değinmemiş, özellikle kültürel ilişkilerin sosyal boyutuna değinmiştir. Bunun için verilebilecek en güzel örnek, Kur'ân'ın kullandığı şekliyle “teâruf”³²³ yani tanışma, sosyal etkileşime girmedir. İşte Müslümanlarda bu amaçla, diğer millet ve dinlerden insanlarla sosyal ve kültürel ilişki içerisine girmeli ve onların inançlarından etkilenmeyecek boyutta etkileşime geçmelidir. Bunun en güzel örneğini Abbasi döneminde yaşanan tercüme faaliyetlerinde görmek mümkündür.³²⁴

Yine Kur'ân'daki kültürel ilişkiye dair ayetlere örnek olarak 16. en-Nahl suresinin 125. ayetini verebiliriz: “*Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.*” Bu şekilde bir davet metoduyla toplumlar arası kültür alış-verişi gerçekleşecek ve barışçıl bir zemin hazırlanacaktır. “Emân Vermek” başlığını işlerken belirttiğimiz gibi amaç Allah'ın kelimasının işittirilmesidir.

Kur'ân-ı Kerim'in Ehl-i Kitap hanımlarıyla evlenilmesine izin vermesi ve onların yiyeceklerinin helal kılınması³²⁵ da bu kültürel ilişkinin koparılmamasına ve barışçıl bir ortam için zemin hazırlanmasına örnek olarak gösterilebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, Müslüman bayanların ehl-i kitap erkekleriyle evlenmelerine izin verilmemesidir. Dolayısıyla Kur'ân, kültürel ilişkilerde de

---

³²³ el-Hucurât, 49/13.

³²⁴ Tercüme faaliyetleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Karlığa, Bekir, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004, s.211-232.

³²⁵ el-Mâide, 5/5.

müslümanın edilgen taraf değil, etken taraf olması mesajını bizlere vermek istemektedir.

Yine kültürel ilişki olarak değerlendirebileceğimiz bir alan da turizmdir. Kur'ân-ı Kerim'in pek çok ayetinde dünyanın gezilip görülmesi, geçmişte yaşamış medeniyetlerin kalıntılarının incelenerek bunlardan ibret alınması gerektiği³²⁶ belirtilmektedir.

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerim, diğer din mensuplarıyla kültürel ilişkilerin kurulmasını yasaklamamış, edilgen olmamak kaydıyla onlarla bu tip ilişkilerin kurulmasına izin vermiştir. Yine bu ilişkilerdeki amacın Allah'ın rızası, Allah'ın kelamının işittirilmesi ve İslami hakikatlerin diğer din mensuplarına anlatılması olduğunu da unutmamak gerekir.

6- Ekonomik/Ticârî İlişkiler

Günümüz uluslar arası ilişkiler arenasında belki de siyasetten daha ön planda olan kavramlar ticaret ve ekonomidir. Çünkü siyaset, ticaret ve ekonomi sayesinde maddi güçle ayakta kalabilmektedir. Bu yüzden insanların, devletler ve topluluklar kurduğu günden bu yana ticârî faaliyetler hep yapıla gelmiştir. Bunun olabilmesi için de ülkeler uluslar arası düzeyde ekonomik işbirliği örgütleri, kurumları kurmuşlardır.

Kur'ân-ı Kerim'in indiği dönemde özellikle Mekke şehri tarıma çok elverişli olmayan bir bölge olduğu için insanların geneli geçimlerini ticaretle sağlıyorlardı. Ancak bu ticaret, Mekke aristokrasisi arasında bir tekelleşmeye dönmüştü. Sermaye biriktirme, mal yığıma (kenz), çok mal-mülk sahibi olma bir şeref vesilesi olmuştu. Ancak Mekkeli ileri gelen müşrikler bunun Allah'ın kendilerine verdikleri bir nimet

---

³²⁶ el-Ankebût, 29/20; Sebe', 34/18; Yusuf, 12/109.

olduğunun farkında değillerdi. Ziraat yapılmayan bir vadi olan Mekke’de³²⁷ böylesi bir nimet, Mekkî bir sure olan Kureyş suresinde çok özlü bir şekilde “*yaz ve kış seyahatleri*”³²⁸ ifadesiyle anlatılmıştır. Suresinin devamında Allah’ın ticaret nimetini kendisine kulluk edilsin diye verdiği de vurgulanmaktadır.³²⁹ İşte Kureyş suresi, uluslar arası ticarete ve bunun Allah’ın bir nimeti olduğuna vurgu yapan bir suredir. Surede geçen “îlâf” kelimesi ünsiyet, dostluk, iyi geçim, anlaşıp uzlaşma, yardımlaşma, barış anlamlarına gelir.³³⁰ Surenin odak kelimelerinden olan ve iki kez geçen îlâf kelimesi, birincisinde Kureyş’e izafe edilmiştir ki, burada Kureyş’in kendi içinde güven ve kaynaşmaya, bir başka anlatımla kabile içi barışın önemine dikkat çekilmekte; ikincisinde ise, Kureyş’in civar kabile ve komşu ülkelerle olan dostluğuna ve bunun önemine işaret edilmektedir.³³¹

“Ticaret” terimi Kur’ân’da dokuz yerde geçmektedir.³³² Bunlardan altısında maddi ticaretten bahsedilmekte³³³, üç ayette ise manevi ticaretten söz edilmektedir.³³⁴ Ayrıca ticaretle eşanlamlı olarak “bey” sözcüğü yedi ayette kullanılmaktadır.³³⁵ Kur’ân-ı Kerim ticareti helal saymış, ekonomik ilişkilerin hukuki ve ahlaki boyutuna dikkat çekerek “birbirinizin mallarını haksız yollarla yemeyin” (لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ)³³⁶ uyarısında bulunmuştur. Dolayısıyla ticarete önemli olan kazanmak değil, karşılıklı haklara riayet etmektir.

---

³²⁷ İbrahim, 14/37.

³²⁸ Kureyş, 106/2.

³²⁹ Kureyş, 106/3-4.

³³⁰ el-Cevherî, a.g.e., IV. 1332; İbn Manzur, a.g.e., IX, 10.

³³¹ Durmuş, a.g.e., s.140-141.

³³² Abdülbâkî, a.g.e., s.152.

³³³ el-Bakara, 2/282; en-Nisâ, 4/29; et-Tevbe, 9/24; en-Nûr, 24/37; el-Cum’a, 62/11 (iki kez).

³³⁴ el-Bakara, 2/16; Fâtır, 35/29; es-Saff, 61/10.

³³⁵ el-Bakara, 254,275 (iki kez); İbrahim, 14/31; en-Nûr, 24/37; el-Cum’a, 62/9; et-Tevbe,9/111.

³³⁶ en-Nisâ, 4/29.

Yine Kur'ân'da uluslar arası ticaret niteliğine girebilecek olan hac esnasında ticaret serbest bırakılmıştır: “(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur...”³³⁷

Kur'ân, hukuki ve ahlaki olduğu sürece diğer din mensuplarıyla olsun, Müslümanlarla olsun ticareti helal saymış ve şükredilmesi, nimet olarak kabul edilmesi ve bunun sonucunda da Allah'a kulluk vesilesi olarak görülmesi gereken bir sosyal durum olarak kabul etmiştir. Ayrıca ticari ilişkileri kullanarak da İslam'ı ve Kur'ân'ı diğer insanlara anlatmak da önemle üzerinde durulması gereken, ticaretin tebliğ olarak kullanılması gereken bir yönüdür. Nitekim Hz. Peygamber, o dönemde Mekke'de ve Mekke'nin dışında Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz gibi ticari ağırlığı olan panayırlara gider, burada tebliğ vazifesini yürütürdü. Günümüz uluslar arası ilişkiler dünyasında da Müslümanlar, özellikle kurdukları ticari örgütlerle diğer din mensuplarına tebliğ görevini yerine getirmelidirler. Yine çalışmamızın ilk bölümünde belirttiğimiz gibi İKÖ üyesi ülkelere baktığımızda maalesef Müslüman ülkelerin ekonomik yönden çok gerilerde olduğunu görmekteyiz. Oysa günümüzde dünya güç-denge ilişkisinde söz sahibi olabilmek için maddi güce ulaşmak neredeyse ilk şart olmuştur. Dolayısıyla Müslümanların tebliğ vazifesini yerine getirirken ticari ilişkileri kullanabilmeleri için maddi güce de sahip olmaları gerekmektedir.

Sonuç olarak Kur'ân'ın güç dengesini kurmada öngördüğü ilişki modellerinin ilki ve en çok üzerinde durduğu barıştır. Barış, asıl amaçtır. İslam dini barış dini olduğu için, daima dünyanın barış içinde olmasını hedeflemiş, bu doğrultuda hukuki düzenlemeler getirmiştir. Kur'ân, uluslar arası anlaşmazlıkların barış doğrultusunda çözülmesini istemiş, son çare olarak menfi ilişki modellerini önermiştir.

---

³³⁷ el-Bakara, 2/198.

B- SAVAŞA DAYALI İLİŞKİLER

Kur'ân'da barış asıl olmakla birlikte, savaş olgusu da son çare olarak zikredilmektedir. Kur'ân'da savaşla ilgili ayetlere bakacak olursak, bunların tamamının Medine dönemine ait olduğunu görmekteyiz. 10 yıldan fazla bir süre Mekke'de bulunan Müslümanlara savaş izni verilmemiştir. Hatta Medine döneminin hemen başında bazı Müslümanlar savaş emrinin gelmesi konusunda sabırsızlık göstermişlerdir. Bu da Kur'ân'ın savaşı, son çare olarak gördüğünü bizlere göstermektedir.

Kur'ân'da savaş, “cihad, harb, kıtâl ve nefr” kelimeleri ile ifade edilmiştir. Şimdi savaşın, Kur'ân-ı Kerim'deki işlenişini anlatmaya çalışacağız.

1- Savaş (Cihad)

Arapça'da “güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” manasındaki cehd kökünden türeyen cihad³³⁸, İslamî literatürde “dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslam'ı tebliğ, nefse ve düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklinde genel anlamlı kapsamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok “Müslüman olmayanlarla savaş” anlamında kullanılmıştır.³³⁹

Kur'ân'da türevleriyle birlikte 41 yerde kullanılan cihad terimi³⁴⁰, isim olarak dört yerde geçmektedir.³⁴¹ Savaşa ilişkin ayetlere baktığımızda bu ayetlerin bir

³³⁸ el-Cevherî, a.g.e., II, 460-461; er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 131; İbn Manzur, a.g.e., III, 133-135.

³³⁹ Özel, Ahmet, “Cihad”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 527.

³⁴⁰ Abdülbâkî, a.g.e., “chd” mad.

³⁴¹ et-Tevbe, 9/24; el-Hacc, 22/78; el-Furkân, 25/52; el-Mümtehine, 60/1.

kısımında doğrudan sıcak savaş³⁴², bir kısmında Allah yolunda O'nun rızasına uygun yaşama tarzı³⁴³ gibi genel anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'deki savaşı, sadece fiili savaş olarak algılamak yanlış olacaktır. Çünkü özellikle kafirlere boyun eğmeyip kendilerine karşı Kur'ân'la güçlü bir cihadın yapılmasını emreden 25. el-Furkân suresinin 52. ayeti ile, Allah'ın rızasını kazanmak için cihad edenlere O'na ulaştıracak yolların gösterileceğini vaad eden 29. el-Ankebût Suresinin 69. ayeti cihad kelimesini savaş anlamına gelmediğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca münafıklarla savaşı gerektiren herhangi bir hükmün bulunmamasını ve fiilen de onlara karşı hiçbir savaşa başvurulmamasını göz önüne alan müfessirler, “*Ey Peygamber! Kafirlerle ve münafıklarla cihad et*”³⁴⁴ mealindeki ayette geçen cihadın hem kafirlere karşı gerektiğinde savaş yapmayı, hem de münafıklara karşı kendilerini İslam'a kazanmak için delil serdetme, sertlik gösterme, onları azarlama gibi silahlı savaş dışında bazı yollara başvurmayı ifade ettiğini bildirmişlerdir.³⁴⁵ Esasen Kur'ân-ı Kerim'de “iki grup arasında meydana gelen silahlı çatışma” anlamında harb³⁴⁶ ve kîlâl³⁴⁷ kelimeleri kullanılmıştır. Dolayısıyla Batılı araştırmacıların yaptığı yorumlardaki gibi, dünya üzerinde Müslüman olmayan kimse kalmayacak anlayışıyla cihad kavramını tamamen bir “kutsal savaş (holy war)” kavramı içine oturtmak Kur'ân'ın barışçıl ve evrensel felsefesine terstir. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerim'in, Müslümanların sadece en güzel şekilde tebliğ yapmakla mükellef olduklarını³⁴⁸, birine dini kabul ettirmek için baskı yapılamayacağını ve

³⁴² Örneğin bkz. el-Bakara, 2/190; en-Nisâ, 4/74, 84, 85; et-Tevbe, 9/41, 44, 81, 86.

³⁴³ Örneğin bkz. el-Hacc, 22/78; el-Furkân, 25/52.

³⁴⁴ et-Tevbe, 9/73.

³⁴⁵ er-Râzî, a.g.e., XVI, 137-138; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, III, 68; el-Beyzâvî, a.g.e., III, 89.

³⁴⁶ el-Mâide, 5/64; el-Enfâl, 8/57; Muhammed, 47/4.

³⁴⁷ el-Bakara, 2/190-191, 193; en-Nisâ, 4/74-76; et-Tevbe, 9/12-13.

³⁴⁸ el-Mâide, 5/67; en-Nahl, 16/125; el-Ankebût, 29/46.

baskı altında yapılan imanın geçersiz olduğunu açıkça bildiren hükümlerini³⁴⁹ göz ardı ederek cihadı gayr-i müslimleri zorla Müslüman yapmanın bir vasıtası olarak göstermek ilmî ve ahlakî ölçülerle bağdaşmamaktadır.³⁵⁰ Günümüz Müslümanları, bu yanlış algılamayı Kur'ân'ın özünü yaşayarak ve anlatarak düzeltmeleri gerekmektedir.

2- Savaşı Zorunlu Kılan Nedenler

Savaş, insanoğlu için zor ve meşakkatli bir olay olsa da, insan nefesine ağır gelse de yeryüzünde zulme ve bozgunculuğa son vermek, adaleti sağlamak, hak ve hakikatin hakim olmasını sağlamak için Kur'ân'da farz kılınmıştır: *“Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”*³⁵¹ Dolayısıyla savaş çok istenilerek yapılan bir olay değildir. Fakat belli gerekçeler sebebiyle zaman zaman yapılması kaçınılmaz olabilmektedir.

Müslüman hukukçular Kur'ân ayetlerinden yola çıkarak savaşın meşru olmasının sebepleri üzerinde etraflıca durmuşlardır. Çoğunluğun görüşüne göre savaşın meşru sebebi inanmayanların Müslümanlara savaş açmaları ve tecavüzkâr olmalarıdır. Dolayısıyla Müslümanlar için meşru müdafaa yapmak, İslam davetinin güvenliğinin sağlamak kaçınılmaz olacaktır. Diğer bir görüşe göre kâfirlerin küfürleri başlı başına bir savaş sebebidir. Ancak Kur'ân ayetlerine baktığımızda bu görüşü destekleyecek bir ibarenin olmadığını görmekteyiz.

³⁴⁹ el-Bakara, 2/256; Yûnus, 10/99, el-Kehf, 18/29.

³⁵⁰ Özel, a.g.mad., VII, 531.

³⁵¹ el-Bakara, 2/216.

Kur'ân'da savaşın sebebi olarak küfrü sayanların delil olarak getirdikleri en önemli ayet, seyf ayeti olarak da bilinen 9. et-Tevbe suresinin 5. ayetidir. Bu görüşü savunanlara göre “*Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin.*” mealindeki bu ayet, Müslüman olmayanlarla savaşmayı herhangi bir tecavüze karşılık verme şartına bağlamaksızın mutlak şekilde emretmektedir. Buna göre, Müslümanlara kendileriyle savaşanlarla savaşmalarını emreden ayet³⁵², yukarıdaki ayetle neshedilmektedir. Bu görüşü savunmak mümkün değildir. Çünkü yukarıdaki seyf ayeti gayr-i müslimlerle girişilen savaş sırasında veya bunu sonuçlandırmak için takip edilecek hususları açıklamakta, savaşın niçin yapıldığını değil nasıl yapıldığını açıklamaktadır. Zaten bu ayetler savaşla ilgili ilk indirilen ayetler değildir. İlk nazil olan ayetlerde savaşın meşru sayılmasının sebebinin kafirlerin saldırı ve zulümleri olduğu açıkça belirtilmiştir.³⁵³ Dolayısıyla bu ayetin ilk nazil olan ayetleri neshettiğini söylemek mümkün değildir.

Yine savaş sebebi olarak küfrü sayanların bir diğer delil olarak kullandıkları ayet 2. el-Bakara suresinin 193. ayetidir: “*Fitne (baskı ve zulüm) tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın.*” Pek çok müfessir bu ayette yer alan “fitne” kavramını şirk olarak yorumlayıp ayetin yeryüzünde hiçbir şirk kalmayınca kadar müşriklerle savaşmayı emrettiğini söylemişlerdir.³⁵⁴ Oysaki buradaki fitne kavramı baskı ve zulüm anlamındadır.³⁵⁵ Çünkü her kafir ve müşrik, Müslümanlara karşı savaş halinde değildir. Kur'ân'ın

---

³⁵² el-Bakara, 2/190.

³⁵³ el-Hacc, 22/39-40; el-Bakara, 2/190; en-Nisâ, 4/75; et-Tevbe, 9/13.

³⁵⁴ et-Taberi, a.g.e., III, 299-300; er-Râzî, a.g.e., V, 141-144; el-Beyzâvî, a.g.e., I, 128; İbn Kesir, a.g.e., I, 526; el-Kurtûbî, a.g.e., III, 246-247.

³⁵⁵ Derveze, a.g.e., V, 196-198; Mevdûdî, a.g.e., I, 155; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, I, 335.

bazı ayetlerinde belirtildiği gibi onlardan bir kısmı barış yanlısı, bir kısmı yakın ilişki kurma yanlısı, bir kısmı da tarafsızdır.³⁵⁶

Bu açıklamalardan sonra savaşı zorunlu kılan nedenleri Kur'ân perspektifinden inceleyecek olursak şu sonuçları çıkarabiliriz.

Savaşı zorunlu kılan nedenlerin başında meşru müdafaa vardır. Mekke döneminde her türlü işkenceye maruz kalmış olan Müslümanlara, o dönemde savaş emri verilmemişti. Ancak Medine döneminde müşriklerin küfürleri savaşa dönüşünce Allah Teala Müslümanlara meşru müdafaa şeklinde yorumlanan şu ayeti göndermiştir: *“Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları sevmez.”*³⁵⁷

Yine meşru müdafaa ile birlikte müşriklerin zulümleri de savaşın meşru kılınması için bir gerekçe olarak Kur'ân'da şöyle gösterilmektedir: *“Kendileriyle savaşılanlara (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadirdir. Onlar, başka değil, sırf "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah, bir kısım insanları (kötülüklerini) diğer bir kısmı ile defedip önlemeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi. Allah, kendisine (kendi dinine) yardım edenlere muhakkak surette yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, güçlüdür, galiptir.”*³⁵⁸

Ayette de açık bir şekilde ifade edildiği üzere savaşa izin verilme sebebi zulme uğramalarıdır. Hatta ayetin devamında bu zulme örnek olarak haksız yere yurtlarından çıkarılmaları gösterilmiştir.

---

³⁵⁶ en-Nisâ, 4/90.

³⁵⁷ el-Bakara, 2/190.

³⁵⁸ el-Hacc, 22/39-40.

Savaşı zorunlu kılan nedenlerden bir diğeri de yardım amaçlı savaştır. Zayıf durumdaki azınlık Müslüman bir topluluğun, onlara zulmeden ve haklarını çiğneyen kendi gayri müslim devletlerine karşı İslam devletinden yardım istemeleri halinde, onlara yardım amacıyla savaşmak Kur'ân'ın öngördüğü savaş sebebidir: *“Size ne oldu da Allah yolunda ve "Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!" diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz!”*³⁵⁹ Ayetten anlaşılacağı üzere, zulme uğrayan gayri müslim ülkedeki Müslümanlara yardım etmek savaş için bir sebeptir. Çünkü Müslümanlar yekvücut gibidirler. Dünyanın her hangi bir yerindeki müslümanın zulme uğraması diğer bütün Müslümanları sıkıntıya sokmalıdır. Çünkü kardeşliğin gereği budur.

Bir başka savaşı meşru kılan neden de antlaşmaları bozmaktır. Bu konuda şöyle buyrulmaktadır: *“Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar, ve dininize saldırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. (Onlara karşı savaşırsanız) umulur ki küfre son verirler. (Ey müminler!) verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) müminler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır.”*³⁶⁰ Ayetlerde savaşın meşru sebebi olarak üç gerekçe öne sürülmektedir. Bunlar yapılan antlaşmayı bozmak, Hz. Peygamber'i yurdundan çıkarmak ve daha önce de belirttiğimiz gibi Müslümanlara karşı ilk önce savaş açmış olmak.

---

³⁵⁹ en-Nisâ, 4/75.

³⁶⁰ et-Tevbe, 9/12-13.

Sonuç olarak Kur'ân, savaşı son çare olarak sunmuş ve geçerli nedenler gerçekleşmeden savaşılmamasını ve savaşırken misliyle karşılık verilmesini emretmiştir.³⁶¹ Kur'ân-ı Kerim'in savaşa ilgili belirttiği bu düsturlar günümüz uluslar arası ilişkiler arenasında da geçerliliğini sürdürmektedir. Kur'ân, barış içinde yaşanan bir dünyayı hedeflemektedir. Dolayısıyla bu barışa engel olmaya çalışan her türlü zulmün, baskının, işkencenin karşısında da zorunlu bir tedbir olarak savaşı koymaktadır.

3- Askerî ve Teknolojik Donanım Hazırlama

Barış içinde yaşamak arzu edilir bir şey olmakla beraber, tarih boyunca devamlı gerçekleştiği görülmemiştir. Uzun tecrübelerden sonra sulh, dirlik ve düzenlik isteyenlerin ancak savaşa hazır olmakla bunu elde edebilecekleri anlaşılmıştır. İslam meşru müdafaa için, yeryüzünden zulmü, baskıyı kaldırmak, gerçek din ve vicdan hürriyetini sağlamak için savaşa izin vermiş, Müslümanları cihada çağırmıştır. Müslümanların vazifesi her zaman savaşa hazır olmak, fakat meşru sebep bulunmadıkça onu yapmamak, hazırlığı sulhun teminatı kılmaktır. İşte bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: *“Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.”*³⁶² Ayet özelde Hz. Peygamber döneminde bulunan siyasi olaylara ışık tutarken, genelde ise uluslar arası ilişkilerde güç-denge ilişkisine dair ipuçları vermektedir. Şöyle ki; Hz. Peygamber, döneminde

---

³⁶¹ el-Bakara, 2/194.

³⁶² el-Enfâl, 8/60.

Müslümanların pek çok düşmanı bulunmaktaydı. Ayette ifade edilen düşman, o gün için özellikle Mekke müşrikleri ve Yahudilerdir. Tabii ki günümüzde İslam'a düşmanlık besleyen bütün ülke, millet ve düşünce sistemleri bunun içine girmektedir. Ayette ifade edilen "kuvvet" terimi hakkında müfessirler pek çok yorum yapmışlardır. Ancak bu genel bir ifadedir. Yani karşı tarafı zulümden, savaştan, tecavüzdü vazgeçirecek her türlü askeri, siyasi ve sosyal güç bunun içine girebilir. Özellikle günümüzde devletlerin siyasi gücü, bünyelerinde bulunan kurumlar bunun için örnek teşkil edebilir. Mesele günümüzde Müslümanlar adına özellikle siyasi boyutta kuvvetlerini gösterebilecekleri bir kuruluş bulunmamaktadır. İKÖ, sadece sosyal ve kültürel yönden çalışmalar yapmaktadır. O yüzden Müslümanların NATO veya AB benzeri bir çatı altında birleşmeleri, buradaki kuvvet kavramına karşılık gelecektir. Yine ayette geçen "bağlanıp beslenen atlar" (رَبَّاطُ الْخَيْلِ) ifadesiyle savaş için lazım olan her türlü teçhizat kastedilmiştir. Kur'ân'ın indiği dönemde savaş için en önemli teçhizat hiç kuşkusuz atlardı. Zira zor savaş şartlarında atın gücü insan gücüne oranla çok daha fazladır. Günümüzde ise savaş teçhizatının yanında savaş öncesi teçhizatlar yani erken uyarı sistemleri, radar sistemleri ve saldırıyı önleyici füze sistemleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Çok ilginçtir ki incelediğimiz bütün tefsirlerde, teçhizatlı atlar ifadesi ile birlikte Hz. Peygamber'in savaşta atmanın önemine dair zikrettiği hadisler³⁶³ de söylenmiştir.³⁶⁴ Az önce de belirttiğimiz gibi füze ve radar sistemleri günümüzde ayrı bir önem kazanmıştır. Ayette de belirtildiği üzere tüm bu hazırlıklar caydırmak ve korkutmak içindir. Ünlü müfessir er-Râzî, buradaki korkutmanın neleri sağlayacağını maddelerle şöyle ifade etmiştir: "1) Kâfirler, İslam diyarına saldırmaya niyetlenemezler. 2) Onların korkuları şiddetli

³⁶³ Müslim, "İmâre", 167; Ebû Dâvûd, "Cihad", 23; et-Tirmizî, "Tefsir", 9.

³⁶⁴ er-Râzî, a.g.e., XV, 191; et-Taberî, a.g.e., XI, 244-246; İbn Kesir, a.g.e., IV, 80; el-Kurtûbî, a.g.e., X, 56; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 594.

olunca, çoğu kez, kendiliğinden cizye vermeyi kabul ederler. 3) Çoğu kez bu durum, onların iman etmelerine sebep olur. 4) Onlar, diğer kâfirlere yardım edemezler. 5) Bu, İslâm yurdunda ihtişam ve ziynetin artmasına sebep olur.”³⁶⁵ Dolayısıyla savaş hazırlığı yapma aynı zamanda savaşa niyetlenmeyi dahi engellemekte ve barışa ön ayak olmaktadır. Zaten bu ayetin hemen sonrasında gelen ayetlerin barış yapmayı emretmesi, üzerinde durduğumuz ayette savaş hazırlıklarının korkutma ve caydırma amaçlı olduğunu bizlere daha net ifade etmektedir.

Yine Kur’ân-ı Kerim’deki başka bir ayette savaş hazırlığı ve tedbir alma şu şekilde emredilmiştir: “*Ey iman edenler! Tedbirinizi alın; bölük bölük savaşa çıkın, yahut (gerektiğinde) topyekun savaşın.*”³⁶⁶ Bu ayette Müslümanların hem teçhizat olarak hem de psikolojik olarak düşmanlara karşı devamlı tedbirli olmalarına dair bir uyarı vardır. Ayrıca Mevdudi’nin de belirttiği gibi bu ayetler Uhud savaşından sonraki dönemde nazil olduğundan, özellikle müminlerin Uhud savaşında yapmış oldukları gevşemeye bir atıf vardır. Zira Müslümanlar Uhud savaşında, savaşı kazandıklarını zannedip ganimet toplamaya başlamışlar, böylece Müslüman ordusunda bir gevşeme söz konusu olmuş, bundan faydalanan müşrik ordusu da toplanarak Müslümanlara ağır kayıplar verdirmişlerdi.

Yine bu ayetlerde cemaatin ve sosyal ortamın, birlikte olmanın önemini belirtmek için “bölük bölük veya topyekun” (جَمِيعاً veya بَأْتٍ) ifadeleri kullanılmıştır. Dolayısıyla Müslümanlar, özellikle toplumsal olaylarda birlik içinde hareket etmeli ve zulme karşı tek vücut olmalıdırlar. Burada iki durum önem kazanmaktadır. Birincisi, birlikten kuvvet doğar anlayışıdır. İkincisi ise, insan tek başına olduğu zaman nefsinin ve şeytanın yönlendirmelerine daha kolay kapılabilmektedir. Hele

---

³⁶⁵ er-Râzî, a.g.e., XV, 192.

³⁶⁶ en-Nisâ, 4/71.

hele savaş gibi ayette de belirtildiği üzere³⁶⁷ insanın nefesine zor gelen bir durum da bu yönlendirmelere kapılma daha da kolaylaşabilir. Nitekim münafıklar Uhud savaşı öncesi bazı gerekçeler öne sürerek savaştan kaçmışlardı.

Sonuç olarak askeri ve teknolojik donanım hazırlama hem düşmanın nefesine korku salması açısından hem de düşmanların zulme ve savaşa teşebbüs etmelerini önlemesi açısından Kur'ân-ı Kerim'in bir emridir. Yine vurgulanmalıdır ki, buradaki amaç savaş arzu etme/isteme, savaş çığırkanlığı yapma değil, aksine barışın tesisini sağlamadır. Nitekim günümüzde özellikle uluslar arası bir kuruluşa (Örneğin NATO, AB gibi.) üye olan bir ülkeye bir saldırı olma ihtimali bile söz konusu değildir. Zira örneğin NATO üyesi bir ülkeye yapılan saldırı, yapılan antlaşmalara göre bütün ülkelere yapılmış kabul edilmektedir. Bu yüzden NATO'nun askeri ve siyasi gücü bu saldırıları önleme vazifesi görmektedir. İşte Müslüman ülkelerde sadece kendi menfaatleri çerçevesinden olaya bakarak tek başlarına askeri ve siyasi bir güç hazırlamaya teşebbüs etmeleri, düşman ülkeler nazarında bir hiç olarak kabul edilecektir. Bunun örneğini İsrail'e karşı yapılan bireysel çabalardan görebiliyoruz. Örneğin Mavi Marmara saldırısında İsrail'e karşı Müslüman kamuoyunda ve devletler bazında ciddi bir tepki olsaydı, böyle bir durum daha yaşanmadan önlenebilirdi. Bu yüzden Müslümanların siyasi, askeri, sosyal ve kültürel konularda bir çatı altında toplanması gerekmektedir. İKÖ'nün bunu tek başına karşılayamadığı da aşikardır.

---

³⁶⁷ el-Bakara, 2/216.

4- Savaş Esirleri ve Savaş Sonrası İlişkiler

Arapça'da “savaş tutsağı” karşılığında kullanılan esîr kelimesi, “ip vb. şeylerle sağlamca bağlamak” anlamındaki E-s-r (isâre) kökünden türemiş bir sıfattır.³⁶⁸ Esir kelimesi Kur’ân’da bir yerde tekil³⁶⁹, üç yerde çoğul olarak³⁷⁰, bir yerde de fiil kalıbıyla³⁷¹ geçmektedir. Esirlerle ilgili hükmün açıklandığı bir ayette de, “Bağı sıkıca bağlayın” ifadesiyle esir alınması hususuna işaret edilmiştir.³⁷²

Kur’ân-ı Kerim’den önceki dönemde esirler çok kötü muamelelere maruz kalıyorlar ve birçoğu işkence altında canlarını veriyorlardı. Tarihte bunun çok kötü örnekleri mevcuttur.³⁷³ Ancak Kur’ân-ı Kerim, ilgili ayetler çerçevesinde esirlerin de hakları olduğunu belirtmiş, esirliğin savaşa yeniden katılmayı engellemek için yapıldığını göstermiştir.

Yine Hz. Peygamber’in uygulamalarına baktığımızda genel uygulamanın Müslümanların aleyhine bir taarruza geçmemeleri şartıyla serbest bırakılmaları yönünde olduğunu görmekteyiz. Özellikle Hz. Peygamber’in Bedir Savaşı sonrası maddi durumu iyi olmayan esirleri on müslümana okuma-yazma öğretmesi şartıyla serbest bırakması tarihte eşine rastlanılmayan bir muamele örneğidir.

Kur’ân-ı Kerim’de esirlerle ilgili muamele örnekleri veren ayette şöyle buyrulmaktadır: “*Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.*”³⁷⁴ Ayette “onlar” diye ifade edilen kişiler, aynı surenin 5. ayetinde “iyiler/iyi kullar (الأَبْرَارَ)” ifadesiyle açıklanmıştır. Dolayısıyla her Müslüman, zor durumda olan yoksul, yetim ve esirlere kendi nefisinden feragat ederek yardım elini

³⁶⁸ el-Cevherî, a.g.e., II, 578; er-Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 21; İbn Manzur, a.g.e., IV, 19.

³⁶⁹ el-İnsân, 76/8.

³⁷⁰ el-Bakara, 2/85; el-Enfâl 8/67, 70.

³⁷¹ el-Ahzâb, 33/26.

³⁷² Muhammed, 47/4.

³⁷³ Esirlere uygulanan kötü muameleler hakkında bkz. Özel, Ahmet, “Esir”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 382-385.

³⁷⁴ el-İnsân, 76/8.

uzatmalıdır. Nitekim kimi müfessirler, bu ayeti yorumlarken kafir olmasına rağmen esire yemek yedirmede büyük sevap olduğunu söylerler.³⁷⁵

Kur'ân-ı Kerim'de esirler altı ayette zikredilmekle birlikte bunların yalnız ikisinde kendileriyle ilgili hukukî düzenlemelerden söz edilmektedir. Hüküm getiren ilk ayet Bedir Savaşı sonrasında nazil olmuştur: *“Yeryüzünde ağır basıncaya -düşmanı tamamen mağlûp edinceye- kadar hiçbir peygambere esirler alması yakışmaz. Siz geçici dünya malını arzuluyorsunuz, hâlbuki Allah -sizin için- âhireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. Allah tarafından önceden belirlenmiş bir hüküm olmasaydı aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka bir azap dokunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah bağışlayan ve merhamet edendir”*³⁷⁶. Hz. Peygamber'in Bedir Savaşından sonra ashabıyla görüşüp esirlerin fide karşılığında salıverilmesinin kararlaştırılması üzerine nazil olan bu ayetler³⁷⁷, Müslümanların düşmanla yaptıkları ilk savaşta onları iyice mağlûp edip kendilerine üstünlük sağlamak yerine maddî menfaati ön planda tutarak esir almalarını hoş karşılamamakla birlikte ganimetin bu ümmet için helâl kılındığını da hükme bağlamıştır. İbn Abbas'ın belirttiğine göre bu savaşta esir almanın hoş karşılanmaması Müslümanların o sırada zayıf durumda bulunmaları sebebiyledir.³⁷⁸

Müslümanlar daha sonra güçlenince esir alınması ve esirlerin bedelsiz veya fide karşılığında bırakılmasını düzenleyen şu ayet nazil olmuştur: *“İnkâr edenlerle -savaşta- karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları iyice yıldırıp*

---

³⁷⁵ el-Cessâs, a.g.e., V, 370-371.

³⁷⁶ el-Enfâl, 8/67-69.

³⁷⁷ el-Kurtûbî, a.g.e., X, 71; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 598-599; et-Taberî, a.g.e., XI, 275-277; el-Cessâs, a.g.e., IV, 257.

³⁷⁸ el-Kurtûbî, a.g.e., X, 74.

*sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye alarak onları salıverin.*³⁷⁹

Bunun yanında gayr-i müslimler tarafından alınan Müslüman esirler konusunda da Kur'ân'ın bazı hukuki düzenlemeler vardır. Kur'ân, devlet gelirinin bir kısmının esirlerin ve kölelerin özgürlüklerine kavuşturulmasına yardım şeklinde yorumlanan boyunlarını kurtarmaya³⁸⁰ ayırmasını açıkça ortaya koyar.³⁸¹

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerim, önceki devirlerdeki esirlere yapılan muamelelere karşın, esirlere iyi davranılması gerektiğini, bunun yanında ya karşılıksız olarak serbest bırakılması gerektiğini ya da fidye karşılığında bırakılması gerektiğini bizlere emretmektedir. Bu fidye her zaman maddi şekilde olmayabilir. Peygamberimizin on Müslümana okuma-yazma öğretme örneğinde olduğu gibi Müslümanların lehine olabilecek her türlü maddi, manevi, sosyal ve siyasi kazanç şeklinde de olabilir.

Kur'ân'ın negatif ilişki çeşidi olarak sadece savaşı seçmesi ve buna son çare olarak cevaz vermesi, uluslar arası barışın temini noktasında önemlidir. Müslüman devletlerde devamlı bu anlayışta olmalı, savaştan mümkün olduğunca uzak durmalıdırlar. Askerî ve teknolojik donanım hazırlama savaştan uzak tutma anlamında kullanılmalı, barışın temini için bir sigorta gözüyle bakılmalıdır. Eğer savaş kanılmaz ise, bunun da bazı prosedürlere göre yapılması için Müslüman devletler arasında Lahey Savaş Suçları Mahkemesi benzeri bir oluşum kurulmalı, Kur'ân ve sünnet ışığında uluslar arası yaptırımları gerçekleştirmelidir.

---

³⁷⁹ Muhammed, 47/4.

³⁸⁰ et-Tevbe, 9/60.

³⁸¹ Bu konudaki uygulama örnekleri için bkz. Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, s.267.

C- TARAFSIZLIĞA DAYALI İLİŞKİLER

İki veya daha fazla devletin arasında çıkan bir savaşta, başka bir devletin tarafsız kalma hali, aynı anda ikiden fazla bağımsız devletin var olduğu dönemlerden beri bilinen bir gerçektir.³⁸² İslam öncesi ve İslamiyetin ilk dönemlerinde tarafsızlığı ifade etmek için “i’tizal” kavramı kullanılmıştır. Her ne kadar bu kavramla beraber Mu’tezile akımı akla geliyorsa da, Kur’ân’daki tarafsızlığı ifade eden ayette bu kullanım mevcuttur. Kur’ân’da tarafsızlığı ifade eden ayet şöyledir: *“Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak (istemediklerin) den yürekleri sıkılarak size gelenler müstesna. Allah dileseydi onları başınıza belâ ederdide sizinle savaşarlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse bu durumda Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı vermemiştir. Hem sizden hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız. Bunlar her ne zaman fitneye götürülseler ona baş aşağı dalarlar (daldırılırlar). Eğer sizden uzak durmaz, sulh teklif etmez ve ellerini çekmezlerse onları yakalayın, rastladığınız yerde öldürün. İşte onlar üzerine sizin için apaçık yetki verdik.”*³⁸³ Bu ayetlerde bahis mevzu olan kâfirler Medine dışındaki münafıklardır. Bunların bir kısmı Mekke’de kalmış, hicret etmemiş ve müşriklerle işbirliği yapmışlardır; bunlar Müslümanların düşmanı oldukları ve onlara karşı savaştıkları için buldukları yerde imha edileceklerdir. Bir kısmı, Müslümanlar ile aralarında saldırmazlık antlaşması bulunan toplumlara sığınmışlar, diğer bir kısmı da hem Müslümanlarla hem de kendi toplumlarıyla savaşmak istemeyip tarafsızlığı tercih etmişler ve Müslümanlarla sulh yapmaya, iyi geçinmeye temayül

---

³⁸² Hamidullah, a.g.e., s.355.

³⁸³ en-Nisâ, 4/90-91.

göstermişlerdir. Bu son iki kısım kendi hallerine bırakılacak, onlarla savaşılmayacaktır.

Söz konusu edilen ayetlerden anlaşıldığına göre, Müslüman olmayanlar siyasi açıdan dört grup olmaktadır: I) Antlaşma yapanlar (müttefikler), II) Müslümanların müttefiklerine sığınanlar (iltica edenler), III) Tarafsızlar, IV) Düşmanlar. İlk üç grupta savaşmak yasaklanmıştır.³⁸⁴

Müfessirlere göre bu ayetler Medine münafıkları ve hicretten önce İslam'ı görünüşte kabul eden, ama Kureyş müşriklerini gizlice desteklemeye devam eden bazı Mekkeliler hakkında inmiştir.³⁸⁵ Ancak burada sözünden dönmenin, antlaşmalara riayet etmemenin ne kadar büyük hukuki ve askeri sorunları ortaya çıkaracağına dair bir vurgu vardır. O yüzden günümüzde devletler, yaptıkları antlaşmalara riayet etmeli, tarafsızlıklarını bildiriyorlarsa bunu korumalı ve gizli yollardan Müslüman devletlerin bir takım aleyhine olabilecek teşebbüslerden uzak durmalıdırlar. Müslüman devletler açısından da, yapılan antlaşmalara riayet edilip edilmediğini kontrol ve takip etmelidirler.

Görüldüğü üzere tarafsızlık halini anlatan ayet-i kerimede de barış halinin korunması, sulhun esas olduğu, savaşın ise belli şartlara bağlı arızî bir durum olduğu bildirilmektedir. Nitekim ayetin sonunda Allah'ın Müslümanlara bu konuda apaçık bir yetki verdiği (سَلْطَانًا مُّبِينًا) vurgulanmaktadır. Ayetin bu kısmına dikkat çeken M. Esed buradaki yetki kavramının yalnızca savunma amacıyla savaşa izin veren buyruğun açık bir teyidi olduğunu belirtmiştir.³⁸⁶

---

³⁸⁴ Durmuş, a.g.e., s.167.

³⁸⁵ el-Kurtubî, a.g.e., VI, 512; el-Cessâs, a.g.e., II, 309.

³⁸⁶ Esed, a.g.e., I, 159.

III- KUR'ÂN'IN DÜNYA DENGELERİNDE MÜSLÜMANLARA BİÇTİĞİ ROL VE ESAS ALINMASI GEREKEN İLKELER

Kur'ân'ın dünya dengelerinde Müslümanlara biçtiği rol, elbette ki barış eksenslidir. Ancak bu rolün, fiiliyata dönüşebilmesi toplumun yanında, devlet merkezli bir gücün de bu ilkelerin gerçekleştirilmesi için ön ayak olması ve belli bir sistem içerisinde yapılması gerekir. Bu yüzden Kur'ân ayetlerinden çıkarmaya çalıştığımız bu ilkeleri iki ana gruba ayırdık. Şimdi bunları aktarmaya gayret edeceğiz.

A- DEVLET OLARAK YAPILMASI GEREKENLER

1- Uluslar arası Barışı Sağlamak/Korumak

İslam dininin her yönüyle barışı savunan bir din olduğunu tezimizin değişik bölümlerinde zikretmiştik. “İslam” dininin kelime olarak da “barış”ı ifade ettiğini ve Kur'ân'da karı-koca arasındaki barıştan tutun da³⁸⁷, savaş durumundaki iki Müslüman toplum arasındaki barışa³⁸⁸ ve hatta uluslar arası barışa kadar³⁸⁹, sulhun ve salahın her yönünün ayrıntısıyla işlendiğini hatırlatmakta fayda var. Konuyu buradan ele alırsak şu sonuçlar karşımıza çıkmaktadır.

Yaratılış gereği sosyal bir varlık olan insan, düşüncesi, hayata bakışı ve inancı açısından farklı yaratılışlara ve eğilimlere sahip olabilir. İnsanların ırkları, renkleri, inançları ve içinde yaşadıkları sınırlar ne olursa olsun, onlar, kendi grupları dışındakilerle sosyal ilişkilere girmek durumundadır. İşte bu nedenlerden dolayı insanların birbirlerine kötülük etmeden, zarar vermeden, kendi temel haklarını ve meşru menfaatlerini koruyarak birlikte barış içinde yaşamaları gerekmektedir.

³⁸⁷ en-Nisâ, 4/35.

³⁸⁸ el-Hucurât, 49/9.

³⁸⁹ el-Bakara, 2/224; el-Enfâl, 8/1; el-Hucurât, 49/10.

Özellikle de karşı tarafın barış çağrılarına Müslüman toplum veya kişi kulak tikayamaz. Nitekim bu konuda Kur'ân, özelde Hz. Peygamber'e hitaben ancak genel anlatımla biz Müslümanlara barışa yanaşmaları gerektiğini emretmektedir.³⁹⁰

Yine bunun en güzel örneğini Hz. Peygamber'in Medine'de tesis ettiği Medine Şehir Devletinde görmekteyiz. Hz. Muhammed (s.a.v.), Medine'de çeşitli inanç ve dinlere mensup olan insanları bir arada tutmak için bir yandan Müslümanlar arasında kardeşlik tesis ederken, diğer yandan Müslüman olmayanlarla antlaşmalar yapmıştır. Allah Resulü, insanların birliğini bozan, onları bölen illetlerin tümünü etkisiz hale getirerek İslam ve toplum birliğini kurmuştur. Toplumun güvenini temin eden siyasi ve içtimai antlaşmalarla temel hak ve hürriyetleri garanti altına almış, toplum ve şehir emniyetini, can ve mal güvenliğini sağlamıştır. Hemen belirtelim ki Peygamber (as)'in hayatında şirk değerleriyle uzlaşma diye bir olaya rastlanmaz. O'nun farklı din ve düşünceye sahip olan diğer insanlarla antlaşarak bir arada yaşaması söz konusudur. Bunun için, Medine Antlaşması (vesikası) bir uzlaşma değil, bir antlaşmadır. Görüldüğü gibi Kur'ân ve Sünnet, insanlara doğru yaşayışın yolunu göstermekte ve gündelik hayat için gerekli olan İslami pratikleri vermektedir.³⁹¹

Kur'ân'ın hiçbir ayetinde şiddeti meşru gösteren veya teşvik eden bir mesaj göremeyiz. Buradaki asıl vurgu düşmanın durumuna uygun şekilde karşı koyarak, her türlü özgürlüğü ve adaleti ayakta tutmaktır. Yoksa Kur'ân'ın dinlere, inançlara karşı herhangi bir düşmanca mesajı söz konusu bile olamaz. Buna örnek olarak 5. el-Mâide suresinin 82. Ayeti gösterilebilir. Ayete göre müminlere sevgi bakımından en yakın Hıristiyanlar gösterilmektedir. Dolayısıyla Kur'ân, dostluk bağları içerisinde

---

³⁹⁰ el-Enfâl, 8/61-62.

³⁹¹ Yıldız, Fahrettin, Kur'an Aydınlığında Hayatı Doğru Yaşamak, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s.286-289.

inancı değil Müslümanlara ve onların dinine olan tavır alışısı esas almaktadır. Şayet inanca dayalı bir ayırım yapılsaydı, Hıristiyanların da diğerlerinden ayırt edilmemesi gerekirdi.

Sonuç olarak Kur'ân'ın barışla ilgili prensiplerini şu şekilde maddeleştirebiliriz.

1-) Barış esastır, asıl amaçtır ve daima hayırlıdır.³⁹²

2-) İnanç ve düşünce özgürlüğü dokunulmazdır.³⁹³

3-) Barış teklif edenlerle ve barış yaptıktan sonra taahhütlerini yerine getirenlerle savaşılmaz.³⁹⁴

4-) Savaş, saldıranlara karşı savunmak için açılır ve savaş hali dışında insanlar öldürülmez.³⁹⁵

5- Savaşı durduranlarla ve tecavüzden vazgeçenlerle savaşılmaz.³⁹⁶

6- Sulh dönemlerinde şiddetin her çeşidi yasaktır. Hatta savaşta dahi, aşırılıklardan kaçınılması istenmiştir.³⁹⁷

7- Savaş zorunlu durumlarda yapılır.³⁹⁸

8- Sulh zamanlarında, düşmanlarla en güzel yollarla mücadele edilmesi gerekir.³⁹⁹

2- Müslümanlar Arası İttifak (İttihâd-ı İslam)

Kur'ân'da Müslümanlar arası ittifak müteaddit defalar vurgulanmıştır. Bu vurgularda temel nokta "*Müminler ancak kardeşirler*"⁴⁰⁰ ayetine dayanmaktadır.

³⁹² el-Bakara, 2/208; el-Enfal, 8/61-62; Fussilet, 41/34; el-Mümtehine,60/7.

³⁹³ el-Bakara, 2/256; el-Kehf, 18/29; el-Kâfirûn, 109/5; et-Tegâbun,64/2.

³⁹⁴ el-Enfâl, 8/61,62; et-Tevbe,9/9.

³⁹⁵ el-Bakara, 2/190.

³⁹⁶ el-Bakara, 2/191.

³⁹⁷ el-Bakara, 2/192.

³⁹⁸ et-Tevbe, 9/6, 36; en-Nisâ, 4/90.

³⁹⁹ en-Nahl, 16/125.

Zira buradaki uhuvvet kavramı, içinde nesep kardeşliğini değil din kardeşliğini barındıran ve mayası sevgi ve hoşgörü olan bir kavramdır. Dolayısıyla Müslümanların barış ve kardeşlikten başka bir ilişki çeşidi olamaz. Barışın ve kardeşliğin uygulanması da ancak bir İslam Birliği ile mümkün gözükmektedir.

Yirminci yüzyıl Hıristiyan ve Yahudi bütün milletlerin birleştikleri, ittifak ettikleri, Müslüman milletlerin de parçalanıp, bölündüğü bir yüzyıl olmuştur. Avrupalı milletler kendi aralarında "100 Yıl Savaşları", "30 Yıl Savaşları", "10 Yıl Savaşları" denilen savaşları yapmışlardır. Keza 20. yüzyılda milyonlarca insanın ölümüne sebep olan iki dünya savaşı, yine Avrupa devletleri arasında olmuştur. Birbiriyle bu savaşları yapan Avrupa devletleri, geçmişteki düşmanlıkları unutup birbiriyle ittifak ederek "Avrupa Birliği"ni oluşturmuşlardır. Batılı ülkeler siyasi ve askeri alanda BM ve NATO'yu (Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı) da kurmuşlardır. Bunlara ek olarak Amerika'dan bahsederken, "Amerika Birleşik Devletleri", İngiltere'den bahsederken de "Birleşik Krallık" denilmesi, ilginç bir tesadüf eseri değil, bu felsefenin bir ürünüdür. Nitekim Kur'ân'da bu durumu ifade eden şu ayet bulunmaktadır: *"Kâfir olanlar da birbirlerinin yardımcılarıdır. Eğer siz onu (Allah'ın emirlerini) yerine getirmezseniz yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur."*⁴⁰¹

Yahudiler de, yüzyıllarca dünyada dağınık bir şekilde yaşarken, 20. yüzyılda Siyonizm düşüncesiyle bir araya gelmişlerdir. Dünyadaki nüfusları 20 milyon olduğu halde, siyasi ve ekonomik alanda büyük bir güç haline gelmişlerdir. Müslümanlara gelince, Müslümanları birleştirecek pek çok ortak özellik olmasına rağmen, Avrupa emperyalizmi ve baskıcı rejimler yüzünden İslâm Birliği gerçekleştirilememiştir.

---

⁴⁰⁰ el-Hucurât, 49/10.

⁴⁰¹ el-Enfâl, 8/73.

Buna örnek olarak Kur'ân'da birlik olmadıkları takdirde, güçlerinin azalacağı Müslümanlara şöyle haber verilmiştir: *“Allah ve Resûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”*⁴⁰² Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) de konuyu destekler mahiyette şöyle buyurmuştur: *“Bir müminin mümine karşı durumu, (taş ve tuğlaları) birbirine sımsıkı kenetlenmiş bir bina gibidir.”*⁴⁰³

Yine Kur'ân-ı Kerim'de ayrılığa düşenlerin ve müttefik olamayanların durumu şu şekilde ifade edilmektedir: *“Siz kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, parçalanıp ayrılan ve ayrılığa düşenler gibi olmayın! İşte onlar için büyük bir azap vardır.”*⁴⁰⁴

Sonuç olarak Müslümanlar, günümüz uluslar arası ilişkiler dünyasının tamamen menfaatlere dayandığı bir ortamda, Kur'ânî bakış açısından bir toplum yapısı hedefliyorlarsa İttihad-ı İslam'ı gerçekleştirmek durumundadırlar.

3- Müslümanlar Arası Şûrâ Oluşturmak (Yüksek İslam Adalet Divanı)

Müslümanların şûrâ oluşturmasının gerekliliğini ve Kur'ân'ın şûrâya ve istişareye verdiği önemli tezimizin ikinci bölümünün birinci kısmında belirtmiştik. Bu bölümde belirtmek istediğimiz ise Şûra müessesesinin ve istişare geleneğinin özellikle devlet bazında nasıl gerçekleştirileceğini anlatmaktır.

Kur'ân-ı Kerim'de Müslümanların sıfatlarından biri olarak danışmanın vurgulandığını görmekteyiz.⁴⁰⁵ Yine başka bir ayette Müslümanlar arasında bir mücadele olursa, bu durumda da adaletli davranma açısından danışma meclisinin

---

⁴⁰² el-Enfâl, 8/46.

⁴⁰³ el-Buhârî, Salât, 88; Müslim, Birr, 65.

⁴⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/105.

⁴⁰⁵ eş-Şûrâ, 42/38.

uygulamaya konulmasının ve bu mücadelenin sonlandırılmasının Müslümanların kardeşliğinin bir göstergesi olduğu kesin bir dille vurgulanmaktadır.⁴⁰⁶ Bu ayetlerden de anlaşıldığı üzere danışma ve şûrâ Müslümanların dünyevî bütün işlerinde uygulanması gereken bir zorunluluktur. Ancak uygulanması bakımından günümüz Müslümanlarının bu emri çok ciddiye almadıkları görülmektedir. Zira tezimizde de anlatmaya gayret ettiğimiz gibi Müslümanlar arası şûra oluşturma çalışmaları özellikle Osmanlı devletinin dağılmasıyla rafa kalkmış, diğer devletlerin kışkırtmalarıyla sadece asabiyet bazında yerel ve kısır menfaatlerin temininden öteye geçememiştir. Bu amaçla kurulan İslam İşbirliği Teşkilatı (eski adı İslam Konferansı Teşkilatı) çok varlık gösterememiş ve rutin toplantıların, imzalanan anlaşma metinlerinin dışında herhangi bir yaptırım gücüne sahip olamamıştır. Hâlbuki Batılı devletlerin kurmuş olduğu teşkilatlar ve kurumlar, kendi istedikleri takdirde dünya çapında çok ciddi reaksiyonlar göstermekte ve uygulama boyutunda başarılı olabilmektedir. Acaba Müslümanların bunu başaramamasının nedeni nedir?

Bize göre bunun sebebi Müslümanların, kardeşlik anlayışının bölgesel, yerel ve nesebe dayalı bir kardeşlik bağı olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir sebep de Müslümanların içinde bulunduğu mezhepsel veya siyasal ayrılıkların zenginlik olarak değerlendirilmemesi, aksine ayrıştırıcı unsur olarak görülmesidir. Bunun en yakın örneğini halen devam etmekte olan Suriye'nin içinde bulunduğu iç savaşta görmekteyiz. İslam İşbirliği Teşkilatı bu noktada devreye girmemekte ve akan kanı durdurmak için gayret sarf etmemektedir. Hâlbuki İslam İşbirliği Teşkilatının “İslam Konferansı Örgütü Şartı”yla imzalanan ve ülkemizin üye olduğu ilgili antlaşmanın 5. Maddesine göre böylesi durumlarda “Uluslar arası İslami Adalet Divanı” kurulmalı

---

⁴⁰⁶ el-Hucurât, 49/9-10.

ve adalet kavramı çerçevesinde Müslümanları birleştirici bir rol oynamalıdır. 15 Haziran 2012'de Resmi Gazete'de yayınlanan bu antlaşmaya göre kurulacak olan bu adalet divanı İslam İşbirliği Teşkilatının organlarından biridir. Ne acıdır ki antlaşma metnini incelediğimizde teşkilata üye olan 57 ülkeden bugüne kadar sadece 17 tanesinin antlaşma metnini imzaladığı görülmektedir. Dolayısıyla Müslümanlar Kur'ânî bir bakış açısıyla meseleye yaklaşmadıkları için, konuya gereken önemi vermemişlerdir.

Sonuç olarak İslam, evrensel bir dindir. Müslümanlarda bütün dünyevi ilişkilerinde bu evrensel özelliği göz önünde bulundurmalı, özellikle kendi aralarındaki ilişkilerinde evrensel bazda yaptırımda bulunacak kurum ve kuruluşlar kurarak Kur'ânî değerleri yüceltmelilerdir. İslam'ın bu evrensel olma özelliği Kur'ân'ın da verdiği çarpıcı örnekle kökü yerde sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir.⁴⁰⁷ Müfessirlerin açıklamalarına göre ayette geçen güzel söz (كَلِمَةً طَيِّبَةً) kelime-i şahadet yani İslam'dır. Dolayısıyla İslam ağacı, insanlık tarihinin her döneminde insanlar kabul etsin veya etmesin kökleri sabit ve sağlam, dalları göklere yükselmiş olarak sarsılmadan ayakta kalmıştır. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra kıyamete kadar ki süre içinde de zaman zaman kuruyor gibi görünse de İslam aynı özelliğini devam ettirerek peygamberlerin varisleri olan âlimler tarafından Allah'ın izniyle canlandırılarak meyvesini vermiş ve sonuna kadar da verecektir. Çünkü meyve verme kabiliyetine her zaman sahiptir.⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁷ İbrahim, 14/24-25.

⁴⁰⁸ Şengül, İdris, "Kur'ânî Çerçeve de İslam'ın Evrensellik Boyutu", *Diyanet İlmi Dergi*, Nisan-Mayıs-Haziran, 1994, cilt: 30, sayı: 2, s.47.

4- Adalet, Eşitlik ve Yardımlaşmayı Sağlamak

Kur'ân'ın dünya dengelerinde Müslümanların yapmalarını istediği ve kendilerine rol olarak biçtiği ilkelere biri de adalet ve eşitliği sağlamak, bunu yaparken de yardımlaşmayı unutmamaktır.

Kur'ân'ın dünya dengelerinde oluşturmaya çalıştığı toplum modeli, bütün vatandaşların birbiriyle eşit olduğu, adaletin kişiye göre değil olaylara göre gerçekleştiği ve eşitliğin sağlanabilmesi için özellikle maddi anlamda yardımlaşmanın var olduğu modeldir. Ancak günümüz İslam dünyasına baktığımızda özellikle maddi anlamda bir adalet ve eşitlikten söz edilemez. Yerel çapta ve sivil toplum örgütleri bazında bazı yardımlaşma örnekleri varsa da, bunun devlet eliyle yapılmadığına şahit olmaktadır. Örneğin Sudan'da, Somali'de ve Pakistan'da yaşayan bir Müslüman ile, Katar'da, Suudi Arabistan'da, Dubai'de yaşayan bir müslümanın maddi, sosyal, siyasi hiçbir eşitliği bulunmamaktadır. Bu eşitlik bulunmadığı gibi bunu gerçekleştirecek hiçbir çaba da sergilenmemektedir. Dolayısıyla İslam dünyasında bir adalet ve eşitlikten söz edilemez. Hâlbuki İslam dünyası şimdikinden daha fazla hiçbir zaman yardımlaşmaya, eşitliğe ve adalete bu kadar çok muhtaç olmamıştır. Bu konuda Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: *“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği (ihsanı), akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”*⁴⁰⁹ Dolayısıyla dünya dengelerinde Müslümanlar gerek kendi aralarında gerekse evrensel çapta, adaleti, iyiliği ve yardım etmeyi en temel amaç kabul etmeli ve bütün dengeleri bu kavramlar üzerine kurmalılardır.

---

⁴⁰⁹ en-Nahl, 16/90.

5- Uluslar arası Yükümlülükleri Yerine Getirmek/Ahde Vefa

Kur'ân-ı Kerim, insanın, hem Allah'a hem de diğer insanlara olan sorumluluklarını yerine getirmesini ister. İnsanlara karşı sorumlulukları yerine getirenlere de salih amel kapsamında bunun karşılığının verileceğini belirtir. Dolayısıyla Kur'ân yükümlülükleri yerine getirenleri hem bu dünyada mutlu ve huzurlu olma bakımından ödüllendirmekte hem de ahirette salih amelin karşılığı olan sevap kavramıyla konuyu iki yönlü görmektedir.

Ahde Vefa ilkesi, modern uluslararası ilişkilerin en temel kavramlarından. Kur'ân, Müslüman topluluklarla diğer topluluklar arasındaki siyasî ilişkileri tanzim hususunda antlaşmaları meşru ve genel bir esas olarak telakki etmiştir.⁴¹⁰ Antlaşmalar Hukukunun en temel kurallarından olan Ahde Vefa ilkesi, Kur'ân'da birçok yerde zikredilir.⁴¹¹ Kur'ân-ı Kerîm açısından da uluslararası ilişkilerin barış içinde devamını teminde uyulması gereken en önemli ilke, "ahde vefa" ilkesidir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre, ahid konusunda, uluslararası ilişkilerde takip edilmesi gereken yöntem, muhataplara göre üçe ayrılır: Müslümanlar, sözleşmeliler ve antlaşma yapılmayanlar. Müslümanlar tek bir ümmettir. Aralarında ırk, renk ve coğrafya farkı gözetilmeden tam bir kardeşlik ve dostluk hâkim olmalıdır. Sözleşmelilerle olan ilişkiler, sözleşmedeki şartlara uygun olarak cereyan etmelidir. Antlaşma yapılmayanlara karşı izlenecek tutum ise, karşı taraftan bir düşmanca tutum görülmedikçe dostluk üzere cereyan etmelidir. Hiçbir sebep yokken onlara karşı saldırıda bulunmak, Kur'ân-ı Kerîm ilkelerine uymayacağı için doğru değildir. Verdiği sözü yerine getirmek, Müslümanın şahsen görevi olduğu gibi, uluslar arası

⁴¹⁰ Yaman, Ahmet, *İslam Hukukunda Uluslar arası İlişkiler*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998, s.151-156.

⁴¹¹ Bkz: Âl-i İmrân,3/76; el-Enfâl 8/59; et-Tevbe,9/4,8; en-Nahl,16/91-92; el-İsrâ,17/34.

ilişkilerde de sözleşmelere riâyet etmek bir devletin devlet olabilme şartının gereğidir.⁴¹²

Yine Kur'ân'da yapılan antlaşmalara uymak ve antlaşmaları süreleri bitinceye kadar tamamlamak kesin bir dille emredilmiştir.⁴¹³ Ayette antlaşmaya uymamak ancak karşı tarafın antlaşmayı ihlal etmesi ya da antlaşmanın aleyhine çalışması olarak kısıtlandırılmıştır. Ayrıca ayette yapılan antlaşmanın müşriklerle olması, ayetin uluslar arası ilişkiler yönünün de olduğunu göstermektedir. Kur'ân'ın ahde vefa ilkesine bu kadar önem vermesinin sebebi, uluslar arası ilişkilerin sağlıklı yürüebilmesi için iki önemli husus olan adalet ve sözünü tutmak terimlerini vurgulamaktır. Ancak bunun devlet eliyle yapılması, uluslar arası çapta duyurulması ve kişisel çıkarlardan uzak tutulması gerekmektedir. Burada barışın temini de söz konusudur. Zira karşılıklı güvenin bulunmadığı bir dünyada barış içinde yaşamak mümkün değildir.

Aslında Kur'ân ahde vefa kavramını sadece uluslar arası ilişkilerde değil hayatın her alanında uyulması gereken bir ilke olarak kabul etmiştir. Bu konuda Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: “*Ey iman edenler, antlaşmalarınıza sadık kalın...*”.⁴¹⁴ Ayette geçen “antlaşmalara sadık kalma” ifadesi hayatın her alanını içine alan bir kavram olarak değerlendirilmiştir.

Özetle, Kur'ân, ahdi korumak için sulh masasına oturur. Müslümanlar, karşı tarafın ihanet edeceğinden korkarsa, mevcut antlaşmayı bozduğunu karşı tarafa açıkça ilan eder. Müslümanlar asla ihanet etmemeli, hile yapmamalı, dolaplar

---

⁴¹² Durmuş, Zülfikar, “Kur'ân'a Göre İnsanın İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Temel Ahlâkî İlke: Ahde Vefâ”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2002, cilt: II, sayı: 3, s.85.

⁴¹³ et-Tevbe, 9/4.

⁴¹⁴ el-Mâide, 5/1.

çevirmemeli, aldatma yollarına başvurmamalıdır. Bu ilkesiyle Kur'ân, insanlığı doğruluk, emniyet ve güvenin en üstüne çıkarmış olmaktadır.⁴¹⁵

Her konuda olduğu gibi, ahde vefada da tüm insanlık için prototip olan İslâm Peygamberi'nin şu hareketi her türlü takdirin üstünde olsa gerektir: Hudeybiye Barış Antlaşması'ndaki şartlardan biri de, Mekke'den Medine'ye gidecek Müslümanların talep edilmesi halinde Mekkelilere geri verilmesiydi. Anlaşma yapıldıktan sonra, Ebû Cendel, Mekke'de hapsedildiği zindandan kaçmış ve zincirli bir vaziyette Medine'ye ulaşmıştı. Onu bu halde gören Müslümanlar üzüntüden sarsılmıştı. Ancak Rahmet Peygamber'i şöyle dedi: *“Ey Ebû Cendel! Sabret. Ahdimizden dönemeyiz. Allah sana yakında bir yol açacaktır”*. Bunun üzerine Ebû Cendel Mekke'ye geri gönderilmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda olay Müslümanların lehine sonuçlanmış ve Kureyş, İslâmiyet'i kabul ederek Medine'ye sığınan Mekkeliler'in geri verilmesi şartının kaldırılmasını istemiştir.

Kısacası, verilen sözde durmak, Allah'ın kesin emridir. Fakat karşı tarafın yapılan anlaşmayı bozduğu nesnel olarak fark edilince Müslümanların da gafil avlanmamaları için anlaşmayı bozup tedbir almaları gerekir. Bu âyetler, Kur'ân'ın uluslararası ilişkilerde temel belirleyici ilkelerindedir. Akdedilen barışı ilk fesh edenler Müslümanlar ol(a)mazlar ve olmamalıdır da. Fakat anlaşmayı bozanlara misliyle cevap verilir. Yani, Kur'ân-ı Kerîm'in bu ilkesiyle, mevcut anlaşmaya güvenerek emniyet içinde yaşayan toplumlara zalimce ve adi baskınlar tertiplenemez. Şu hususun altını çizmek gerekir: Beşeriyet böyle yüce bir ideale ve ilkeye sahip değilken, Kur'ân-ı Kerîm'in bu ve benzeri ilkeleri M.VII. yüzyılda

---

⁴¹⁵ Durmuş, a.g.e., s.88.

getirmiş olması onun insanî ilişkilere ne kadar önem atfettiğinin açık göstergesidir.⁴¹⁶

6- İlme ve Bilime Teşvik Etmek

İlk insan Hz. Âdem (a.s.)'den beri din ve ilim/bilim iç içe olmuş, gelen bütün peygamberler ilme teşvik etmiş, gönderilen bütün dinlerde ilme ve bilime teşvik yer almıştır. Yine Hz. Âdem'e bütün isimlerin öğretilmesinin (ta'lîm) Kur'ân'da zikredilmesi⁴¹⁷, yani ilim öğretmenin meleklerden üstünlük sebebi olarak ifade edilmesi buna örnek olarak gösterilmektedir. Yine Kur'ân'ın ilk emrinin okuma, bilme ve öğrenme vurgularını içermesi⁴¹⁸ Kur'ân'ın bu konuya verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir.

Aklı kullanmayı teşvik eden Kur'ân, aklın ve bilginin sistemli kullanıldığı bilimi de teşvik eder. Bilimin insanlar arasındaki üstünlük ve ilerilik vasıflarından biri olduğuna dikkat çeker: *“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”*⁴¹⁹ Başka bir üstünlük aracı olan, Allah'tan gerektiği gibi sakınmak (takva) konusunda da şöyle der: *“Allah'ın kulları arasında O'ndan en çok bilginler korkar.”*⁴²⁰

Bunların yanında Kur'ân'ın çok çeşitli yerlerinde geçen *“aklınızı kullanmıyor musunuz?”*⁴²¹, *“hiç düşünmez misiniz?”*⁴²², *hiç düşünmüyor musunuz?”*⁴²³, *“akıllarını kullanmıyorlar mı?”*⁴²⁴, *“eğer bilmiyorsanız bilenlere sorunuz”*⁴²⁵ tarzındaki ifadeler akli kullanmaya ve bilime verilen değeri göstermektedir.

---

⁴¹⁶ Durmuş, a.g.e., s.90.

⁴¹⁷ el-Bakara, 2/31.

⁴¹⁸ el-Alak, 96/1-5.

⁴¹⁹ ez-Zümer, 39/12.

⁴²⁰ Fâtır, 35/28.

⁴²¹ el-Bakara, 2/44.

⁴²² Âl-i İmrân, 3/65.

⁴²³ es-Saffât, 37/154-155.

⁴²⁴ Yâsin, 36/68.

⁴²⁵ en-Nahl, 16/43.

Yine Kur'ân'da bazı bilimsel gerçeklerin kullanılarak, bir nevi insanların bilime ve ilme teşvik edildiğini görmekteyiz. Örneğin ozon tabakasının ve atmosferin varlığı⁴²⁶, dünyanın dönmesi⁴²⁷, parmak izlerinin varlığı⁴²⁸, evrenin genişlemesi⁴²⁹, yağmurun oluşumu⁴³⁰ gibi bilimsel gerçeklerin varlığının özellikle fen bilimlerine ilgiyi arttırdığı açıkça gözlemlenmiştir.

Kur'ân'daki bilime ve ilme teşviki ayetlerle ifade ettikten sonra uygulama boyutunun tarihsel gelişimine de göz atmakta fayda vardır. Nitekim bu ayetlerin teşviki ve Hz. Peygamber'in rehberliğinde Suffa Okulunda başlayan ilmi çalışma Osmanlı'nın son dönemine kadar devam etmiş ve dünyada eşi, benzeri bulunmayan bir ilim/bilim medeniyetinin oluşmasına vesile olmuştur. Özellikle Abbasiler döneminde başlayan tercüme faaliyetleriyle beraber, Bağdat, Endülüs, Şam, İskenderiye gibi bilim merkezlerinde tıptan farmakolojiye, astronomiden kimyaya kadar bugünkü modern bilimsel teorilerin doğuşu sağlanmış, Osmanlı devletiyle beraber bu bilimsel güç, siyasi ve askeri güç ile birleşmiştir. Sonucunda da Müslümanların altın çağları yaşanmıştır.

Günümüze geldiğimizde ise Müslümanların bu devraldıkları zengin mirası koruyamadıklarını görmekteyiz. Zira Müslümanlar, günümüzde yaptıkları nesebe dayalı politikalar, çıkarıcı liderlerin gündelik menfaatlerine dayanan denge siyasetleri ve Kur'ân'ın gerçek mesajlarından uzaklaşılması sebebiyle ilmi/bilimsel üstünlük kaybedilmiş, bunun sonucunda da siyasi üstünlük ve dünyadaki güç-denge ilişkisi Müslümanların aleyhine olacak şekilde bozulmuştur. Dolayısıyla Müslüman devletler, güç-denge siyasetinde kendilerini eski konumlarına taşımak istiyorlarsa, ilk

---

⁴²⁶ el-Enbiyâ, 21/32.

⁴²⁷ en-Neml, 27/88.

⁴²⁸ el-Kıyâmet, 75/4.

⁴²⁹ ez-Zâriyât, 51/47.

⁴³⁰ en-Nûr, 24/43.

yapacakları işlerden biri de sistematik ve devlet mantığıyla bilimsel faaliyetleri desteklemek olmalıdır. Günümüzde Batı dünyasının siyasi ve askeri bakımdan üstün oluşu, elbette ki ilmi/bilimsel faaliyetlere verdiği önemle doğru orantılıdır. Sadece Amerika Birleşik Devletlerinde 5758 üniversitenin oluşu, buna karşılık İslam İşbirliği Teşkilatına mensup 57 ülkede toplam 500 civarında üniversitenin oluşu buna bir örnek teşkil edebilir. Bundan dolayıdır ki, Müslümanlar Kur’ân’daki ilme/bilime teşvik eden yukarıdaki ayetleri göz önüne alarak, dünya dengelerinde kendilerine bir yer bulmak ve siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal bakımdan Batı dünyasının güdümünden çıkmak istiyorsa, sadece kişisel bazda değil, devlet bazında hatta ümmet bazında ilme/bilime, eğitime önem vermelidirler.

7- Ayırt Edici Politikalardan Uzak Durmak

Bugünkü uluslar arası ilişkiler dünyasına baktığımızda çatışmaların, savaşların ve husumetlerin büyük ölçüde ırkçılık ve milliyetçilik ekseninde olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla ülkelerin ayırt edici politikalar izlemeleri, dünya barışına zarar vermektedir. Nitekim Yüce Kitabımız Kur’ân-ı Kerim de bu gerçeği ifade etmek üzere insanların farklı ırklardan ve milletlerden yaratılmasının sebep-i hikmetini belirtmek için şu şekilde buyurmaktadır: *“Ey insanlar! Muhakkak ki biz, sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve sizi millet millet, kabile kabile yaptık ki, tanışıp kaynaşasınız. Allah katında en şerefliiniz Ondan en çok korkanızdır.”*⁴³¹ Bu ayetten de açık bir şekilde anlaşıldığına göre farklı millet ve ırkların yaratılma sebebi, insanın diğer milletlerle barış ve huzur ortamında yaşayıp kaynaşmasıdır. Ayette ifade edilen diğer bir önemli husus da, üstünlüğün ırkta, soyda veya millette

---

⁴³¹ el-Hucurât, 49/13.

değil de takvada yani Allah'tan gereği gibi sakınıp bu konuda bilinçli olmakta olduğudur.

Yine Kur'an'da bu konuyu destekler mahiyette “millet” (مِلَّةٌ) kelimesinin “din” kavramı yerine kullanıldığını görmekteyiz.⁴³² Bu ayetlerde kalıplaşmış bir ifade haline gelen “millet-i İbrahim” (مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ) ifadesi, “İbrahim (a.s.)’in dini” olarak anlaşılmıştır. Dolayısıyla Kur'an, bütünleştirici unsur olarak milleti değil, dini esas almaktadır. Bunun başka bir örneğini 11. Sure olan Hûd suresindeki Hz. Nuh (a.s.) ile oğlunun anlatıldığı pasajda görmekteyiz. Nuh (as.) tufan hâdisesinde, “*Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da benim ailemdendir. (benim ehlimdendir)*”⁴³³ dediğinde, İlahî cevap şöyle gelir: “*Ey Nuh! O asla senin aileden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir. O halde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme! Ben sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim.*”⁴³⁴ Demek ki; insanın, inanmayan, isyan eden oğlu onun ehli sayılmamaktadır. Öyle ise inanmayan ırkdaşı da onun dostu, kardeşi olamaz. Bu hakikati hiçbir teville imkân vermeyecek kadar net biçimde ortaya koyan bir Allah kelâmı da şöyledir: “*Ey iman edenler, babalarınızı ve kardeşlerinizi eğer küfrü imana tercih etmişlerse dost edinmeyin! Sizden kim onları dost edinirse işte onlar, zalimlerin ta kendisidir.*”⁴³⁵ Görüldüğü üzere, kendi soyunu ön plana çıkarmak, kabilecilik ve asabiyetçilik yapmak yukarıdaki ilk ayette cahillik (أَنْ تَكُونَ) , ikinci ayette ise zalimlik (فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ) olarak adlandırılmıştır.

İnsanların farklı milletler, ırklar ve renklerde yaratılmasının hikmeti başka bir ayette şöyle ifade edilmektedir: “*O'nun delillerinden biri de, gökleri ve yeri*

⁴³² Bkz. el-Bakara, 2/130, 135; Âl-i İmrân, 3/95; en-Nisâ, 4/125.

⁴³³ Hûd, 11/45.

⁴³⁴ Hûd, 11/46.

⁴³⁵ et-Tevbe, 9/23.

yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır."⁴³⁶ Dolayısıyla Kur'ân, bu açık ifadeleriyle ırkların ve milletlerin var edilmesindeki hikmetin ırkçılık ve milliyetçilik yapmak değil, aksine bunlardan alınacak dersler çıkarıp, Allah'ın ayetlerinden bu yaratılış örneklerindeki inceliği kavramak ve tüm asabiyyete, nesebe bağı Cahiliye adetlerinden kurtulmaktır. Nitekim Sevgili Peygamberimiz (s.a.v.), hayatı boyunca cahiliye adetleriyle mücadele etmiş, bunların en tehlikelerinden olan kabilecilik anlayışını yıkmak için elinden gelen gayreti göstermiştir. Hayatının son döneminde de devamlı bu konuya vurgu yapması ve özellikle Veda Hutbesinde bize verdiği mesajlar çok önemlidir. Özellikle tüm insanların atasının Hz. Âdem (a.s.) olduğunu belirtmesinde, bütün insanların topraktan yaratıldığını vurgulamasında, Arabın arap olmayana, arap olmayanın da arap olana üstünlüğünün olmadığını ve ten renginin üstünlük sebebi olamayacağını hatırlatmasında bugünkü insanlar için alınacak çok dersler vardır. Nitekim sonraki dönemlerde Kur'ân'ın ve Rasulullah'ın bu mesajlarından uzaklaşılması, özellikle Emeviler döneminde izlenen milliyetçi politikalar, kapanması zor yaralar haline gelmiştir. Osmanlı döneminde izlenen ümmet politikası 19. yüzyıla kadar İslam dünyasını birlik içinde tutmuş, ancak bu dönemden sonra özellikle Balkanlar'da ve Arap coğrafyasında yaşanan milliyetçi akımlar ve de bu doğrultudaki kışkırtmalar sayesinde hem Kur'ân'ın emrettiği bu emirlerden uzaklaşmış, hem de İslam dünyadaki barış ve huzur ortamı sona ermiştir.

Yukarıdaki ilahi mesajlar göstermektedir ki, Kur'ân tüm insanların eşit olduğu, kimsenin kimseye üstünlük taslamadığı, üstünlüğün sadece takvada olduğunun anlaşıldığı, insanları ayrıştırıcı ve ayırt edici politikaların izlenmediği bir

---

⁴³⁶ er-Rûm, 30/22.

toplum ve dünya kurulmasını emretmektedir. Ancak bu toplum modelinin devletler veya devletler üstü uluslar arası teşkilatlar tarafından sistematik bir şekilde uygulanması ve bu toplum modelinin bir politika, bir yaşam felsefesi haline gelmesi şarttır. İşte burada BM, NATO, İslam İşbirliği Teşkilatı gibi kurumların bu politikaları desteklemeleri ve yönlendirmeleri şarttır. Zira dünyanın barışı buna bağlıdır.

8- Düşmana Karşı Hazırlıklı Olmak

Barış Kur'ân'ın genel mesajı olmakla beraber düşmana karşı hazırlıklı olmak, düşmanı savaştan vazgeçirmek ve barışı temin etmek noktasında emredilmiştir. Konuyla ilgili ayette de⁴³⁷ açıkça ifade edildiği üzere, savaşa hazırlıklı olma savaşı bertaraf etmek içindir.

Kur'ân'ın başka bölümlerinde bu hazırlıklı olma durumu “gevşememek ve zaaf göstermemek” şeklinde kullanılmıştır. Bu konuda şöyle buyrulmaktadır: *“Gevşeklik göstermeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz.”*⁴³⁸

Günümüz dünyasında İslam ülkeleri, yukarıdaki ayetleri göz önüne alamadıkları, aynı zamanda teknik ve askeri bakımdan yeterli seviyede olmadıklarından dolayı siyasi arenaya hakim olamamakta ve dünyada söz sahipliği yapamamaktadırlar. Örneğin bugün İsrail-Filistin çatışmasında İslam ülkeleri, sulhu temin etmek noktasında Kur'ân'ın emri olan düşmana karşı hazırlıklı olmayı başarabilselerdi, bugün Filistin topraklarında yaşanan bu insanlık ayıbı olmayacaktı.

---

⁴³⁷ el-Enfâl, 8/60.

⁴³⁸ Âl-i İmrân, 3/139. Diğer ayet örnekleri için bkz. en-Nisâ, 4/104; Muhammed, 47/35.

Bugün Batılı güçlerin güdümünde olan BM ordusu bulunmaktadır. Ancak İslam dünyasında buna benzer bir ordu ve topluluk bulunmamaktadır. Bundan dolayı Müslümanlar sahipsiz kalmakta ve İslam ülkelerinde savaş eksik olmamaktadır. Hâlbuki İslam ülkeleri arasında kurulacak bir BM benzeri askeri yapılanma, hem dünya üzerindeki Müslümanların yaşadıkları eziyetlere ve ölümlere son verecek, hem de düşmana karşı bir gözdağı olması ve düşmanı korkutması hasebiyle barış ortamının oluşmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca barışın temini için kurulacak böylesi bir askeri yapılanma, Kur’ân’ın ve İslam’ın cihad anlayışının daha iyi anlaşılmasına neden olacak ve dünyadaki “İslam=terörizm, Müslüman=terörist” fikrinin yok olmasına katkı sağlayacaktır.

B- TOPLUM OLARAK YAPILMASI GEREKENLER

Kur’ân’ın dünya dengelerinde Müslümanlara biçtiği rolde devlet tarafından yapılması gerekenleri inceledikten sonra, şimdi toplumun yani Müslümanları oluşturan toplumsal kurumların, sivil toplum örgütlerinin ve birey olarak Müslümanların esas alması gereken ilkelere geçelim.

1- Hablullah Kavramı Doğrultusunda Birleşmek

Önceki bölümlerde Kur’ân’ın Müslümanlar arası ittifak hususunda (ittihad-ı İslam) zikrettiği ayetleri incelemiştik. Ancak bu bölümde Kur’ân’ın bu birleşme çağrısını ve bu çağrı doğrultusunda oluşturduğu “hablullah” kavramını işleyeceğiz.

Kur’ân, Müslümanların kardeşçe duygular doğrultusunda yaşamasını ister. Bununla ilgili emirleri verirken de, genellikle kişisel mesajlardan çok, toplumsal mesajlar vermeye çalışır. Bu mesaj için Kur’ân’ın kullandığı kavram hablullahtır.

Bu kavramı içeren ayet şöyledir: “*Hep birlikte Allah'ın ipine (بِحَبْلِ اللَّهِ) sınımsız yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişileridiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.*”⁴³⁹ Müffesirlere göre Allah'ın ipinden maksat, Kur'ân ve İslam'dır.⁴⁴⁰ “Hep birlikte Allah'ın ipine yapışmak” Kur'ân'ın ve İslam'ın emirlerini yerine getirmeyi ve bu doğrultuda beraber olmayı ifade eder. Nitekim Hz. Peygamber Kur'ân'ı, “Allah'ın gökyüzünden yeryüzüne sarkıtılmış ipidir.” şeklinde tarif etmiştir.⁴⁴¹

Ayette mecazi olarak toplumsal bir anlam ifade eden “sarılmak” (i'tisâm) fiili ve kenetlenmeyi ve birleşmeyi ifade eden “ip” kelimesinin kullanılması, hem din bakımından bir birleşmeyi, hem de düşmanlıklara son vermeyi ifade eden dünyevi bir birleşmeyi ifade etmektedir.

İslam dini bir tevhid dini olduğu için, hem amelde hem inançta birliğe çok büyük önem vermiştir. Bunun içindir ki inanç alanında Allah'ın birliği ilkesini getirdiği gibi, ibadet alanında da hac ve namaz gibi insanları bir araya toplayarak Müslümanların birliğini sağlayacak prensipler koymuş, amelî tedbirler almıştır. Yine insanların bireysel olarak hem dini bakımdan hem de dünyevi bakımdan kendilerini korumaları mümkün değildir. Bundandır ki bazı İslam âlimleri “Allah'ın ipi” ifadesini “cemaat olma” olarak algılamışlardır. Kur'ân insanlar arasında düşünce

⁴³⁹ Âl-i İmrân, 3/103.

⁴⁴⁰ er-Râzi, a.g.e., VIII, 177-178; et-Taberî, a.g.e., V, 645-646; İbn Kesir, a.g.e., II, 89; Elmalılı, a.g.e., II, 406.

⁴⁴¹ et-Tirmizi, Menâkıb, 31; Müslim, Fedâil, 37; Ebu Davud, Fedâilü'l-Kur'ân, 1.

ayrılıklarının bulunmasını, insanın yaratılış hikmetine ve özelliklerine bağlar.⁴⁴² İyi niyete dayalı olması ve mâkul çizgide kalması halinde bu ayrılıkların insanlar arasında rekabete, dolayısıyla toplumların ilerlemesine ve kalkınmasına yardımcı olacağı da açıktır. Ancak İslâm düşünce ayrılığının düşmanlığa dönüşmesini, insanları çekişen ve vuruşan kamplara ayırmasını müsamaha ile karşılamaz. Nitekim bu âyet-i kerîme'de Müslümanların birliği Allah'ın bir nimeti olarak değerlendirilirken, toplumsal barışı tehdit eden ve İslâm'dan önce örnekleri çokça görülen çekişme hallerini her an içerisine düşüp yanabilecekleri ateşten bir çukurun kenarında bulunmaya benzetmiştir. Yüce Allah, insanların böyle bir tehlike ile karşı karşıya kalmamaları için toptan Allah'ın ipine (Kur'ân) sarılmalarını, onun genel prensiplerinin dışına çıkmamalarını emretmektedir. "O'nun (Allah'ın) nimeti sayesinde kardeş oldunuz" ifadesi, İslâm'ın insanlar arasında birlik ve beraberliği sağlama konusunda ne derece kaynaştırıcı önemli bir unsur olduğunu, hatta din kardeşliğinin, dolayısıyla inanç ve dava birliğinin soy kardeşliğinden daha kuvvetli olduğunu gösterir. Zira soy, dil ve vatan birliğinin, aynı ırktan olan Araplar arasında meydana getiremediği barış, kardeşlik ve dayanışmayı İslâm, bu millet arasında başardığı gibi farklı ırklar ve soylar arasında da başarmıştır. İslâm tarihi bunun örnekleriyle doludur.⁴⁴³

2- Zulüm ve Haksızlık Karşısında Tek Ses Olmak

Allah bu dünyada insanları, verdiği nimetler yönünden farklı kategorilerde yaratmıştır. Burada insanın görevi bu dünyada sahip olduğu nimetlere kendi hünerinin ürünü olarak bakmamak, bunların Allah tarafından verilmiş olduğunu

---

⁴⁴² Hüd, 11/118.

⁴⁴³ *Kur'ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, I, 477.

kavramak ve Allah'a dayanmaktır. Tabii ki bunu yaparken de şükür boyutunu unutmamalıdır. Nimete en güzel şükür de, kendisine daha az nimet verilenlerle paylaşmada bulunmak, yardımlaşmak, haksızlık karşısında tek ses olmaktır. Bu konuda Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: *“Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar. Bir haksızlığa uğradıkları zaman, yardımlaşırlar.”*⁴⁴⁴ İşte günümüz İslam dünyasının en büyük sorunu budur. Yardımlaşmak, danışmak ve tek vücut olmak. Ayette geçen rızık genellikle maddi nimetler olarak düşünülebilir. Ancak ayet sosyal bir mesajı içerdiğinden dolayı, burada kastedilen rızık, özgürlük, bağımsızlık, iktidar, yaşama hakkı vb. sosyal bakımdan verilmiş olan nimetler olarak düşünülebilir. Kısaca Müslüman bir ülke haksızlığa uğradığı zaman, diğer Müslüman ülkelerin bu duruma siyasi, sosyal yönden müdahale etmeleri, kendi hakları çiğnenmiş gibi yardımlaşmaları ve zulmün karşısında bulunmaları Kur'ânî bir emirdir. Bugün Filistin'de, 90'larda Bosna'da yaşananların bir diğer sebebinin Müslümanların zulmün karşısında duramamalarından kaynaklandığı açıktır. Bu yüzden Müslümanlar bütün uluslar arası ilişkilerinde İslami anlayışı ön planda tutup, kendi menfaatlerini bir kenara bırakmalıdırlar.

3- Biz ve Bizden Olmayanları Tanımak

Müslümanlar, uluslar arası ilişkilerde temel ayırımı din kardeşliğine göre yapmalıdırlar. Ayette de ifade edildiği üzere müminler arası ilişkilerde kardeşlikten başka bir ilişki olamaz.⁴⁴⁵ Buradan anlaşılıyor ki Kur'ân, biz ve bizden olmayan

---

⁴⁴⁴ eş-Şûrâ, 42/38-39.

⁴⁴⁵ el-Hucurât, 49/10.

ayrımını millete, ırka, renge göre değil inanca göre yapmaktadır. Buradan kesinlikle Müslümanlar harici dini unsurlarla düşmanca ilişkiler kurulması gerektiği gibi bir sonuç ortaya çıkartılmamalıdır. Nitekim Allah Teâlâ Müslümanlara karşı iyi niyetle davranan ve Müslümanlara kötülük etmeyen kimselere iyilik edilmesini yasaklamamıştır.⁴⁴⁶ Burada kastedilen devlet sırlarının ve Müslüman toplumun zararına olacak bilgilerin paylaşılmasının yasak oluşudur. Bu konuda Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: *“Ey iman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Gerçekten, kin ve düşmanlıkları ağızlarından (dökülen sözlerinden) belli olmaktadır. Kalplerinde sakladıkları (düşmanlıkları) ise daha büyüktür. Eğer düşünüp anlıyorsanız, ayetlerimizi size açıklamış bulunuyoruz.”*⁴⁴⁷ İslâm'dan önce Medine'de Araplarla Yahudiler arasında dostluk anlaşmaları vardı. Müminler İslâm'dan sonra da Yahudilerle bu dostluğu devam ettirmek istediler. Fakat Yahudiler ve münafıklar görünüşte dost gibi davransalar da her fırsatta müminlerin aleyhine çaba harcıyorlar, özellikle Hz. Peygamber'in askerî planları hakkında Müslüman dostlarından edindikleri bilgileri müşriklere ulaştırıyorlardı. Bu sebeple Yüce Allah kâfirlerle münafıklara karşı müminleri uyararak onlardan sırlarını söyleyecek kadar samimi dostlar edinmemelerini, onlara karşı ihtiyatlı davranmalarını, gerçekte düşman oldukları halde dost görünenlere sırlarını açmamalarını emretmiştir.⁴⁴⁸

Günümüz Müslümanları da, müslümanlardan olmayanların sürekli olarak müminler aleyhinde çalışmaları, onlara zarar vermeleri ve içlerinde fesat çıkarmaya gayret etmeleri, müminlerin sıkıntıya düşmelerinden memnun olmaları, müminlerin

---

⁴⁴⁶ el-Mümtehine, 60/8.

⁴⁴⁷ Âl-i İmran, 3/118.

⁴⁴⁸ Kur'ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir, I, 490.

aleyhinde sürekli olarak propaganda yapmaları ve onlara karşı içlerinde kin beslemeleri gibi durumlar söz konusu olduğunda biz ve bizden olmayan ayrımını iyi yapmalıdırlar. Kişisel ve dönemlik menfaatler uğruna diğer müslüman ülkelerin aleyhine olacak durumlara razı olmamalı ve meseleyi İslam dünyasının ve İslam'ın menfaatleri kapsamında düşünmelidirler.

4- İlmî/Bilimsel Çalışmalar Yapmak

Kur'ân'ın ilme ve bilime ne kadar önem verdiğini tezimizin önceki bölümlerinde ifade etmiştik. Aynı ayetleri burada tekrar etmeyeceğiz. Bizim burada vurgulamak istediğimiz husus, toplumun bu konuda duyarlı olması ve bu konuda görev başında olanların çalışmalarına hiç ara vermeden devam etmeleridir. Zira ilme/bilime teşvik etmek devletin görevi olduğu gibi, bu konuda çalışmalar yapmak bilim adamlarının ve toplumun eğitilmiş kesiminin görevidir. Ancak günümüzde İslam dünyasına baktığımızda hem İslami ilimler noktasında hem de fen bilimleri noktasında bir tıkanmanın ve üretme zafiyetinin olduğunu görüyoruz. Bunun en önemli sebeplerinden biri Müslüman bilim adamlarının, İslam mirasına tam vâkıf olamamaları ve İslam medeniyetinin potansiyelini tam kavrayamamalarındandır. Bugün matematik alanında bir Pascal matematik tarihine yön vermiş bir sima olarak kabul edilirken, Havarizmî'den ya da Ömer Hayyam'dan bahsedilmez. Yine Einstein, fizik biliminin kurucusu kabul edilirken, el-Kindî'den ve İbnü'l-Heşem'den söz edilmez. Bunda Müslüman toplumların ve Müslüman bilim adamlarının bu konuda fazla çalışma yapmamalarının etkisi bulunmaktadır.

İlim ve bilimde ilerlemek, icat ve keşifler ortaya koymak, farklı zihin yapısına sahip insanların bir ortak zihniyet meydana getirmeleriyle gerçekleşebilir. Çünkü

farklı zihinler farklı bakış açılarıyla konuları farklı şekilde değerlendirmektedirler. İslam dünyasında bu farklılıklar mevcuttur. Buradaki önemli nokta, bu farklılıkların ayrıştırmada mı, yoksa birleştirmede ve terakkide mi kullanılacağına karar verilmesidir. O halde Müslüman bilim adamları, Kur'ân'ın ilme ve bilime verdiği önemi de göz önünde bulundurarak, toplumsal ve kurumsal faaliyetlerle hem İslami ilimlerde hem de fen bilimlerinde dünyada söz sahibi olmalıdırlar. Onlara güç verecek olan İslam toplumunun da bu bilimsel faaliyetlerden uzak kalmaması ve onlara destek vermesi gerekmektedir. Bu, İslam dünyasının uluslar arası ilişkilerde eski gücüne kavuşması için çok önemlidir.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim, tüm insanlığa gönderilmiş, evrensel özelliklere sahip bir mesajdır. Aynı zamanda son ilahi kitap olması hasebiyle, muhataplarının başvuracağı yegâne kaynaktır. Bundan dolayı insanlar, dünyevî ve uhrevî mutluluğa ermek için Kur'ân'a başvurmak durumundadırlar. Kur'ân'ın muhataplarından istediği en önemli husus, yeryüzünde Allah'ın istediği ahlaklı ve erdemli bir toplum oluşturmak, oluşacak bu toplumda insanların mutlu bir şekilde ve huzur içerisinde yaşamalarını temin etmektir.

Kur'ân'ın bu amacı inşa ederken koyduğu bir takım prensipler vardır. En başta Kur'ân, siyasi işlerde olsun toplumsal işlerde olsun adaletle davranmayı ve çıkacak sonucunda adaletli olmasını emreder. Bu emri koyarken hiçbir ırk, renk, dil, zümre, toplum ayırımı yapmaksızın ilahi vahyin muhatabı olan tüm insanlık ailesine seslenir. Aralarındaki farkların, insan olması hasebiyle muhataplarının dostluğuna vesile olmasını ister. Yine adaletli bir toplum inşa ederken, istişare müessesesinin idame ettirilmesini, liyâkat sahibi olanların iş başına geçmesini, temel hak ve özgürlüklerin çiğnenmemesini, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münkerin unutulmamasını ve yardımlaşmada yarışılmasını istemektedir.

Kur'ân, tezimizin yan disiplini olan uluslar arası ilişkiler konusunda bize pek çok ilke sunmaktadır. Ancak Kur'ân bu ilkeleri sunarken, kavram bazında değil de, amaç bazında mesajlar vermiştir. Kur'ân'da devlet, devletlerarası ilişki, devletin işleyişi, ulus-devlet, rejim ve hükümet modelleri gibi kavramlar açık ve bağlayıcı olarak yer almazken, daha çok amaca yönelik ilişki modelleri ve ilkeler ön planda tutulmuş ve barış temelli bir dünya modeli sunulmuştur.

Kur'ân günümüz uluslar arası ilişkiler arenasında ön planda olan, gücü elinde bulundurma ve menfaate dayalı ilişki kurma anlayışını reddetmiş, onun yerine uluslar arası ilişkilerin en küçük yapı taşı olan insan-insan ilişkisine önem vermiş, bu ilişkinin düşmanlık ve çatışmaya değil, dostluk kurmaya, tanışıp kaynaşmaya vesile olması gerektiği vurgusunu yapmıştır. Kur'ân'ın uluslar arası ilişkilerdeki bu metodu, hem günümüzün en önemli problemi olan ırkçılığı ortadan kaldırmış, hem de Kur'ân'ın evrensel bir mesaj olma özelliğini bir kez daha vurgulamıştır.

Kur'ân, dünya dengelerinin kurulmasını isterken, Müslümanlara da bir takım roller biçmektedir. Bunlar uluslar arası barışı sağlama, adalet, eşitlik ve yardımlaşmaya önem verme, uluslar arası yükümlülükleri yerine getirme yani ahde vefa, ilme/bilime teşvik etme, ayırt edici politikalardan uzak durmadır. Kur'ân'ın bu dengelerde önem verdiği bir diğer husus da, Müslümanlar arası ittifak yani ittihâd-ı İslam'dır. Kur'ân, bu ittifak emrini “hablullah” kavramı özelinde işlemiş, birliktelik düşüncesini Müslümanlara tam verebilmek için “Allah'ın ipi” kavramındaki “sımsıkı olma” fikrini zihinlere yerleştirmek istemiştir. İşte burada Müslümanların yapması gereken, bu emri hayata geçirmek için evrensel bazda kurumlar meydana getirmektir. Tezimizin birinci bölümünde fotoğrafını çekmeye çalıştığımız İslam dünyasının, bu durumdan kurtulması için bu kurumlar bir gerekliliktir. Ayrıca İslam dünyasının Kur'ân'ın öncülüğünde hazırlanmış, bir stratejik eylem planı bulunmamaktadır. Bunun olmayışı günümüz Müslümanlarına kan, savaş, nefret ve gözyaşı olarak geri dönmektedir. Bundan dolayı Müslümanlar güç-denge ilişkisini göz önünde bulundurarak Kur'ân rehberliğinde dini, ahlâki ve hukukî bir dünya modeli geliştirmeli; siyasi, askeri tedbirleri de alarak barışın temini noktasında çalışmalıdırlar.

BİBLİYOGRAFYA

KUR'ÂN-I KERİM.

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuad, *Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Matbaatü Dâri'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kahire 1364.

AKYÜZ, Vecdi, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.

ALPEREN, Abdullah, "Türkiye'de Kimlik Arayışları ve İslam", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, cilt: VIII, sayı: 2, s. 71-74.

ARI, Tayyar, *Uluslar arası İlişkiler ve Dış Politika*, 3.B., Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.

_____, *Kur'an-ı Kerim'in Evrensel Mesajına Çağrı*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1997.

BEBEK, Adil, "Günah/Kelam", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 282-285.

eI-BEYZÂVÎ, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envarü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, I-V, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut tsz.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.

BOZKURT, Nebi, "Eman", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 75-76.

eI-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2006.

BULAÇ, Ali, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Eylül Yayınları, İstanbul 2001.

BULUT, Mehmet, “Din ve Kimlik”, *Diyanet Aylık Dergi*, Temmuz 2000, sayı:151, s.43-50.

eI-CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-VI, (Thk: Muhammed es-Sadık Kamhavi), Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1985.

eI-CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (Thk: Ahmed Abdülgafûr Atâr), I-VII, 4.B., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1990.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Adalet/Ahlak”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 342-343.

_____, “İnfak”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 289-290.

_____, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 138-141.

DAĞ, Ahmet Emin, *Uluslar arası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004.

DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, 15.B., Küre Yayınları, İstanbul 2004.

DERVEZE, Muhammed İzzet b. Abdülhadi b. Derviş, *et-Tefsirü'l-Hadis: Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, (çev: Ahmet Çelen, Şaban Karataş, Mehmet Çelen), I-VII, Ekin Yayınları, İstanbul 1997.

DURMUŞ, Zülfikar, *Kur'ân-ı Kerim'de Ulus ve Uluslar arası İlişkiler*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2006.

_____, “Kur'ân'a Göre İnsanın İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Temel Ahlâkî İlke: Ahde Vefâ”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2002, cilt: II, sayı: 3, s.77-95.

DURSUN, Davut, “İslam Konferansı Teşkilatı”, *DİA*, İstanbul 1994, XXIII, 49-53.

_____, *İslam Dünyasında Entegrasyon Hareketleri*, İşaret Yayınları, İstanbul 1999.

EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud es-Sicistani, *Sünenu Ebî Davud*, Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, Riyad tsz.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), I-X, Azim Dağıtım, İstanbul 1992.

EMİROĞLU, İbrahim, “Kur'ân'da Akıl ve İnsan”, *D.E.Ü.İ.F. Dergisi*, sayı: XI, İzmir 1998, s.69-99.

ERTÜRK, Emin, “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 549-550.

ESED, Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, (Çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), I-III, 5.B., İşaret Yayınları 1420/1999.

FAZLUR RAHMAN, *İslami Yenilenme –Makaleler I-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Dârünnedve”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 555-556.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (tek cilt), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.

FUKUYAMA, Francis, *Tarihin Sonu mu?*, (Der: Mustafa Aydın), Vadi Yayınları, Ankara 2003.

GAZALÎ, Muhammed Ebi Hâmid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (çev: Ali Arslan), I-IV, Hikmet Neşriyat, İstanbul tsz.

GÜNGÖR, Erol, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Çev:Salih Tuğ),I-II, İrfan Yayınevi, Ankara 2003.

_____, *İslam'da Devlet İdaresi*, (Çev: Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2007.

HUNTINGTON, Samuel P., *Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Anlayışı*, (çev: Aytül Özer), CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul 2004.

_____, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, (çev: Mehmet Turhan, Cem Soydemir), Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2006.

İŞİK, İhsan, *Uluslar arası Sorunlar, İslam Dünyası ve Türkiye*, Girişim Yayınları, İstanbul 1987.

İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut 1990.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, Dâru Tayyibe, Riyad 1999

İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, (Nşr: Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973.

İBN MÂCE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünen*, I-II, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1953.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisanu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut tsz.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Hisbe*, (Çev: Cemal Güzel), Tevhid Yayınları, İstanbul 1999.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Arap Birliği”, *DİA*, İstanbul 1994, III, 325.

KALLEK, Cengiz, “Hisbe”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 133-143.

_____, “Müellefe-i Kulûb”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 475-476.

KARLIĞA, Bekir, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004.

KAVAKÇI, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilatı: Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.

Kur’ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir, I-V, Hazırlayanlar: Karaman, Hayrettin- Çağrı, Mustafa- Dönmez, İbrahim Kafi- Gümüş, Sadrettin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.

eI-KURTUBÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, I-XXIV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006

KUTUB, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur’ân*, (Çev: İ. Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç, Bekir Karlığa), I-XVI, Birleşik Yayıncılık, İstanbul tsz.

eI-MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *Edebü'd-Dünyâ ve 'd-Dîn*, el-Matbaatü'l-Emiriyye, y.y. 1921.

MAZRUI, Ali A., “Tarihin Sonu ve İslâm”, (çev: Kenan Çayır), *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, 1994, cilt: II, sayı: 1.

MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur’ân*, I-VII, (çev: Komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

MUSA, Muhammed, *Devletlerarası İlişkiler ve Dünya Düzeni*, (çev:Muhammed Hanifi Yağmur), Ta-ha Yayınları, Ankara 1997.

MÜSLİM, Ebû Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuseyrî en-Neysâbûrî, *Sahih*, Dâru'l-Muğni, Riyad 1998.

ÖNKAL, Ahmet, "Civar", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 34-35.

ÖZ, İsmail, "Fukuyama ve Huntington'da İslam", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, cilt: XII, sayı: 2.

ÖZAL, A. Korkut, "İslam Kalkınma Bankası", *DİA*, İstanbul 1994, XXIII, 48-49.

ÖZEL, Ahmet, "Cihad", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 527-531.

ÖZSOY, Ömer-Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*, Fecr Yayınevi, Ankara 2001.

POLAT, Selahattin, Hz. Peygamber'in a.s. İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, sayı: 5, s. 105-128.

er-RÂGİB el-İSFEHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Buzer Cemheri Mustavfî, Tahran 1373.

er-RÂZÎ, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981

SAYI, Ali, "Kur'an'da Müşavere Kavramı Üzerine", *D.E.Ü.İ.F. Dergisi*, Sayı: VIII, İzmir 1994, s.261-273.

es-SUYUTÎ, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, (Tahk: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin), I-XVII, Kahire 2003; IX, 103.

ŞANLI, Barış, “İslam Dünyasının Jeo-Ekonomik Önemi”, *Anlayış Dergisi*, İstanbul 2003, Sayı:6/Kasım.

ŞENGÜL, İdris, “Kur’ânî Çerçeve de İslam’ın Evrensellik Boyutu”, *Diyanet İlmi Dergi*, Nisan-Mayıs-Haziran, 1994, cilt: 30, sayı: 2

et-TABERÎ, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *el-Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, (Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXVI, Dâru Âlemi’l-Kütüb, Kahire 2001.

et-TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, *el-Câmiü’l-Kebir (el-Câmiü’s-Sahih)*, I-VI, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1996.

TÜRCAN, Talip, “Şûra”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 230-235.

YAMAN, Ahmet, *İslam Hukukunda Uluslar arası İlişkiler*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998.

YILDIZ, Fahrettin, *Kur’an Aydınlığında Hayatı Doğru Yaşamak*, İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

ZAİM, Sabahaddin, *Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması*, 2.B., Nil Yayınları, İzmir 1997.

ez-ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Esâsu’l-Belâga*, I-II, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1998.

_____, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, I-VI, Mektebetü’l-Ubeykan, Riyad 1998.

ÖZET

Çelikarslan, Hüseyin, “Kur’ân Perspektifinden Çağımız Dünyasının Dengelenmesinde İslam ve Müslümanların Rolü”, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İdris Şengül, Ankara, 2012, VIII-173 s.

“Kur’ân Perspektifinden Çağımız Dünyasının Dengelenmesinde İslam ve Müslümanların Rolü” adlı tez çalışmamızın amacı, çağımız dünyasının uluslar arası ilişkiler arenasında İslâm’ın ve Müslümanların hangi noktada olması gerektiğine Kur’ân perspektifinden bakmaktır. AB süreci, Amerika-Türkiye ilişkileri, Arap Baharı, Suriye-Türkiye ilişkileri ve daha birçok önemli olayın gerçekleştiği şu günlerde, Kur’ân açısından İslâm’ın devlet yapısında ve uluslar arası ilişkilerde önem verdiği barış, kardeşlik, huzur, hoşgörü, demokrasi ve birlik gibi kavramların önemine işaret etmek bir diğer amacımızdır.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmamıza giriş olarak denge-güç ilişkisi, bunu oluşturan faktörler, dünyanın ve özelde de İslam dünyasının güç dengelerini oluşturan parametreler ve bunu oluşturan dış politika araçlarından bahsettik.

İkinci bölüm ise araştırmamızın esas bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümü üç kısma ayırdık. Birinci kısımda Kur’ân’ın Uluslar arası ilişkilere dair getirmiş olduğu genel prensipler üzerine durmaya çalıştık. İkinci kısımda ise yine Kur’ân’ın uluslar arası ilişkilere dair öngördüğü ilişki modellerini işledik. Üçüncü kısımda ayetler çerçevesinde Kur’ân perspektifinden acaba Müslümanlar devlet ve toplum bazında neler yapabilir? sorusuna yanıt aradık.

Tüm bunların neticesinde çalışmamızda elde edilenler, sonuç kısmında ortaya koymaya çalıştık.

ABSTRACT

Çelikarslan, Hüseyin, “From the Quran’s perspective ,The roles of Islam and Muslims at the balance of the World of our time”, Master’s Degree Thesis, Counselor: Prof..Dr.İdris Şengül, Ankara, 2012,VIII-173 s.

The aim of the our thesis work which is named “From the Quran’s perspective, The roles of Islam and Muslims at the balance of the World of our time” is looking from the Quran’s perspective, which point the Islam and the Muslims are in the World of our time international relationship area.

Our work has two main parts. In the first part, begining of our research, we mentioned balance-power connection, the factors that create them, parameters that make the world’s and private Islam World’s power balances and foreign policy facilities.

The second part is our research’s main part. We divided this part into three sections. In the first section we tried to explain the general principles of The Quran’s international relationship. In the second section we again work on relation models which is Quran’s thought on international relationship. As the last and third section, in the frame of these verses from the Quran’s perspective, what Muslims can do on the basis of the government and the community? We tried to answer this question’s answer. In this part while we are identifying the principles, we get help from the messages that the verses give.

As a consequence, the results which is obtaining in our work are put forward in the final part.